

Beschrijving van plantagie-gewassen, die men in hoven aankweekt, zo om te dienen tot sieraad bij het maaken van laanen, cingels, heggen, berçeaux, kabinetten, pyramiden, slinger-boschjes enz., als tot huishoudelijk gebruik ... / Door Johann Hermann Knoop.

Contributors

Knoop, Johann Hermann, 1700?-1769.

Publication/Creation

Amsterdam ; Dordrecht : Allart, Holtrop, De Leeuw en Krap, 1790.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/cv2msrtu>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

BESCHRIJVING

VAN

PLANTAGIE - GEWASSEN ,

DIE MEN IN HOVEN AANKWEEKT, ZO OM TE DIENEN TOT SIE-
RAAD BIJ HET MAAKEN VAN LAANEN, CINGELS, HEGGEN,
BERÇEAUX, KABINETTEN, PYRAMIDEN, SLINGER-BOSCH-
JES ENZ., ALS TOT HUISHOUEDELIJK GEBRUIK,

NEVENS DERZELVER VERSCHILLENDE NAAMEN, GROEL-
PLAATZEN, AANKWEEKING, ONDERHOUD EN ONDER-
SCHEIDEN GEBRUIKEN,

OPGESTELD,

VOLGENS EENE VEELJAARIGE ONDERVINDING,

DOOR

JOHANN HERMANN KNOOP,

TE AMSTERDAM EN DORDRECHT, BIJ
ALLART, HOLTROP, DE LEEUW EN KRAP.
M D C C X C.

BESCHRIJVING

VAN

PLANTAGIE - GEWASSEN.

DIE MEN IN HOUTEN AANKLEET, ZO OM TE DIENEN TOT SIE-
LAAD BIJ HET MAKEN VAN LAANEN, CINGELS, HEGGEN,
HECCEUX, KASINETTEN, PYRAMIDEN, SLINGEN-ROSEN,
EN HET, ALS TOT HUISHOUDELIJK GEBRUIK,

BEVEGEN DERZELVER VERSCHILLENDE NAAMEN, GROEI-
PLAATZEN, AANKLEETING, ONDERHOUD EN ONDER-
SCHEIDEN GEBRUIKEN,

OPGESTELD,

VOEGT EENS VEELJAARIGE ONDERVINDING,

DOOR

JOHANN HERMANN KNOOP,

*

*

*

TE AMSTERDAM EN DORDRECHT, BIJ

ALBERT, HOUTROF, DE LEEUW EN KRAAI

M D C C X C

VOORREDE N

A A N D E

L I E F H E B B E R S

V A N

T U I N E N

E N

PLANTAGIEN.

Voorheen een Beschryving gegeven hebbende van de *Cultuur*, enz., der Ooft- of Vrucht-bomen, hebben wy goed en nuttig geoordeeld, nu ook een Beschryving van de Plantagie- of Wilde Boom-gewassen te doen volgen; dewyl die, in zeker ópzig, even zo nuttig, noodzakelyk en vermakelyk als de Ooft-bomen zyn: Nuttig en nodig zyn ze, niet alleen om dat ze ons het onontbeerlyke *Werk- en Brand-bout* verschaffen, maar ook de Vruchten van zommige of andere van hare delen, veel gebruik in de *OEconomie* hebben: Daar en boven, zo kan gech min of meer aanzienlyke *Tuin* bestaan zonder de *Plantagie-bomen*, vermits dezelve, inzonderheid in deze vlakke en winderige Nederlanden, grotelyks dienen, om de Vrucht-bomen en alle andere *Tuin-Gewassen* te beschermen en beter te doen groeijen, te weten, door dezelve te planten tot windbreking rondsom of ook tusfchen de *Tuinen* en *Vrucht-hoven*, vermits de *Wind* zeer dikwyls een groot nadeel doet, en veel, zo niet de meeste, oorzaak is, dat dezelve niet wel groeijen, als wordende daar door niet alleen in haar groei verhindert, maar zelfs dikwyls daar in geheel, tot bedervens toe, gestuit.

Wat aangaat het vermaak dat de *Wilde Plantagie-Gewassen* aanbrengen, het is bekend, dat dezelve dienen tot planting van *Alleés*, *Cingels*, *Lanen*, *Borceaux*, *Cabinetten*, *Plaizier-bosfchen*, enz., welke alle niet alleen tot vermaak dienen, wegens de aangename *Wandelingen* tusfchen dezelve, en haar cieraad, maar ook wegens de bevallige *Groente* en verkwikkende *Schaduwe* in de heete *Zomer-dagen*: Want wie weet niet, dat de welgereguleerde *Plantagien*, *Borceaux*, enz., niet by de meeste, zo niet by alle *Tuin-Liefhebbers*, om de gemelde redenen, in grote agting zyn; ja, benevens de *Wateren*, als *Basfins*, *Fonteynen*, enz., voor de *Ziel* van een *Plaizier-Tuin* gehouden worden?

Deze gemelde zaken zyn gewigtig genoeg, om zo wel de *Penne* op het *Papier* te zettén tot Beschryving van de zogenaamde *Wilde- of Plantagie-Gewassen*, als tot de *Tamme- of Vrucht-Gewassen*.

Wy hebben by deze Beschryving dezelfde *order* gehouden, als by die van de *Vrucht-gewassen*; te weten, eerst derzelver verschillige *Benamingen* in verschillige *Talen* aantonende; vervolgens aanwyzende de *Landschappen*, waar in dezelve natuurlyk van zelf in het wild voortkomen; dan volgt, hoe men dezelve op de beste wyze aankweken kan en onderhouden moet, om wel te groeijen en cieraad met vermaak te geven: Daar na spreken we van het *Huishoudelyk Gebruik* dezer *Plantagie-boom*,

V O O R R E D E N.

tagie-bomen, het welk, elk in zyn zoort, van geen klein belang is, dog het eene meer voordeel aanbren- gende als het andere, gelyk in het vervolg alles op zyn plaats duidelyk aangewezen word.

Zie daar, gunstige en verstandige Lezer, het geen ik van onze *Plantagie-Tuin* vooraf te zeggen had: Men gelieve voor het overige de Beschrijving zelf in te zien, en verder aan te merken, het gene we in de beknopte Voorrede van onze voorafgaande *Vrugt-Tuin*, als mede in onze *Pomologia*, te kennen gegeven hebben.

Hier mede sluiten we, en gaan over tot onze *Moes-Keuken-Tuin*: Inmiddels, na wensching aan de Tuin-Liefhebbers van alle heil, voorspoed en vermaak, zo wel in hunne Tuinen als anderszins, verblyve hunnen

Dienstwilligen Dienaar

J. H. KNOOP.

BESCHRY.

BESCHRYVING V A N D E PLANTAGIE- T U I N.

OF VAN DE
WILDE BOOM- EN HEESTER-
GEWASSEN.

I N L E I D I N G.

*Wat door PLANTAGIE-TUIN verstaan wordt, en verscheide
nodige en nuttige Aanmerkingen daar over.*

§. 1. **D**oor het woord van *Plantagie-Tuin* verstaan ik niet enkel en alleen zodanige Tuin of Plaats, die met allerlei Bomen beplant is, gelyk als alle nieuwe, door Menschen handen met Bomen, Heesters, enz., in order beplante Tuinen of Plaatzten, doorgaans de naam van *Plantagien* voeren: Daar in tegen Plaatzten van de Bomen in het wild, zonder order en bykoming van eenige Menschelyke hulpe of zorg, (ten zy by de eerste Planting) van zelf groeijen, doorgaans *Bojchen* of *Wouden* genoemd worden.

Ik bevat onder dat woord allerlei zoort van wild Boom- en Heester-Gewas, die geen of zeer weinig daar onder, eetbare Vruchten dragen, die in veel Landschappen van *Hoog- en Neder-Duitschland, Engeland, Frankryk* en in meer andere Europiaansche Landen, in het wild van zelfs groeijen, en die met een zeker oogmerk hier of daar in de Tuinen, Velden en elders geplant worden.

§. 2. Het oogmerk waarom men de wilde Gewassen plant is hoofdzakelyk drierley, als: Het eerste is, om daar van *Allees, Laningen, Scheer-beggen, Berceaux, Busquets*, enz., in de *Plaazier-Tuinen* tot vermaak te plaatzen, om door derzelver aangename groente, en geneuglyke schaduwe, in de Zomer-tyd, het Oog, Hert en Ziel te verlustigen, en te verkwikken. Een vermaak waarlyk, welk, om dat het natuurlyk en eenvoudig is, aan alle andere waereldze vermaken de voorrang betwist. Kan het wel anders als vermakelyk zyn, wanneer iemand, vermoeit van zyne beroeps affaires, ieder in zyn zoort, staat en hanteeringe, in de aangename Zomer-tyd tusschen eene fraaije, welgeslotene *Alleé, Berceaux, sierlyke Scheer-heggen* en alles wat de geschikte hand des Tuin oeffeners heeft bewerkt, gaat wandelen, of ergens in een lommeragtig *Busquet* wat gaat nederzitten te rusten, om de Werken des Scheppers te overpeinzen? en in deze Godtvrugtige gedachten alle de hoedanigheden der waereldze dingen te pondereeren. De begeerte is van groot en klein, van hooge en laze Staat tot dit vermaak, en de agting die men in alle tyden volgens het klare getuigenis der Historien, van de eerste Eeuwen af 'er voor gehad heeft, ja de instelling van *Godt* zelf betuigt genoegzaam de waarheid van het gezegde.

A

§. 3. Zom.

§. 3. Zommige Menschen zyn van gedagten, dat men de Alleés, Laningen, Heggen, enz., in de Plazier-Tuinen, in plaats van wilde Bomen, van Vrucht-bomen, behoorde te planten, om dat men daar door meer genot van die Bomen, door derzelver Vruchten, zoude hebben. Doch hier op kan men aanmerken; 1. dat veelc soorten van Vrucht-bomen niet kunnen groeijen daar wild Gewas groeijen kan, want ze meer oplettendheid, omtrent de Grond, en Cultuure vereischen; 2. dat de meeste Vrucht-bomen zelden zo groot worden om 'er Alleés, enz., van te planten, om genoegzame groente en schaduwe te geven, tot vermaak en verkwikking; 3. dat de meeste Vrucht-bomen geen zo sierlyke Bomen, Heggen, enz., *formeer*en als de Wilde, het geen hier het oogmerk van de Planting is; 4. dat het voordeel dat men door de Vrucht-bomen beoogt, ook in veelc, zo niet de meeste, zeer wisselvallig is, dewyl dezelve niet zelden verscheide jaren na malkander, geen of zeer weinig Vruchten voortbrengen.

§. 4. Ten tweden, zo dienen de wilde Bomen tot bemanteling of wind-schuttinge rondom Ooft-, Moes-, en Bloem-Tuinen, en zelfs ook voor jong geplante wilde Bomen en Bosquets, om daar door het tamme Gewas voor de Winden te dekken en alzo beter en voorspoediger te doen groeijen, zonder welke voorzorg, generlei Gewas, inzonderheid in deze vlakke windige Landen, behoorlyk wel groeijen kan, gelyk zulks de ondervinding oogtuiglyk bevestigt. Dog hier toe zyn allerlei Boom-gewasfen niet even dienstig, het zyn alleen zodanige, die van natuuren tegen de Winden bestendig zyn, en daar tegen kunnen opgroeijen, ook taal van Hout moeten zyn, en die sterk bewortelen, op dat ze door de zware Winden niet ligt gebroken of uit de grond gescheurt worden. Welke zodanige zyn, zal hier na, by ieder soort, gemelt worden.

§. 5. Ten derden, zo worden de wilde Gewasfen ook gebruikt, om daar wilde Boschen van te planten, die in het vervolg zullen dienen, het zy tot Brand- of Timmer-hout. En dit is wel een der voornaamste dingen, die in grote aanmerking komt, om wild Gewas te planten, als men op de nuttigheid en het voordeel ziet, inzonderheid in zodanige Landen, daar het Hout, zo wel tot Branding als Bouw-stoffen, schaars is.

§. 6. Volgens deze verschillige oogmerken nu, worden de wilde Plantagie-bomen op versch liige wyze, distantie, van verschillende ouderdom, grootheid en dikte, en op differente plaatzen geplant, als mede verscheidendlyk behandelt, waar van ik het nuttigste en nodigste, kortelyk zal gaan aanwyzen, en ten dele herhalen, of indagtig maken het geen in het Eerste Deel in het algemeen aangewezen is, en 'er zommige byzonderheden byvoegen.

§. 7. Tot Alleés, Laningen, enz., op grote Buiten-plaatzen, worden de Bomen op differente tuschen-wytte in de Reyen gestelt, als van 10 tot 20, 30, en meer Voeten toe, namelyk naar mate de Bomen in haar soort van nature, in het vervolg kleiner of groter Kronen maken; als mede volgens de gesteldheid der gronden, en de standplaats; want het zeker is, dat een Boom, in een goede vette Aarde, of ook, die met zyn Natuur wel over een komt, en die een goede warme standplaats heeft, beter groeijen en dus groter worden zal, als in een slegtere; weshalven men noodzakelyk een zelfde soort van Gewas, in de eene Grond of Plaats, digter of wyder behoort te planten, als in de andere.

§. 8. Aangaande de grootte en dikte der *Alleé-bomen*, zo verkiest men doorgaans zodanige jonge Bomen, waar van de Stam 1, 2 á 3 Duim dik is, en zyn volkomen vereischte hoogte, ook reeds een kleine Kroon geformeert heeft, hoewel die laatste juist niet altydt volstrekt nodig is, zynde het genoeg, als de Stam maar hoog genoeg is, en dat die by de Planting op de bepaalde hoogte gekort zynde, in het vervolg een Kroon uitwerpt. De reden waarom men dikke en hoge Stammen verkiest is ligt te bevroeden, namelyk, om de Alleés vroeger in order, en het dessein uitgevoerd te doen zyn. Dog men behoort nooit geen dikker of ouder Stammen tot de Planting te nemen, als gemeld is, om dat die, niettegenstaande de mening van zommige, langzamer groei vatten, ja dikwils bezwaarlyk aan de gang raken, en slegte Bomen worden, behalven dat ze bezwaarlyker te verkrygen en ook veel kostbaarder zyn.

§. 9. Het is een grote cierraad der Alleés, als de Stammen der Bomen, mooi regt en hoog zyn. Derhalven behoort men nooit andere te verkiezen, als die de Stam 8 á 10 Voeten hoog hebben, beneden de Kroon. Voor dezen teelde men deze Bomen alleen van 6 á 7 Voeten hoogte, maar de ondervinding heeft geleert hoe misfelyk die staan, inzonderheid in wyde en lange Alleés, behorende de hoogte na de breedte en lengte der Alleés geschikt te zyn.

§. 10. De Bomen geplant zynde, moet men niet verzuimen, dezelve met Palen te voorzien, inzonderheid die zeer op de Winden staan, op dat ze door de beweging des Winds, niet in de groei verhindert, en uit de order geslingert worden. Hoedanig de Palen 'er best by gezet worden, is in een ander Werk klaar aangewezen.

§. 11. Wat de verdere behandeling dezer Bomen, na de Planting, aangaat, die is weinig; men tragt maar om sierlyke Kronen te verkrygen, en laat ze doorgaans tot dien einde in vryheid groeijen, zonder 'er veel aan te snoeijen; moetende men in het byzonder zorg dragen, dat de Boom met een regte Spil in het midden der Kroon, als het vervolg van de Stam, opgroeit, als waar door de sierlykste, aanzienlykste Kronen geformeert worden. En zo 'er wat aan te snoeijen valt, dit geschied in de volgende gevallen, 1. Als de Takken hier of daar dwers of over malkander groeijen, en die daar door het schik der Kroon bederven of verhinderen, zo moet men de kwalyk geplaatste wegsnoeijen. 2. Als 'er een Tak was, die veel sterker of weelderiger als de overige gelykformige, groeit, en daar door deze van haar voedsel berooft, en dus veroorzaakt, dat de Kroon hare ronde gedaante, waar in haar cierraad bestaat, niet kan verkrygen; zodanige Tak of Takken moeten derhalven noodzakelyk (welverstaande behalven de middelste regtscheurige, gelyk ook in alle andere gevallen) weggelnoeit of gekort worden, en zulks hoe eer hoe beter. 3. Wanneer de Boom al te veel Takken maakt, moet men 'er eenige hier of daar (de slegste of kwalyk geplaatste) uitsnoeijen, om de overige meer Lugt te doen hebben en dus beter te doen groeijen. 4. Wanneer de Bomen in de eerste jaren sterk groeijen, en heel lange Loten maken, kan men dezelve in de eerste jaren wat inkorten, om dat anders de Bomen van onderen naakt of Takkeloos worden, dat zeer misitaan zou.

5. Het gebeurt veel, als de jonge Bomen groot worden, dat de benedenste Takken dan sterk nederwaarts

derwaarts komen te hangen, en daar door het Gezigt en het Fatsoen van den Boom benemen; deze moeten derhalven opgesnoeit worden, zo ver als het nodig is.

§. 12. Indien het gebeurt dat men uit bejaarde Bomen, eenige dikke Takken, om deze of gene reden, moet uitkappen, zo is hier ook eenig onderscheid in den doening, volgens de soort en ouderdom in agt te nemen, van het Gewas, te weten, indien het hard Hout is, dat niet sterk aangroeit, by voorbeeld, *Eiken-bomen*, zo moet het zelve geschieden heel dicht by den Stam of Moeder-Tak; daar en tegen, zo het Hout week van Natuur is en cierlyk aandikt, als by voorbeeld, *Ypen, Linden, Kastanje, Equine*, enz., dan moet men de Takken niet dicht aan, maar omtrent één Duim dik van haar oorsprong uit de Moeder-tak, wegsnoeijen, om reden, dat de wonde daar door beter overgroeit, komende anders zeer dikwils ter gesnoeide plaatze, inzonderheid aan heel dikke Takken, een rotting, en vervolgens een holte in de Boom, voornamelyk als ze omtrent de Stam gekort zyn, die de gehele Boom bederven kan.

Ik heb dikwils gezien dat de Eigenaars hunne Bomen op Cingels of elders, die oud waren, deden inkorten, in mening om daar door weer jonge digte Bomen, of nieuwe mooie Bomen te verkrygen, buiten twyffel om dat ze daar van gehoord hadden, of dat haar zulks van onkundige geraden was, maar dit is heel verkeerdelyk gewerkt; het is waar, men kan een Boom verjeugdigen, gelyk ik elders wel gezegt hebbe, maar daar is groot onderscheid tuschen een heel oude en middelmatige bejaarde Boom, als mede tuschen de eene of andere soort, en op wat wyze de behandeling van het Snoeijen geschiedt. Een heel oude Boom kan zo weinig als een veroudert dierlyk Ligchaam weer jong gemaakt worden: En hier komt het van daan, dat de Bomen, die in haar leeftydt weinig besnoeit zyn, inzonderheid aan dikke Takken, omtrent de Stam, altydt gezonder en gaaver van Stam zyn, als andere, waar geduurig aan gekapt is. Derhalven zal een kundig Eigenaar van Bomen niet gedoogen, dat men daar aan veel groove Takken, en voornamelyk niet omtrent de Stam, afkapt, inzonderheid als 'er op voordeel na de groeiing der Bomen gezien word. Dog indien zulks om enige reden noodzakelyk geschieden moet, zo is het zeer dienstig, om de wonde aanstonds met eene Boon-zalve wel te overdekken, om dus de Vogtigheid en Lugt af te keeren, en inrotting voor te komen.

§. 13. Men plant ook wel smalle Allees, die aan de beide uitwendige zyden plat opgeschoren worden als Scheer-heggen, maar die men van binnen *Berreaux* wyze digt laat groeijen; hier van valt anders niet te zeggen, als van de Scheer-heggen, om dat ze op dezelfde wyze met Snoeijen behandeld moeten worden; alleen staat hier by aan te merken, dat wanneer deze Bomen van binnen kaal en bladeloos worden, gelyk doorgaans met der tydt gebeurd als de Bomen bejaart worden, dewyl ze van binnen geen Lugt genoeg genieten, en dus de meeste trek na boven gaat, dat men zulks eenigzints kan verhelpen, door middel van de jeugdige, niet al te oude Takken, hier en daar kort omtrent haar Oorsprong in te korten, waar door jonge Takken komen uit te spruiten, die de Boom van binnen met groente bekleden; dog dit kan niet wel anders geschieden, als aan Bomen, die ligtelyk de gekorte Takken weer uitspruiten, inzonderheid aan de *Ypen* en *Olen*.

§. 14. Tot de Scheer heggen (§. 2.) worden de Plantsoenen, ouder of jonger, dat is, dikker en hoger, of dunner en laager, verkozen, volgens het oogmerk waar toe ze zullen dienen, of, tot hooge, of, tot laage Heggen; tot de eerste, verkiest men doorgaans zware en hooge Plantsoenen; om daar door zo veel te eerder de begeerde hoogte en volmaaktheid der Heg te verkrygen, en deze worden doorgaans op 3 á 4 Voeten tuschen wytte geplant. Maar tot laage Heggen neemt men jonger Plantsoenen, die ook minder kosten, als men ze kopen moet, en deze worden op 1½ á 1½ Voeten distantie gestelt: Edog daar is nog eenig onderscheid, aangaande de grootte en tuschenwyte der Plantsoenen, volgens de soort van Gewas, willende de eene soort wel wat groter of kleinder geplant zyn als de andere, om wel te groeijen. Ook zyn 'er soorten die liefst gezaait willen wezen, en op de gezaaide Planten, zonder ze te verplanten, doorgroeijen, welke zodanige soorten zyn, zal best hier na by ieder soort kunnen aangewezen worden.

§. 15. Alle Scheer-heggen moeten, als ze cierlyk staan zullen, van onderen tot boven, overal wel digt gesloten, en met groente in de Zomer-tydt bekleed zyn, weshalven men tot het Planten geen Plantsoenen kiezen moet, die van onderen af met geen jonge Takken of Spruiten voorzien zyn, en zo het al gebeurt, dat 'er zodanige met onder lopen, zo moet men die by het Planten zodanig verdelen en schikken, dat 'er twee aan weersyden komen, die van onder wel met Spruiten voorzien zyn, om met der tydt 't gebrekkige van de middelste te kunnen vervullen.

Overzulkz zo moet een Heg, om cierlyk te heeten, regt perpendiculaar opwaarts en in een regte lyn gesloten zyn, want het zeer mislyk staat, als de Heg boven voorwaarts leunt, of ook krom en met bogten loopt, te weten, die in een regte lyn geplant staan. Voor deezen plag men de Heggen van weerskanten, schuins te scheeren, invoegen, dat ze boven snaller als beneeden was, dog dit word, om dat het niet zeer fraai staat, weinig meer gedaan, hoewel het nog beter is, als wanneer de Heg boven voorwaarts hangt en dus boven breder als onder is.

§. 16. Wyders, gelyk zommige soorten van gewas, als by voorbeeld de *May-boeken*, en andere, niet te gelyker tydt in het Voorjaar uitbotten en groen worden; of van verschillig groen zyn, gelyk als onder de *Taxis* veel gebeurt, welk een grote misstand aan de Heggen op Plazier-plaatzen veroorzaakt, zoo behoorde een zindelyk en nauwkeurig Planter altoos 't jaar van te voren deze soorten van jonge Bomen, in het begin van de Botting en wederom als ze in Blad staan, uit te merken, om dus de gelyksoortige by het Planten by malkander te voegen.

§. 17. Alle Scheer-heggen, inzonderheid die wat hoog zyn, moeten noodzakelyk aan een tot dien einde bygetimmert Latwerk, dat de hoogte heeft als de Heg in het vervolg hebben zal, vast gebonden worden, om dat ze nog jong en niet of weinig bewortelt zynde, niet op zig zelfs kunnen staan, en door de Wind bewogen en uit hunne order geslingert worden; ook de jonge uitspruitende Loten aan het Latwerk kunnen gebonden en dus de Heg vroeger en veel beter in volmaaktheid gebracht kan worden.

§. 18. De Heggen moet men ook om cierlyk te zyn, niet te dik of breed laten worden, welk zeer mislyk staat, en doorgaans door onkunde of verzuim des Scheeders ontstaat, namelyk, als

ze dezelve niet kort genoeg tot op of omtrent de oude sneed Knippen, waar door het gebeurt, dat als by ieder scheeringe maar een Duim breed meer lengte blyft als het oude was, na verloop van 6, 7 á 8 Jaren de Heggen zeer breed zullen geworden zyn; maar dewyl men nooit zo dicht by het oude weg scheeren kan, of de Heggen worden door langheid van tyd breder, zo kan men dezelve, als ze in dit geval of anderzints te breed en wanscheikig geworden zyn, weer verjongen of vernieuwen, door middel van alle Takken tot omtrent de Stam in de Herfst-, Winter-, of vroege Voorjaars-tydt glad weg te kappen, waar op de Stam niet nalaten zal, weer nieuwe Loten te spruiten, waar uit binnen 2 á 4 Jaren (wat vroeger of later na mate het zoort van gewas uit zyn natuur schieliker of langzamer groeit) eene schone nieuwe Heg geformeert kan worden, die haar als jong of nieuwelyks geplant zal vertonen, en het welk als dan vergoeden zal, het ongenoegen dat men in de gemelde tuschen-tydt mogte gehad hebben, om zyn Hegge in de aangename Zomer tydt bladloos, of niet zeer gedekt te zien. Deze manier van Korting is niet alleen goed, als de Heggen te breed geworden zyn, maar ze is ook dienstig voor oude Heggen, om dezelve een nieuwe kracht by te zetten, en te verjongen; en ze is aan allerlei zoorten van gewassen practicabel, behalven aan de Hars-gevende als *Denne*-, *Pyn*-, en *Mast-boomen*, om dus die, de Takken gekort wordende, niet weer spruiten. Op deze wyze hebbe, door dezen vele oude te breed geworden zynde Heggen weer verjongt, of vernieuwt, en in order gebragt, die tegenwoordig zeer sierlyk staan.

§. 19. De Heggen worden 's Jaars eens twee en ook wel driemaal geschooren, naar dat ze in haar zoort min of meer sterk groeijen, en men vroeg begonnen heeft, zynde de *Ypen*, *Olmen*, *Linden* en *Wilgen*, onder alle Heg-gewassen, die welke wel het sterkste gewas maken, en derhalven het meeste Knippen vereischen; daar in tegen de *May-boeken*, *Haag boeken*, en meest alle andere Heg-gewassen, insgelyks de altyd groene, als *Taxis*, *Hulst*, enz., aan eenmaal Knippen in het Jaar genoeg hebben, indien men niet te vroeg daar mede begint.

§. 20. Het Knippen of Scheeren der Heggen geschied op verscheiderhande wyze, als 1. Met de *Haagscheer*. 2. Met de *Croisfants* of *Halve Maan*. 3. Met het *Zwaard*. De *Haagscheer* word gebruikt tot gewassen, die hard zyn, als *Beech*, *Taxis*, *Hulst*, *Palm*, enz., als mede tot fyn gefigureert werk; maar de *Croisfant* en het *Zwaard* tot zodanige, die week, broos Hout hebben, als *Ypen*, *Linden*, *Elzen*, enz., om dat het werk daar mede meer vordert als met de *Scheer*, kunnen de een Man daar mede op een dag wel tienmaal zo veel doen, als een ander met de *Scheer*, hoewel in allen niet zo het.

§. 21. De *Berceaux*, *Prieelen*, en *Lustbuisjes*, welke doorgaans van Latwerk gemaakt en vervolgens met groente bekleed worden; geven veel vermaak en cieraad in een Plaizier-Tuin, als ze wel en op een bekwame plaats geordineert zyn: Men bekleed dezelve met verscheiderhande Gewassen, naar maate van haar grootte, of de begeerte der Eigenaars, als met *Linden*, *Wilgen*, *Ypen*, *Wilde Virginische Wyngaard*, *Taxis*, enz., wy zullen hier agter na de verhandeling der Plantagien een Lyft geven van die Gewassen welke daar toe het bekwaamt zyn: Zal hier alleen nog aanmerken, dat men de Takken dezer Gewassen, inzonderheid terwyl ze nog jong en nieuwelyk geplant zyn, als mede van de klimmende Gewassen, van tyd tot tyd moet aanbinden, of Knippen, om ons de *Berceaux*, *Prieelen*, enz., ras te bekleeden en sierlyk te doen staan. Men plant deze Gewassen, op diergelyke distantie als tot Heggen, naar mate van ieder aart en grootte (§. 4.)

§. 22. Aangaande de *Busquets* (§. 2.) het welk kleine Boschen tot wandelinge, met wel geordineerde niet al te brede *Wandelwegen*, *Prieelen*, *Cabinetten*, *Busfins*, *Grot-werken*, *Ermitagen*, enz., in heel groote Plaizier-Tuinen zyn, worden of van eenerlei of met veelderhande zoort van Gewassen, onder malkander, gelyk dit laatste meest geschied en ook het aangenaamt staat, heel dicht Rey wyze beplant, de Rey en de Plantzoenen in de Rey 3 á 4 Voeten van elkander.

Men verkieft daar toe doorgaans jong Gewas, om dat het zelve in het opwasfen struikiger en digter word. Hier by moet men agt geven, dat men de zoorten, zo veel doenlyk van eenerlei grootte Plant, om dat anders de groote de kleine zouden onderdrukken, en de opgroei beletten; en indien het gebeurt, dat het eene sterker groeit als het andere, moet men het sterk groeiende, door besnoeiing, om gemelde reden, wat te rug houden, en daar door ruimte voor het daar naast staande minder groeiende te maken, inzonderheid als dit van waarde is, of dat men daar byzondere agting voor heeft, als by voorbeeld, deze of gene *Bloemdragende Heester-gewassen*, die in de *Busquets* onder andere Gewassen, in haar Bloei-tydt een mooi gezigt geven; voor het overige laat men de Gewassen in volle vryheid opgroeijen, zo als ze maar willen, op dat ze haar daar door zo veel te natuurlyker vertonen, waar in de fraaiheid van een *Busquet* hoofzakelyk bestaat.

§. 23. Deze *Busquets* worden, wanneer ze wat bejaart, en daar door van onderen open, als ze Tak- en Blader-loos, en onaanzienlyk geworden zyn, by de grond, in de Winter-tydt gekapt, gelyk men met andere wilde Boschen tot Brandhoud doet, (waar van hier na) waar na ze weer jong uitspruiten, en na verloop van eenige Jaren, weer digte, aangename *Busquets* worden. Dog hier by dient aangemerkt, dat men zodanige Gewassen die niet gemakkelek spruiten, of die langzaam groeijen, of anderzints van waarde zyn, gelyk als de *Bloemdragende*, als dan niet moet Kappen, maar ongekapt staan laten. Ook is het dienstig, dat men hier en daar, op bekwame plaatzen en distantie, het eene of het andere Gewas ongekapt staan laat, na de tyd en tot Bomen laat opgroeijen, het welk in een *Busquets* een zo veel te natuurlyker, vermakelyker gezigt geeft. Dog deze Bomen moeten niet te dicht by malkander zyn, om dat ze anders het daar onder staande Bosch-gewas zouden verdrukken.

§. 24. Een kundig Eigenaar of Tuinier zal ook de *Busquets* niet alle te gelyk doen kappen, want daar door zoude al het vermaak te gelyk weggenomen worden; maar men kapt eerst de helft of een minder gedeelte, en na eenige Jaren, wanneer de eerstgekapte wederom tamelyk aangegroeit zyn, weer een ander gedeelte, en zo vervolgens van tyd tot tyd. Het gehakte Hout dient tot Brandhoud en andere Oeconomische dingen.

§. 25. Maar mogelyk zoude iemand wenschen hier onderregt te zyn, hoe de *Allées*, *Wandelwegen*, *Berceaux*, *Busquets*, en andere, tot vermaak en cieraad dienende dingen in een Plaizier-Tuin, behooryk in haar regte proportie en meeste schoonheid moeten geordineert worden; maar de-
wyl

wyl ik niet voorgenomen hebbe, hier over tegenwoordig te fchryven, als myn tyd en de gelegentheid zulks niet toelatende, maar alleen hoofdzakelyk over de Cultuur nu, en het gebruik der Gewasfen; schoon het my anders niet bezwaarlyk vallen zoude, en mogelyk op een andere tyd in een byzonder Werk gefchied, zo wyze ik de Liefhebbers dier Konften, ondertusfchen na het meermalen gemelde Tractaat, genaamt *la Théorie & Pratique du Jardinage*, waar in men zeer goede aanleiding en fraaije ordonnantiën tot aanlegging en verciering van fraaije Tuinen vind, en welk Werk wel waardig zoude agten, tot geryf van de Nederduitsche Leezer, met een Nederduitsch Kleed, benevens eenige vermeerderingen of aanmerkingen bekleed te worden, gelyk het reeds voor eenige tyd met een Hoogduitsch gewaad vercierd is.

§. 26. Wat aanbetreft de Bomen die men tot mantelinge en windbrekinge plant (§. 4.), hier mede word by de Plantinge op geen of niet zo veel cieraad gezien, als wel op de nuttigheid; men plant dezelve doorgaans op de buitenkant van de Tuinen, en inzonderheid na de Noord- en West-kanten, als van welke kanten men by ons de meeste koude Winden ontvangt, en men stelt ze doorgaans wat dicht, namelyk op 4 à 5 Voeten distantie in de Rey, min of meer, naar maate de Bomen in haar zoort sterker of min sterker uitkroonen, op dat dus de Takken te eer aan malkander zouden fluiten, en haare uitwerking doen: En om zulks nog meer te bevorderen, zo plant men ook wel twee Reyen Bomen op een kleine distantie 8 à 10 Voeten, Allees-wyze, naast malkander, in het verband: Of men plant agter de enkele Reyen, hooge Bomen, of ook, als 'er twee Reyen geplant zyn, indien het de ruimte toelaat, dikwils nog 2, 3, of meer Reyen *Els* of *Willige*, de Reyen, 3 à 4 Voeten van malkanderen, waar door het Gewas, het eene het andere dekkende, beter tegen de Wind opgroeijen zal.

§. 27. Wyders staat hier by aan te merken, dat 't by 't aanleg van nieuwe grote Tuinen, van zeer groote nuttigheid is, inzonderheid als het Terrain zeer voor de Winden bloot legt, als men aanstonds in den beginne, in bekwame verdeelingen en op gevoegelyke plaatzen, hier en daar verscheidene Reyen van Wild Boom-gewas plant dat schielyk opgroeit, als *Eik*, *Ype* of *Willige*, enz., waar door het overig jonge Vrugt- en ander Gewas, in haar eerste aangroei, voor de Winden zeer gedeckt word, en dus beter in de groei vordert, gelyk dit door de ondervinding klaar bevestigt word: Wordende het Wilde tot dekking geplante Gewas daar na weggedaah, als het andere eenige grootte verkregen heeft, en in staat is nu zig zelfs te dekken.

Om de gemelde reeden worden ook in groote Moes-tuinen of Moes-velden, en zelfs Bouw-landen, enz., met groot voordeel verdeelingen met Bomen geplant, die men Hags-wyze laat opgroeijen, waar toe inzonderheid de *Els* hier te Lande veel gebruikt word.

§. 28. De Planting van wilde Bosfchen, tot Werk- en Brand-hout betreffende (§. 5.), deze is veel onderscheiden van de Planting in Plaazier-Tuinen, want hier by ziet men doorgaans alleen op cieraad en vermaak, zonder veel op het voordeel van het Hout te letten, dat van de Bomen, groot geworden zynde, zoude kunnen komen, behalven de Bomen op Allees, Cingels, enz., die, na de groeiing, tot voordeel kunnen dienen, en derhalven ook zomtyds t'effens met dat oogmerk op groote Plaatzen geplant worden.

Maar de wilde Bosfchen worden altoos hoofdzakelyk geplant, om daar voordeel in het vervolg van te hebben, het zy de Planter of zyne Nakomelingen; derhalven word by de Planting van deze geen groote nertigheid in agt genomen, en, gelyk thien op Vermaak-plaatzen de groote opgaande-, of Stam-bomen wyd plant, zo plant men dezelve daar en tegen in de Bosfchen dicht, en zulks om drie reeden; als

1. Om het meeste voordeel van de Grond te hebben.
2. Om dat het jonge Gewas dicht staande, malkander beter voor de Winden dekt, en dus beter en schieliker opgroeit (§. 25.), en
3. Om dat daar door de jonge Bomen regtstammiger en hooger opgroeijen, van welke Stammen daar na, het meeste voordeel te verwagten is; wordende de jonge Plantzoenen tot dien einde in Reijen op 4 à 6 Voeten tusfchen-wytte geplant.

Edog dit dicht planten geschied altoos met die intentie, om, na verloop van eenige Jaaren, als de Bomen wat opgefchoten zyn, de helft of een groter gedeelte 'er van te rdeijen, of by de grond te Kappen, en de gekapte Tronken tot klein Bosch te laten uitspruiten, om dat de Bomen anders al te dicht zouden staan, moettende by de Kapping agt gegeven worden, dat men altydt de beste fleurigste Bomen staan laat, om tot Stam-bomen op te groeijen: Het gekapte Hout kan dan dienen tot goed Brandhout.

§. 29. Dit gezegde is te verstaan hoofdzakelyk van de Planting tot Werk- of Timmerhout. Maar men plant ook, in deze en andere Landen daar weinig Hout groeit, en dus het Brandhout fchaars is, veel en wel het meest, Kreupel-bosfchen, zynde zodanige die alleen dienen tot Brandhout, en tot dien einde om de 8 à 12 Jaaren gekapt worden, en men verkieft daar toe doorgaans Hout-gewas dat schielyk opgroeit, om 'er zo veel te eerder voordeel van te hebben, als by voorbeeld *Els*, *Birk*, *Ypen*, en *Olm*, men plant ook wel *Eyk* tot het zelfde oogmerk, maar dit groeit wat langzamer aan, dog is na de hakking van meerder waarde: Deze Boom-gewasfen worden op dezelfde wyze en distantie geplant, als de voorgaande zynde tusfen deze en de voorgaande planting, geen ander onderscheid, als dat de voorgaande Bomen, in het vervolg zullen dienen tot Werkhout, maar deze alleen tot klein Brandhout. Dog zommige van deze Bosch-gewasfen worden ook wel met voordeel gezaait, die men vervolgens zonder te verplanten, laat opgroeijen, welke zodanige zyn, zal hier na by ieder zoort aangewezen worden.

§. 30. Na de Planting word anders niets waargenomen, ten waare dat men de kosten doen wilde, om de grond het eerste en tweede jaar omtrent de jonge Bomen wat schoon te houden, dat inzonderheid aan de gezaaide (§. 29.) nodig is, op dat ze niet door het onkruid als zulks de overhand heeft, gefmoort worden. Ook moet men niet verzuimen, als 'er geplante Plantzoenen hier of daar dood gegaan zyn, de plaatzen in de volgende Plant-tydt, namelyk in de Herft-, Winter-, of vroege Voorjaars-tydt weer met andere Plantzoenen te voorzien.

§. 31. Voor het overige laat men dezelve in alle vryheid groeijen, vallende aan dezelve niet te snoeijen,

inoeijen, of iets anders te cultiveeren; welk, als de Bosfchen eens geplant en in goede groei zyn, zeer gemakkelyk en voordeelig voor de Eigenaar is, als hebbende dan in het vervolg geheel geen kosten meer aan te wenden, en evenwel in het vervolg van tyd tot tyd fchoone altyddurende Interesses te ontfangen van zyn Bosfchen, inzonderheid, zo het Kreupel-bosfchen zyn, die dikwils gehakt kunnen worden: Derhalven ontftaat hier uit de vraag, welk het voordeeligste is, aangaande de fchraale zand en andere gronden, of, dezelve tot Bouw-landen, door praparatie te bereiden, of tot wilde Bosfchen? ik voor my zoude om zo even te vooren gemelde reden, voor dit laafte ftemmen, dewyl de ondervinding geleert heeft, dat de winft van goede Bosfchen groter is, als van diergelyke Bouw-landen, die met zwaare kosten en groote moeite moeten Vrugthaar gemaakt en gehouden worden, zo men 'er een maar lydelyke overwinft van genieten wil. Het is wel waar men moet verfeheide Jaaren na de Boom-planting wagten, eer men voordeel daar van trekken kan, maar als de Bosfchen groot geworden zyn, komt het voordeel te gelyk, en indien men Bosfchen, inzonderheid Kreupel-bosfchen heeft, kan men 'er jaarlyks voordeel van genieten, door het hakken der zelve by Percheelen; groeiende het gehakte deel weder aan, terwyl de andere deelen in de volgende Jaaren, fuccesfivelyk gehakt worden; zo dat den Eigenaar waarlyk als dan een eeuwigduurende Rente bezit, zonder jaarlyks veele moeite en kosten te doen, ten opzichte van de cultuure en het onderhoud; gelyk men aan de fchraale Bouw-landen genoodzaakt is te doen: Maar egter, de zaak wat dieper inziende, zo moet men ook bekennen, dat de grond niet alle met Bosfch kan beplant worden, dewyl 'er ook Graan-landen nodig zyn, niet alleen tot het nodige onderhoud der Menfchen, en zelfs ook der Huishoudelyke Beesten, maar ook tot bezigheid der geduurig meer en meer vermeerderende Land-lieden; welke die Bosfchagtige Plaatzten bewonen en cultiveeren.

§. 32. Ten opzichte van het hakken der groote Bomen, om tot Werk- of tot Timmerhout te gebruiken, staat aan te merken, dat zulks niet behoort te gefchieden wanneer het Zap der Bomen in beweging is, dat is in het Voorjaar, Zomer, of in de Herft, om dat het Hout welk in die Zaai-zoenen gehakt word, door de inblyvende Zappen, die niet ras kunnen opdrogen, gelyk als verftikt, en daar door zeer vergankelyk en van een korten duur, ook minder hard is, dan als het op de regte tyd gehakt is; wordende daar en boven ook ligter van de Wormen aangetast en verniet. De bekwaamfte tyd derhalven om allerlei Hout te hakken, is de Winter; namelyk van de Herft af, als de Bladen gevallen zyn, tot het Voorjaar toe, wanneer de Zappen weder in beweging komen; dog hoe dieper in de Winter hoe beter. De harfge altyd-groenende Bomen, als *Denne- en Pyn-bomen*, enz., houd men voor beter in het Voorjaar gehakt, wanneer de Zappen beginnen aan het ryzen of in beweging te komen; om dat de ondervinding geleert heeft, dat dit Hout dan op het hardst is, en het langst duurt.

Edog, fchoon gezegt is, dat men de Bomen, die geen Hars geven, in de Winter hakken moet, zo kan zulks evenwel in het Voorjaar of Zomer gefchieden, en het Hout t'effens zyne d'ugt behouden, namelyk als men als dan voort na de haking de Schors van de geheele Boom aftefelt, waar door de Zappen des Booms door de Lugt 'er zo ras kunnen uitgetrokken worden; en om deze reden, worden doorgaans de *Eike bomen* hier te Lande in de Zomer gehakt, om 'er de Schors tot gebruik van de Looijers, dat een goede winft geeft, te gemakkelyker af te krygen, die als dan, wegens de Zappen tusfchen de Schors en het Hout, ligter afgaat als op andere tyden, hoewel het Hout in der daad zo hard en duurzaam niet is, als dat in de Winter geveld word, en ook door de Zon en Lugt zeer opberft, en dus tot veelerlei gebruiken, inzonderheid tot fyn Werk, onbekwaam word: De befte tyd van het Hout-hakken blyft derhalven de Winter, ten ware alleen het Eiken-hout, om gemelde reeden. En

§. 33. Deze Regel dient ook waargenomen, met het hakken van het Hout tot Brand-hout, om dat het Hout in de Winter vaster zynde, als op andere tyden, daar door langer het vuur onderhoud, meer hitte en beter koolen geeft. Hoewel hier in niet veel aanwyzing nodig is, dewyl de omftandigheden van den Landbouw van zelfs aanleiding geven, om zulks in de Winter te verrigten, als hebbende de Landman met zyn Knechts en Arbeiders, in de Voorjaars-, Zomer- en Herft-tydt, doorgaans veel andere noodzakelyker bezigheden, als diergelyk werk te verrigten, en de Arbeiders kunnen dan meer voordeel behalen; daar in tegen in de Winter de meeste Arbeiders ledige tyd hebben, en anders weinig te arbeiden en te verdienen valt, invoegen ze aan diergelyk werk hunne ledige tyd kunnen befteeden, en men dan ook het Werk goedkooper kan gedaan krygen; wordende zodanig Werk doorgaans aanbested, of men betaalt na het getal der ftukken Hout die ze gemaakt hebben; als het klein Hout is, waar van het zelve, en ook om dat het by het getal verkogt word, *Talhout* hier te Lande genoemd word, welk weer onderscheiden word in *Hondert-hout* of *Duizent-hout*, naar mate dat het zwaarder of grover is, zynde het *Hondert-hout* grover als het *Duizent-hout*. Grote Bomen worden doorgaans op de Stam verkogt, moettende de Koper de kosten van het Hakken, enz., voor zyn rekening bezorgen.

§. 34. De Kreupel-bosfchen tot Brandhout van week-zoortig Hout-gewas, als van *Els, Birk*, enz., worden doorgaans om de zeven of agt Jaren gehakt, dog het is profytelyker als zulks alle 11 á 12 Jaren gefchied, om reeden, dat niet alleen het Hout in de laafte Jaren, na proportie der vorige Jaren, merkelyk meer aandikt, en daar na een groter hoop maakt, maar ook harder word, daar door groter hitte in het branden geeft, en dus ook, na proportie van het vroege gehakte, van meerder waarde is. *Eiken-bosfchen* willen wat meer tyd hebben als de gemelde, eer ze kunnen gehakt worden, om dat ze langzamer groeijen.

§. 35. Wyders staat aan te merken, dat het Hout van een en dezelfde zoort, fchoon het op de regte tyd gehakt is (§. 32.) daarom niet alle van gelyke deugd is; het is de gefteeldheid der Climaten, Groei-zyde, en de Standplaats, die hier in verandering maken: Dus bevind men dat de Boom-gewassen die in een losse, bolle, of moerige grond voortkomen, als mede die fchielyk groeijen, losfer, boller, onvaster, minder langduurend Hout uitleveren, als andere, die in een vafte substantieuser grond, en langzaam gegroeit zyn; ook bevind men dat Bomen, die het meeste van de vrye Lugt, Zon en Wind aangedaan worden, in tegenftelling van andere, die in de lauwte of fchaduwe groeijen, het vafte en duurzaamste Hout hebben; en hier komt het van daan, dat het Hout, dat

aan de Bergen, inzonderheid op de noord-zyde, of in koude Gewesten groeit, altyd het substatieufte, en dus ook het waardigst is.

§. 36. De differente zoorten van Hout zyn, gelyk bekend genoeg is, niet alle van gelyke zoortelyke zwaarte, maar het eene zoort, uit zyn byzondere Natuur, zwaarder als het andere; het lust my hier eenige Tafels, van de Proportie der zwaarte van verscheide zoorten van Hout, en eenige calculatie te laten volgen, welke by gelegenheid van nut zal kunnen zyn.

Als men de Cubische Voet Regen-water stelt op 1000, zo is de Proportie van het Gewigt der volgende zoorten van Hout, dat dezelfde grootheid heeft, of dezelfde plaats beslaat, als in de volgende Tafel.

T A F E L.

§. 37. Indien men nu de zwaarte van het Regen-water weet, zo kan men zeer gemakkelyk, door deze Tafel, de zwaarte van een zeker stuk van een der gemelde Houten, wiens Cubische Inhoud bestemt of gezegt is, vinden. Men heeft bevonden, dat een Rhylandsche Cubic Voet Regen-Water, in de Zomer, weegt omtrent 64 Pond, en in de Winter, by na 65 Pond, derhalven, wanneer de vraag was, hoe veel een vierkante Eiken-balk zoude weegen, die 20 Voeten lang, 1½ Voeten breed op de eene zyde, en 8 Duim breed op de andere zyde is? zo stelt men de rekening als volgt; zoekende eerst de inhoud van de Balk.

de eene zyde breed = 18 Duim.
de andere - = 8 Duim.

lang - 144 □ Duim.
= 240 Duim.

Een Voet = 12 Duim
12 Duim

144 □ Duim.
12

5760
288
34560 □^{ic} D.
divid. 1728 } 20 □^{ic}
Voeten.

komt 1728 □^{ic} Duim

voor een Ligchamelyke Voet.

komt 20 Cubische of Ligchamelyke Voeten dat de Balk inhoud. NB. Dit kan wel korter gerekent worden, maar om het werk klaarder te tonen, voor andere gevallen, zo heb het aldus bewerkt. Nu wyders om de zwaarte te vinden.

't Water 64
1000
't Eiken-hout
929?

komt - 59.456 □^{ic} Voet Hout

Inhoud des Balks - - - - - 20 □^{ic} Voeten
mult.

1189.120

komt 1189.120, dat is 1189¹²⁰/₁₀₀₀ Pond, de gezogte zwaarte des Balks.

§. 38. Dus kan men ook de grootheid van een Balk vinden, als men deszelfs zwaarte weet; men zoekt eerst, als de laatstvoorgaande Regel de zwaarte van een Cubic-voet Hout, dan werkt men als volgt. By voorbeeld:

□^{ic} Hout □^{ic} Voet □^{ic} Hout
59.456 - - - 1 - - - 1189.120?
divid. 59.456 } 20 □^{ic} Voet.

komt 20 Cubic-voeten de Inhoud van de Balk. Men begrypt ligt, dat deze calculatien niet in de uitterste volmaaktheid kunnen zyn, om dat het eene stuk Hout dikwils opener of digter van stoffe (§. 33.) of digter of vogter, en gevolgelyk wat ligter of zwaarder als het andere is, nogtans zal deeze Reekening zomtyds van nut kunnen zyn, inzonderheid voor *Architecten*, *Timmerlieden*, enz. Men ziet uit de Tafel wyders, dat wanneer de proportie van het Hout tot het Water, meer is als 1000, dat het Hout noodzakelyk onder het Water, nederzinken moet; daar in teegen minder zynde, zal het op Water dryven en voor een gedeelte boven uitsteeken, en dit zo veel te meer, hoe de proportie kleinder is, en dus zal ligt Hout op het Water vlottende, meer last kunnen draagen eer het zinkt, als zwaarder Hout.

§. 39. Dit was dan het geen voor de verhandelinge van de wilde Gewassen hoofdzaakelyk, aan te merken stond. Maar, iemand zoude moogelyk ook begerig zyn te weten, welke zoorten van Gewassen het beste of waardigste zyn, om, het zy tot cieraad en vermaak, of tot voordeel te planten; hier op dient aangemerkt, dat daar in geen vaste bepalinge te maken is, allerlei zoorten van Boom-gewassen hebben ieder hare byzondere deugden, die haar, de ene wat minder de andere wat meer geagt maken, volgens het oogmerk waar toe ze zullen dienen; ook zo heeft den

§ BESCHRYVING VAN DE PLANTAGIE-TUIN.

eene Mensch meer agting voor dit, den ander voor een ander soort van Gewas. Edog het Hoofst-point, waar de verkiezing meest op draait, is zekerlyk, dat men nooit andere soorten van Gewasfen tot de Planting, het zy voor cieraad of tot voordeel behoorde te Planten, dan zodanige, waar van men, of door goede reden, of door onderzoek en vinding, verzekert zyn kan, die in die gronden, waar in men ze denkt te planten, wel en voorspoedig groeijen kunnen; dewyl het zeker is, gelyk nu reeds meermalen gemeld heb, en aan ervaren kenners ook bekend is, dat allerlei soorten van Gewasfen, in allerlei Gronden niet even voorspoedig groeijen kunnen: Hier na dient men zig derhalven in alle gevallen te schikken, want wat kan het helpen, dat men Gewasfen tot Planting verkieft, daar men anders, wegens haare sierlyheid, of om andere byzondere reden wel agting voor heeft, of welkers Hout van waarde is, als men tot voordeel plant, maar die in de grond, waar in men ze plant, niet wasfen willen, of kunnen, of nooit tot volmaaktheid komen? Vele misflagen worden in dezen door onkunde of verzuim begaan.

Daar en boven zo heeft een Eigenaar, die Bomen tot voordeel plant, doorgaans meer profyt van het Gewas, wanneer het vrolyk en schielyk groeit, schoon het Hout na de hakking van minder waarde is, als vast Gewas, dat van meerder waarde is, indien het gebrekkig en langzaam groeit, want de schielyker aangroei, en een groter hoop, na de hakking, zal vervullen het geen aan de waarde ontbreekt; behalven de waarde van het vermaak dat ieder Planter heeft, als hy ziet dat zyn geplante Gewasfen vrolyk, weeldrig en voorspoedig groeijen. Waarom ik u, bescheiden Lezer, nog eens aanpryzen moet, in de verkiezing der Bomen voorzigtig te zyn, als gy voorspoed van den groei uwer te plantene Gewasfen wenscht, en voordeel begeert te hebben.

§. 40. Hoe de Grond voor de Planting moet behandeld worden, en hoe men zig by de Planting moet gedragen, daar van is in een ander werkje naukeurig gehandeld. Wat verder by ieder soort van Gewas in het byzonder in agt te nemen staat, namelyk, wat Grond ze liefst beminnen; op wat wyze dezelve best vermeerderd worden; tot wat gebruik ze het bekwaamst in de Hoven en in de Huishouding zyn, enz., zulks staat nu by ieder soort aangewezen te worden: Zullende deze wilde Gewasfen na een Alphabetische order van haare Namen verhandelen; edog op het laaft een byzondere Lyft 'er by voegen aangaande de Nederduitsche Meer-namen (*Synonima*), dewyl een Gewas veeltyds verscheiderhande benamingen heeft, om dus die Gewasfen in de beschryving te kunnen vinden; als mede nog enige andere Lyften, welke van nut kunnen zyn.

BESCHRYVING

VAN DE

ACACIA VAN ROBYNUS.

§. 1. **D**it Boom-gewas is in het *Nederduitsch*, en in meest alle andere *Talen*, bekend onder de naam van *Acacia van Robinus*; dog word in het *Nederduitsch* ook genoemd; *Bastert-Acacia*. *Virginische Acacia*; en nu ook *Robinia*.

By de Botanisten word het zelve genoemd:

Acacia Americana Robini; vulgo.

Acacia Americana foliis Colutæ monococcois, filiquis echinatis. Herm. H. L. B.

Pseudo-Acacia filiquis glabris. Boerb. J. A. 1. 39.

Anagyris Americana spinosa, floribus albis odoratis; & Laburnum odoratum canadense, foliis colutæ. Parad. B. Prodr. 311.

Acacia Americana filiquis glabris. Raj. Hist. 1719.

Acaciæ affinis virginiana spinosa, filiqua membranacea plana, floribus albis papilionacis Anagyridis modo in Uvam propendentibus. Plukn. Alm 6. 4. 73. f. 4.

Robinia aculeis gemenatis. Linn. H. Cliff. 354. Raj. Prodr. 372. Gron. Virg. 82.

Robinia pedunculis racemosis, foliis pinnatis. Linn. Hort. Upsal. 212.

Deze Boom brengt lange Bloem-trossen voort, op de wyze als de *Anagyris* of *Bonen-boom*, met witte Vlinder-bloemen, die zeer wel ruiken, by na als *Jasmyn*. Daar is nog een verandering van, die Rooze-coleurde Bloemen voortbrengt, maar is zeldzamer.

§. 2. Dezelve groeit natuurlijk in *Virginien*, van waar hy eerst in *Frankryk* aan *Robinus* gekomen en daar na verder in *Europa* verspreid is.

§. 3. Hy bemind een goede losse liefst zandagtige Grond, en een opene warme, voor de scherpe Winden gedekte standplaats, alwaar hy onze winter-koude tamelyk verdraagt, dog met buitengewone strenge Vorst lyd hy gevaar van te versterven.

§. 4. Deszelfs vermeerdering geschied door de bewortelde Uitlopers der Wortels die hy doorgaans van zelfs voortbrengt, of men kan die doen voortkomen door middel van een Boom by de Wortel nu in het vroege Voorjaar af te kappen. De Voortkweeking kan ook geschieden door Inlegging der gemelde onbewortelde Uitlopers, of der Takken; als mede door het Zaad; dat men uit *West-Indiën* verkregen heeft, vermids hier te Lande geen ryp Zaad voortkomt.

§. 5. Het gebruik dezès Booms in de Tuinen is weinig, men plant die meest alleen om de verandering van Gewassen, en inzonderheid om de welruikende Bloemen in de Tuinen, hier of daar waar het te pasfe komt, en op een zodanige plaats als te voren (§. 3.) gemeld is.

§. 6. Daar zyn in deze Eeuw nog eenige Mede-zoorten van dit Gewas door de Heer *Amman* in *Moscoviën*, of *Siberien* en *Tartaryen* ontdekt, als volgt:

1. DE SIBERISCHE BOOMAGTIGE BASTERD-ACACIA.

Asphalathus arborescens, pinnis foliorum crebrioribus oblongis, Amm. Rbut. 210. No. 285.

Caragana Sibirica. Raj. Prodr. 537.

Robinia pedunculis simplicissimis, foliis pinnatis. Linn. H. Ups. 212.

2. DE SIBERISCHE GROTE HEESTERAGTIGE BREED-BLADIGE BASTERD-ACACIA.

Asphalathus frutescens major latifolius, cortice durao. Amm. Rbut. 206.

Robinia pedunculis simplicissimis, foliis quaternatis petiolatis. Linn. H. Ups. 212.

3. DE SIBERISCHE KLEINE HEESTERAGTIGE SMAL-BLADIGE BASTERD-ACACIA.

Asphalathus. frutescens minor angustifolius, cortice aureo. Amm. Rbut. 204. No. 282. tab. 35.

Robinia pedunculis simplicissimis, foliis quaternatis subsessilibus. Linn. H. Ups. 212.

§. 7. Deze Zoorten kunnen, dewyl ze uit koude Landen oorspronkelijk zyn, onze strengste Winter-koude doorstaan, en worden op de vorige wyze vermeerderd; dog zyn hier te Lande weinig bekend.

VAN DE

§. 1. **A**LFS-RANKE. Dit Heester-agtige Gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, *Alfs-Ranke*. Bitter-zoet. Hoe langer hoe liever. *Latynsch*, *Amara dulcis*. *Dulcamara*. *Hoogduitsch*, *Hindsch-Kraut*. Je länger je lieber. Bitter-Süß. *Franssch*, *Morelle* en *Hetre*. *Deenssch*, *Beefk-Söde*. Bitter-Söde. *Zweedsch*, *Quäs wed*. *Mattedskwister*.

By de Botanisten word het zelfe genoemt.

Solanum scandens vel *Dulcamara*. *C. B. Pin.* 167. *Tournef. Inst.* 149. *Boerb. J. A.* 2. 67.

Glyciceros sive *Amara dulcis*. *J. Baub.* 2. 109.

Dulcamara. *Dodon.*

Circia Monspeliensium. *Lob.*

Solanum caule inermi perenni flexuoso, foliis superioribus hastatis. *Linn. H. Cliff.* 60. *Rof. Prodr.* 424.

Solanum caule perenni flexuoso, foliis superioribus hastatis. *Linn. Flor. suec.* 139. *Mat. med.* 95.

§. 2. Dit Gewas groeit in *Neder- en Hoog-duitschland, Frankryk*, enz., op vogte plaatsen in de Heggen, naast de Sloten, Gragten, en andere Wateren, omtrent de Steden, Dorpen, en Buiten-plaatzten, enz. Het zelfe brengt gewoonlyk paars-blauwe Bloemen voort, dog men vind 'er een verandering van met witte Bloemen; ook een met dubbelde Bloemen; als mede nog een derde met wit-bonte Bladen, welkers Bladen doorgaans wat gehakkelt of gesnippelt zyn.

§. 3. Het zelfe bemint, gelyk uit zyn groei-plaats openbaar is, een vogte goede Grond, en zo wel een opene als ook wat schaduwagtige plaats.

§. 4. Deszelfs Vermeerdering geschied ligtelyk door Scheuring der Wortel-scheuten; of anders door Steking en Inlegging.

§. 5. Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig: Men plant 'er zomtyds laage Heggen van op vogtige plaatsen; kan ook dienen tot bekleding van kleine Priëlen, enz.

§. 6. Voorts word dit Gewas in de Genees-kunde geprezen voor de Aamborstigheid, Geele-ziekte, en Pleuris, een Decoctum of Afkookzel van de Toppen der Takken (*Stipites*) gemaakt, waar van de Lyder 's Daags 2 á 3 Romers vol drinkt, en een goede Diæt (*Etens-regel*) daar by in agt nemende.

V A N D E

§. 1. **B**ERKE-BOOM. Deze Boom word in verscheide *Talen* genoemt, *Nederduitsch*, Berke-boom. *Birk*. *Berkelaar*. *Latynsch*, *Betula*. *Hoogduitsch*, *Birken-baum*. *Birk*. *Franfch*, *Bouleau*. *Engelfch*, *Berck-Tree*. *Deensch*, *Birk*. *Birke-Tree*. *Zweedsch*, *Birk*.

§. 2. Hier van worden twee Zoorten gevonden, als:

1. DE GEMENE BERK.

Betula. *C. B. Pin.* 427. *J. Baub.* 1. 148. *Tournef. Inst.* 588. *Boerb. J. A.* 2. 182. *Dodon. Lob.*

Betula foliis acuminatis serratis. *Linn. H. Cliff.* 442. *Flor. suec.* 776. *Mat. med.* 421. *Rof. Prodr.* 85. *Hall. Helv.* 158.

2. DE KLEINE OF LAAGE BERK.

Betula pumila. *Loef. Pruff.* 10. *Godsch. Pruff.* 27.

Betula nana sive *pumila*. *Frank. renov.* 32.

Betula palustris pumila, foliis parvis rotundis. *Cels. Upf.* 3.

Betula foliis orbiculatis crenatis. *Linn. H. Cliff.* 442. *Flor. Lapp.* 266. tab. 6. *Flor. suec.* 777. *Rof. Prodr.* 85. *Hall. Helv.* 158.

§. 3. Deeze eerste zoort, die een tamelyk groote Boom worden kan, groeit natuurlyk in de Bosfchen, op de Bergen, en op andere plaatsen, in flegte, dorre, zand- en steenagtige Gronden, dog weinig in deze Nederlanden, maar veel in *Duitschland, Frankryk, Brabant*, en elders, als mede veel in de Noordsche Landen, als in *Zweden, Norwegen, Moscovien*. In deze Nederlanden worden ze meest alleen door de cultuur voortgekwekt, om 'er Bosfchen van te planten tot Brandhout, als mede tot het gebruik in de Plaazier-Tuinen.

Men vind daar van in hare natuurlyke groei-plaatzten, in de voorgemelde Landen, enige veranderingen, bestaande alleen hier in, dat zommige witagtige, of donker-groene, of ook langer Bladen en andere nederwaarts hangende Takken hebben. Ook ziet men 'er van, die laag groeijen, dog dit komt alleen voort, van een fchrale Grond, of van de Stand-plaats, gelyk die, welke op hooge Bergen groeijen, altydt laag zyn.

De gemelde kleine of laage zoort (§. 2. No. 2.) is minder gemeen als de groote, ze word alleen op zommige plaatsen van gemelde Geweften gevonden, in vogte Gronden en ook op de Bergen.

§. 4. De Berke-boom bemint van Natuure liefst een drooge, zandagtige Aarde, en wil in allerlei fchrale Gronden zeer wel aarten, weshalven zeer dienstig is om de flegte Zand- en andere dorre Gronden, waar in by na geen ander Boom-gewas groeijen wil, daar mede te beplanten: Hoewel hy een goede vette Kleiagtige Grond ook niet versmaad, en daar in zo veel te beter groeit, en een groter Boom word, als maar de Grond niet al te styf, en wel gedolven is.

§. 5. De Voortteeling geschied alleen door het Zaad, het welk in November, February, of Maart, in een welbearbeide Grond, uit de volle hand, gezaaid word; opgekomen zynde, moeten de jonge Plantzoenen door schoonhouding van het onkruid jaarlyks onderhouden worden, tot dat ze 2 á 3 of meer jaren oud zyn, als wanneer men ze verplant, daar men begeert; moettende de Penwortel als dan gekort, maar niets aan de Top of Takken gesnoeit worden, het welk haar geheel in de groei zoude verhinderen.

§. 6. Men plant van de Berke-boom, te weten van de groote zoort, niet alleen hier te Lande, Bosfchen, (gelyk reeds §. 3. gezegt heb,) maar men beplant daar mede ook, het zy alleen of met andere Bomen doormengt, de *Bosquets* in groote Lust-hoven, om dat ze niet alleen fchielyk genoeg aangroeijen, en haare groente bevallig op 't oog is, maar daar en boven ook een heel aangename verkwikkende Reuk van zig verspreiden, inzonderheid 's Morgens en 's Avonds, voornamelyk na een zachte Regen. Om welke reden men in *Duitschland* op vele plaatsen de gewoonte heeft, om in de

May-tydt,

May-tydt, wanneer deze Boom nu eerst nieuwe Groente verkregen heeft, inzonderheid omtrent Hemelvaarts-dag, verscheide groote Takken daar van hier of daar in Huis neder zetten, om de verkwikkende Reuk en Groente te genieten, als mede dewyl ze verkoeling in de Vertrekken te wege brengen; ja zelfs vereiert men daar mede op dien dag de Kerken, om dezelfde reden.

§. 7. Tot Scheer-heggen zyn ze niet zeer bekwaam, om dat ze niet digt genoeg begroeijen; hoewel ze, om de veranderinge van Gewasfen nog wel op groote plaatzen daar toe gebruikt worden.

§. 8. Het Hout van deze Bomen is tamelyk hard, en derhalven tot branding bekwaam genoeg, maar het heeft dat gebrek, dat het geen kragtige en aanhoudende Vlam geeft, want de Schors verbrand zynde, smeult het overige, ten zy het heel klein gekloven is, en 'er veel by malkander legt. Maar

§. 9. De Kolen die men van dit Hout brand, worden naast die van de *Haag-boeken* voor de beste gehouden, om dat ze sterke hitte geven, lang gloeijen, en het hooft met geen dampen bezwaren; weshalven ze van de Zilverfynids en andere, die Metalen smelten, zeer geagt en begeert worden.

§. 10. De Schors van dit Hout is zeer taai, vast en langduurende, zo dat, wanneer Bomen in de opene Lugt leggende, van binnen geheel verrot en in stof verandert zyn, nogtans de Schors geheel en in haar volle kragt is. Deze ondervinding heeft buiten twyffel aanleiding gegeven; aan de Inwoonders van de noordlyke Landen, als van *Zweden*, *Norwegen*, enz., om de Dakken van hunne Huizen daar mede te dekken, gelyks zulks daar, te weten, op het Land by de *Landlieden*, gezien word, welke Dakken op zommige plaatzen met aarde gedekt zyn, waar in allerlei Kruiden groeijen, die dus de Dakken tot een soort van Tuinen maken. Zie *MAUPERTUIS Figure de la Terre déterminée* pag. 29 en 30.

§. 11. Uit de Binnen-schors van dit Hout worden, om dat ze taai is, ook heel aardige kleine Vaten, gevlogte Doozen, Korfsjes, enz., in de noordlyke Landen gemaakt, gelyk ik zodanige by verscheide Liefhebbers gezien heb, en die het aanzien hebben, als of ze uit Leer gemaakt waren, ja men daar op wedden zoude, dat het Leer was, zo na komt het op het Oog daar mede overeen. Uit deze Schors worden ook sterke Touwen gevlogten.

§. 12. Ook worden op zommige Plaatzen Toortzen uit deze Schors gemaakt, die de Land-lieden veel gebruiken, en die men zegt, dat helder branden, en zelfs helderder als die van Was; weshalven ze zelfs voor de Grootten gebruikt worden. De manier om die te maken is aldus: De Schors van het Hout afgeschilt zynde, word t'zamen gerolt tot bekwaame dikte, vervolgens gedroogt, daar na met enige Olie doordrengt, en van binnen gesmolten Pik of Hars 'er ingegoten, en zo tot gebruik bewaart: Dog branden en ligten deze Toortzen ook wel, zonder het gebruik van de Olie en het Hars, dewyl deze Schors vettig van natuure is; hoewel dan zo goed niet.

§. 13. In al-oude tyden, eer het *Papier* en *Pergament* uitgevonden was, heeft men de binnenste Schors van dezen Boom, gelyk ook van de *Linde-boom*, gebruikt om daar op te schryven, zo als vele Schryvers daar van getuigen; men maakt 'er Boeken van, en die zeer lang konden duuren; waar van 'er nog hier en daar in de *Bibliotheken* van groote Heeren gevonden, en als byzondere raare Stukken van de Oudheid bewaart worden. *MUNTING* maakt gewag van een zodanig oud Stuk, dat in den Jare 1662 tot *Brusel* voor den *KEIZER* door den *Graaf van St. Amant*, *Gouverneur van Arras*, voor de *Zomma van 8000 en enige Guldens*, gekogt is; voor dezen uit de Boekery van de *Cardinaal Julius Muzarinus* gekomen zynde; waar in geschreven was, het tot nog niet in het licht gegevene Werk van *MARCUS CICERO, de ordinanda Republica & de inveniendis Orationum exordiis*, welk Boek nu te *Wenen* te zien is. *TRAGUS* vermeld, in *Histor. Stirp. Lib. 3. Cap. 75.*, dat hy te *Chur* in *Zwitserland* enige Verzen gelezen heeft, die van *VIRGILIUS* op deze witte Bast geschreven waren.

§. 14. De jeugdige Ryzen van deze Boom zyn zeer taai, en worden derhalven veel gebruikt tot *Beezems*; als mede tot *Roeden*, om de ongehoorzame en onwillige Kinders met te straffen en in ontzag te houden; uit de groove Takken worden *Hoepen* om de Vaten gemaakt, die beter zyn als die van *Willigen*, om dat ze langer kunnen duuren.

§. 15. Als men in het Voorjaar, even voor dat deze Boom begint uit te botten, een gat daar in boort, zo loopt 'er een helder Water uit, het welk zoet is, en voor zeer Bloedzuiverende gehouden, dog in het byzondere geprezen word voor *Graveel*, *Steen*, en andere gebreken der Nieren en Blazen. Om 'er het Zap te vangen, zo boort men een niet al te groot gat, wat schuins bovenwaarts, omtrent de Stam van de Boom in, hier in steekt men een bekwaam dik Pypje, en zet daar onder een *Flesch* of ander bekwaam Vat, zo zal 'er allengskens het Vogt in druipen. Men zegt dat dat de Berken met hanggende Takken het meeste Zap geven, en het welk ook het gezondste zoude zyn?

Als men dit Zap zonder bederf bewaren wil, om zig buiten de tydt daar van te bedienen, zo moet men op het zelve, in een *Flesch* gedaan zynde, goede Boom-olie gieten, het welk verhindert, dat de Lugt niet by het Zap komt, die het zelve doet bederven, op welke wyze het zelve een geheel Jaar lang goed blyven kan.

§. 16. In *Duitschland*, *Frankryk*, in de noordlyke Landen, en elders, daar veel Berken groeijen, onthoudt zig een zeker Vogel in de Berken Boschen, zig voedende met de Knoppen dezes Booms, die derhalven *Berk-boen* genoemd word, en zeer delicaat van smaak is; waarom die ook een *Reservatum Principis* is, en tot de hooge Jagt gerekent word.

V A N

§. 1. **D**E BOEKE-BOOM. Deze Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, Boeke-boom. Beuke-boom. Rood boeke. May-boeken. *Latynsch*, Fagus. *Hoogduitsch*, Buch-baum. Büchen-baum. *Franssch*, Hêtre. *Foutreau*. *Engelsch*, Beech-Tree. *Deenssch*, Bøg. *Böge-Trec*. *Zweedsch*, Bock. Boeke-Tree.

§. 2. Deze Boom, die zeer groot en uitgekroont kan worden, en waar van maar een soort is, hoewel

hoewel de nieuwste Kruid-beschryvers, als de Heeren LINNAEUS en van ROYEN, den *Kastanje-boom* (zie *Prugt-Tuin*) met tot dit geslacht rekenen, groeit veel in *Duitschland*, *Frankryk*, *Engeland*, en elders, aan de Bergen en op andere Plaatzten. Men vind daar van, inzonderheid in Hoogduitschland, zeer grote Boscchen, die haar zomtydts op 8 á 10 Duitse Mylen ver uitsprekken. Hier te Lande vind men anders gene als die door de Oeffening geteelt zyn.

Men onderscheid deze Boom op zommige plaatszen weer in drie veranderingen, als in *Rode Boeken*, *Witte Boeken*, en *Steen Boeken*; de eerste hebben het Hout iets rosagtig, en is het slegste; de tweede hebben wit Hout, dat tot branding het beste is; de derde heeft wel het hardste Hout, maar is zeer knoppig: Dog zyn uitterlyk anders niet veel onderscheiden.

§. 3. Dezelve bemint van Natuur een hooge drooge Zand- of Steen-agtige aarde; in Klei-gronden geplant wordende, wil hy zeer zelden en byna nooit wel aarten; dog wanneer hy daar in gekweekt is, wil het zomtydts nog wat beter gelukken; indien de Grond maar niet al te Klei-agtig en styf is; ook kan hy niet wel over veel vogt, en nog minder Mest verdragen.

§. 4. Hy word van zyn Zaad, dat volkomen van gedaante als de by ons zeer bekende *Boekweit* is, en waar van deze *Weit* de naam gekregen heeft, voortgekweekt, welk Zaad in de Herfst of in het vroege Voorjaar in Greppels, die 3 Voeten van elkander gemaakt zyn, gelegd, of ook uit de volle hand op Akkers of Bedden gezaait word; opgekomen zynde, moet de Grond van het onkruid zuiver gehouden worden, tot dat de Plantzoenen 4, 5 of 6 Jaren oud zyn, als wanneer men ze verplanten kan, ter plaatze daar men begeert, de Penwortel wat inkortende.

Deze Boom wil niet liefst oud verplant worden, als wanneer zeer bezwaarlyk groei vat, ja dikwils geheel versterft; weshalven men nooit geen andere Plantzoenen behoort te verkiezen dan als gemelt is.

§. 5. Men gebruikt dit Boom-gewas om daar van op grote plaatszen, grote wyde Alleés of Laningen te planten, die, groot geworden zynde, heel fraai staan, en met der tyd, als ze gehakt worden, goed voordeel kunnen geven. Men ziet diergelyke Alleé in dezen tyd, een paar Uuren van deze Stadt, op de Buitenplaats van wylen de *Raadsheer W. van VIERSEN*, by het Dorp *Oudkerk*, die zeer fraai staan; als mede aldaar ook fraaije Alleés van Eike-bomen. Van deze laatste ziet men ook fraaije en jonge Alleés op de van wylen de Heer H. H. van HAARSMA, *Grietman* van Oostdongeradeel, nieuw aangelegde Buitenplaats, by het Dorp *Oenkerk*, niet ver van het gemeld *Oudkerk*. Tot welk Aanleg de Ordonnantie en Teikening door my op Zyn wel Ed. begeren, gemaakt is.

De tusschen-wytte, die men aan deze Bomen in de Alleés geeft, moet, om dat ze zeer groot en uitgebreid kunnen worden, als ze behoorlyk wel groeijen, niet te klein zyn, maar men moet ze ten minsten op 30 á 36 Voeten afstand van malkander stellen.

§. 6. Men plant 'er ook dikwils zo wel laage als hooge Scheer-heggen, als mede Cabinets, Prieëlen, en Berceaux van, die, om haar mooi glanzende Bladen en om dat ze wel dicht begroeijen, zeer sierlyk en aangenaam op het Oog zyn, kunnende men hier van de hoogste Scheer-heggen kweken; maar ze hebben een gebrek, dat haar by vele veragtelijk maakt, te weten, dat ze haar dorre Bladen de Winter over meest behouden, en niet eerder laten vallen als in het Voorjaar, wanneer de nieuwe weer staan uit te botten, waar door het dan gebeurt, dat in die tyd, als men meent de Tuinen schoon en zuiver te hebben, dezelve met dorre Bladen bezaait zyn: Dog ik meen dat, dit met een weinig moeite of kosten verholpen kan worden, en daarom deze Boom niet te verwerpen is; daar en boven zo brengen deze dorre Bladen in de Winter eenig voordeel aan, namentlyk dat de Heggen daar door beter de Winden breken en afkeeren: Het allerslimste is, dat deze Boom niet in allerlei, inzonderheid in geen Klei-gronden, groeijen wil (§. 3.), waarom vele Liefhebbers, die dezelve anders tot planting van sierlyke Heggen beminnen, daar van moeten afzien: Ik heb 'er zelfs ondervinding van gehad, en ik kenne Heeren, die van deze Boom gaarne Heggen in hunne Tuinen, uit Klei-grond bestaande, wilden hebben, om zodanige reden planten, maar ze waren genoodzaakt om alle Jaren wel omtrent de helft, min of meer, die dood gegaan waren, met nieuwe Plantzoenen te recruteeren, tot dat ze eindelyk, de Heg niet kunnende in een behoorlyke order verkrygen, en daar over verdrietig wordende, moesten resolveeren, deze Heggen te roeijen, en andere soort van Gewas in de plaats te stellen; dog hiermede waren ze zoo veel Jaren agter uit gekomen, en vele moeite en kosten vergeeffsch gedaan.

Tot hooge Scheer-heggen stelt men de Plantzoenen op 3 á 4, en tot laager op 1½ á 2 Voeten tusschen-wytte. Hier by in agt nemende, het geen wgens de Uitbotting gezegt is.

§. 7. Het Hout van deze Boom is hard, en een der beste tot Brandhout, zelfs beter als het Eiken Hout; het geeft een goede heldere vlam, en sterke hitte; zynde in Duitschland op vele plaatszen de enige of voornaamste Brand-stoffe. Daar komen ook tamelyk goede Koolen uit voort, tot gebruik voor de Zilverfinids en andere die Metalen bearbeiten.

§. 8. In de Landen daar deze Bomen veel groeijen, word 'er ook een Zout uit de Asch geloogt, dat overal verzonden word, en hier te Lande onder de naam van *Pot- en Weet-ash* (*Cinis*, *clavelatus*) bekend is, het welk tot het waschen van Linnen, en tot het verwen van allerlei Stoffen enz. veel in gebruik is.

Deze Asch word inzonderheid veel bereid in het oude gewezen Klooster *Heina*, niet ver van *Hersen-Kassel*, welke van daar niet alleen overal in het Roomsche Ryk, maar ook naar Holland vervoerd word, daar komt ook veel van deze Asch uit Polen en Moscovien. Dog deze Asch word juist niet alleen uit dit Hout gemaakt, maar ook uit het Eiken- en ander Hout.

§. 9. Uit het Hout word ook, dewyl het hard en wel te bearbeiten is, veel Wagenmakers-werk gemaakt, als mede allerlei andere dingen in de Huishouding dienende, als Schotels, Kommen, Doozen, Korfjes, Bakjes, Vaten, Tobben, enz. Maar het Hout heeft dat gebrek, dat het ligt stokkig word, en dan ligt breekt, byzonder als het in de opene Lugt gebruikt word, en wel hoofdzakelyk als het dan eens nat en dan weer droog is, of nat geworden zynde, in Huis lang opgesloten blyft. Weshalven voorzigtige Huisvaders hunne Wagens en andere Ry-tuigen nooit daar van gemaakt willen hebben, ten minsten niet wat de Assen, Wielen, enz., aangaat, waar het 't meeste op

op aankomt: Tot fyn Lyft- en ander Kistmakers-werk is het niet zeer bekwaam, om dat het niet zeer glad bearbeid kan worden, zynde van binnen wat fyn knobbelig, dog men zegt, dat het in het water langduurende is.

§. 10. Voor dezen maakte men ook uit de Schors van dit Hout, gelyk nog heden op zommige plaatzen geschied, allerlei Vaatjes, Doosjes, Korfjes, enz., op die wyze als van de *Berke-boom* (§. 9.) gezegt is.

§. 11. Dat men in al-oude tyden ook de Schors van deze Boom gebruikt heeft om 'er op te schryven, blykt uit de woorden, die *Mopius* by *Virgilius* spreekt:

*Ino hæc viridi nuper quæ cortice fagi.
Carmina discipuli, en modulans alterna mutavi,
Experiar, tu deinde jubeto certet Amyntas.*

VIRG: *Eclog.* 5. vs. 13.

En men meent, dat de Boeken hier van de naam verkregen hebben.

§. 12. De jonge lange buigzame Takken worden van de Landlieden gebruikt, om 'er Horden van te vlegten, dog zyn niet van zo lange duur als die van Eike-Takken gemaakt worden, ten zy ze altoos in de droogte gebruikt worden.

§. 13. De Vruchten van deze Boom, *Boeken* genaamt, zyn zoet, op de wyze der Kastanjen, egter een weinig trekkende, dog worden van de Menschen weinig gegeten, maar dienen meest, in die plaatzen daar ze veel groeijen, tot mesting van de Verkens, welke tot dien einde, in die tydt als de Vruchten ryp zyn, dat omtrent het laatste van de Maand September is, in de Boschen gejaagt en door een Herder gehoed worden, krygende den Eigenaar dan, na 6, 7 á 8 weken, als het begint sterk te vriezen, zyne Verkens weer spek-vet voor weinig kosten te huis, betalende alleen aan den Landheer, of Eigenaar van het Bosch, zekere dragelyke regten en voorts enige onkosten die daar op lopen. Het Spek van zodanige gemeste Verkens word wel zeer zoet van die Vruchten, dog is niet zeer goed, dewyl het los en olie-agtig van substantie is, en by de Zomer-warmte aanstonds druip, ook doorgaans geelagtig word, en niet lang duuren kan.

§. 14. Men perst 'er ook een Olie uit de Vruchten, dat zeer zoet is, en waar van zig de gemene Menschen veel bedienen, niet alleen tot branding in de Lampen, maar ook tot Spys-bereiding, in plaats van *Raap-olie*; dat hier te Lande en elders van de gemene Man tot dien einde veel gebruikt word.

Het word op zommige plaatzen ook by de Manufacturen tot het Wolle-waschen met voordeel gebruikt. In Engeland heeft deze Olie eerst in het jaar 1713 eenen *Aaron Hil* tot dit gebruik uitgevonden, en heeft daar van een Privilegie gekregen.

V A N D E

§. 1. **B**OOM DES LEVENS. Deze altyd-groenende Heesteragtige Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, Boom des Levens. *Latynsch*, Arbor Vitæ. *Thuya*. *Hoogduitsch*, Baum des Lebens. *Franssch*, Arbre de Vie. *Engelsch*, Thre Tree of Life.

§. 2. Daar zyn twee Soorten van bekend, als

1. DE GEMENE BOOM DES LEVENS.

Thuya Theophrasti. C. B. Pin. 488. Boerb. J. A. 1. 180. *Tournef. Inst.* 587.

Arbor vitæ sive *Paradisiaca* vulgo dicta, odorata, ad *Sabinam* accedens. J. Baub. 1. 286.

Arbor vitæ. Clus. H. 36. *Dodon.*

Cedrus Lycia, *Arbor vitæ*, & *Thuya Theophrasti* *Herbariorum*. Lob.

Thuya strobilis lævibus; squamis obtusis. Linn. H. Cliff. 449. *Hort. Ups.* 289. *Roj. Prodr.* 87.

2. DE BOOM DES LEVENS MET GROENE BLADEN.

Thuya strobilis squarrosis, squamis reflexo-ocuminatis, Linn. *Hort. Upsal.* 289.

Thuya strobilis uncinatis, squamis reflexo-acuminatis. Linn. H. Cliff. 449. *Roj. Prodr.* 87.

Deze tweede Zoort verschilt weinig van de eerste, dan alleen dat de Bladen en Takken wat grover, mboijer groen en zonder Reuk zyn, daar en boven enige verandering in de Vrucht en het Zaad is. En hy word zeldzamer gevonden, en

§. 3. Deze Bomen zyn hier te Lande vreemdelingen; volgens het schryven van *Dodoneus*, is de eerste zoort voor dezen, ten tyde van *Franciscus*, Iste KONING van *Frankryk*, uit *West-Indiën* uit het Landschap *Canada* eerst in *Frankryk* gebragt, en van daar vervolgens in *Europa* verspreit. *Carolus Clusius* heeft hem het eerst aan *Holland* eigen gemaakt.

De tweede zoort heeft haren afkomst, zo men zegt, uit *China*.

§. 4. De eerste Zoort wil in allerlei goede Gronden zeer wel aarten, dog bemint liefst een goede zandige: Kan onze Winter-koude zeer wel verdragen, dog word als dan doorgaans wat geel of vaal van Kolor, hoewel het volgende Voorjaar zyne vorige groenigheid weer verkrygt. De tweede zoort is wat tederder en kan onze Winters niet wel tegenstaan, moet derhalven, in Potten of Bakken geplant staande, 's Winters in het Oranje-Huis bewaart worden.

§. 5. Deszelfs Vermeerdering geschied door middel van het Steken van afgesnede jonge Takken, welke in het Voorjaar op een wat beschaduwde plaats moeten gestoken en vervolgens by droogte met vogt onderhouden worden, zo zullen ze niet nalaten met de tydt Wortels te maken, en na 2 á 3 Jaren bekwaam zyn te planten daar men begeert.

Men kan ze ook gemakkelyker door Inlegging vermeerderen.

§. 6. Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt, is weinig, men plant ze alleen maar hier of daar in de Tuinen of in de Bosquets uit Liefhebbery, en, om de verandering van Gewassen, tot sierlyke Scheer-Heggen; dog tot opgaande Bomen is ze niet zeer bekwaam, dewyl de Takken slen-

terig en los groeijen, en de Boom niet hoog word; maar ze kunnen dienen om 'er kleine *Prieelen* en *Berceaux* mede te bekleden, kunnende de slenterige Takken daar aan vast gebonden worden; dog ze groeijen wat langzaam aan.

V A N

§. 1. **D**E BREM. Dit Heester Gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Brem. *Brem*-boom. *Genster*. *Latynsch*, Genista. *Spartium*. *Hoogduitsch*, Ginst. *Genst*. *Ginster*. *Pfriemen*. *Franssch*, Genet. *Engelsch*, Broome. *Deenssch*, Gifvel. *Gyll-Vies*. *Zweedsch*, Gifvel.

§. 2. Daar zyn verscheide Soorten van, dog ik zal hier alleen maar melding doen van twee soorten, die in de Hoven gecultiveert worden, als:

1. DE GEMENE BREM.

Genista angulosa & scoparia. C. B. *Pin.* 365.

Genista scoparia vulgo; *Genista spartium*; *Genista Plinii cum Hippo-spartio sive Rapo Genistæ*.

Lob.

Cytiso-Genista scoparia vulgaris, flore luteo. *Tournef. Inst.* 649. *Boerb. J. A.* 2. 27.

Genista angulosa, trifolia. *J. Baub.* 1. 388.

Genista. Dodon.

Spartium ramis in ermibus angulatis, foliis ternatis, folitariisque. *Linn. H. Cliff.* 356. *Flor. succ.* 589. *Roj. Prodr.* 370.

2. DE STEKENDE BREM, OF GASPEL-DOORN.

Genista spinosa major longioribus & brevioribus aculeis. C. B. *Pin.* 294.

Genistellæ spinosæ affinis, *Nepa quibusdam*. *J. Baub.* 1. 400.

Genista-spartium majus, longioribus (& brevioribus) aculeis. *Tournef. Inst.* 645. *Boerb. J. A.*

2. 24.

Genista spinosa. Dodon.

Nepa apud Theophr. Lob.

Ulex foliis sub singulis spinis subulato plano acuto. *Linn. H. Cliff.* 356. *Hort. Upsal.* 212. *Roj. Prodr.* 372.

§. 3. De eerste soort groeit veel in *Hoog- en Neder-duitschland* en elders in het wild, op dorre zandagtige plaatzen, naast de Velden, Wegen en in de Boschen; word zelden over de Mans lengte hoog, en brengt schoone goud geele Bloemen voort: Men vind ze ook met witte Bloemen, maar die is zeldzamer.

De tweede soort vind men in *Hoog- en Neder-duitschland*, *Italien*, *Vrankryk* en *Engeland*, in het wild, in onbebouwde woeste gronden, ze groeit insgelyks niet veel hoger als de voorgaande, maar zynde met veel scherpe Doorns zeer dicht bezet, en brengende geele Bloemen voort.

§. 4. Ze willen beide, gelyk uit de gemelde Groei-plaatzen blykt, in allerlei gemene slegte Aarde, dog leeft in zandige, zeer wel groeijen, en verdragen alle ongemakken des Winters; hoewel de *Stekende Brem* iets tederder is, en leeft in een lauwe voor de winden gedekte plaats staat.

§. 5. De Aankweking geschied door het Zaad, dat men van de tweede Soort van elders ontbieden moet, dewyl die hier te Lande niet in het wild gevonden word; welke Zaden in het vroege Voorjaar op een Bedde gezaait, en de opgekome jonge Boomtjes, daar na, als ze bekwaam groot zyn geworden, verplant worden: Edog ze groeijen beide best, als ze onverplant blyven doorgroeijen. Men vind het Zaad van de *Stekende Brem* zomtyds by de Zaad-verkopers of by de *Materialisten* in de grote Koop-steden, als tot *Frankfort*, *Leipzig* en *Amsterdam*, die het zelve tot het gebruik in de Tuinen te Koop houden. Dog de Vermeerdering kan ook, by gebrek van het Zaad, door Scheuring geschieden, hoewel zo goed niet.

§. 6. Het gebruik dat men daar van in de Tuinen maakt, bestaat hoofdzakelyk hier in, dat men de eerste soort hier of daar in de Tuinen of in de Bosquets plant, wegens hare aangename Bloemen, die heel fraai staan; gevende inzonderheid ook een zeer goed gezigt in de Bosquets, in de Bloeytyd, tusfchen andere Boom-gewassen.

De tweede soort word gebruikt om daar van Heggen te planten, tot bevryding der Tuinen, of andere afgeperkte plaatzen; want vermits deze Heester met zeer vele scherpe, stevige Doorns van onderen tot boven zodanig dicht bezet is, dat men 'er niet een vinger zoude kunnen insteeken, zonder die te kwetzen, zo is het zeker, dat de Dieren haar wel wagten zullen om daar door heen te gaan; moetende dezelve tot dien einde ook heel dicht by elkander geplant of gezaait worden.

§. 7. De eerste soort of *gemene Brem*, heeft ook verder nuttigheid in de Huishoudinge, want men eet op veel plaatzen, inzonderheid in *Frankryk*, de Bloemen, als Zalaad, of met andere Zaladen gemengt, als een toekruid. De Bloem-knoppen worden ook, gelyk als de *Cappers*, ingemaakt, en op dezelfde wyze by Gebraad en andere Spyzen, of met Olie en Azyn als Zalaad, gegeten, zynde die heel aangenaam en gezond, inzonderheid voor Schorbutige, Hypochondriake en met Graveel of Steen gekwelde Menschen, en ze verwekken Appetyt, ja ze worden gezonder geagt als de veritable *Cappers*. Het in maken geschied aldus; de Bloem-knoppen, voor dat de Bloem opengaat, geplukt zynde, laat men die een Uur 3 á 4 in de schaduw leggen, tot dat ze wat verwelkt geworden zyn, daar na doet men ze in goede (Wyn)-Azyn, en laat ze daar in omtrent 8 Dagen staan, vervolgens daar uit genomen zynde, drukt men ze wel uit, en legt ze in andere Azyn met een weinig Zout en Foclie, en bewaart ze voor het gebruik; maar men moet zorg dragen, dat 'er geen Lugt by komt, waar door ze bederven, weshalven men 'er iets zwaars, by voorbeeld, stukken van Leisteenen, op leggen moet, om ze onder de Azyn te houden. Deze Ingelegde Bloemen worden gewoonlyk *Brem-Cappers* genoemd.

§. 8. Men

§. 8. Men zegt, dat men op zommige plaatzen de jeugdige Ryzen van deze Brem, die ze in overvloed voortbrengen en heel taai zyn, in het water laat rotten, en vervolgens bereid als *Hennip*, om daar groove Touwen voor de Schepen van te maken; en dat men zelfs in Italië daar een Stoffe van weeft, *Cornugnola* genoemd, die men gebruikt om 'er zakken van te maken.

Deze Ryzen zyn ook heel dienstig om Bomen of Takken en andere dingen met vast te binden.

§. 9. Voorts zo word de Asch van dit verbrandde Gewas zeer geprezen voor de Waterzugt, te weten, als men daar een Loog of Drank van maakt, die men moet doorzygen, om helder te wezen, waar van de Lyder 'sdaags 2 á 3 Romers vol drinkt; en als men daar wat Asch van verbrandde Alfem of Zout van Alfem, byvoegt, zal het zo veel te zekerder genezen.

§. 10. Daar wast uit de Wortels van zommige van deze Brem in de May-tydt een soort van klein Bloem-gewas, dat *Brem-Raape*. Lat. *Rapum Genista*. Dodon. *Hippo spartium*. Lobel. *Orobauche major gariophyllum olens*. C. B. Pin. 87. genoemd word, het welk groenagtige Bloemen voortbrengt, en zyn byzondere nuttigheid in de Medicine heeft; dog hier van op een andere plaats.

§. 11. Van nog verscheide andere soorten van Brem of *Genista*, die men om hare Bloemen plant, zullen we in het vervolg in onze Bloem-Tuin spreken.

V A N D E

§. 1. **BRYONIE.** Dit Kruidagtig klimmend Gewas word genoemd, in het Nederduitsch; Bryonie. Wilde Wyngaard. Quartel-Besie. Latynsch, Bryona. Hoogduitsch, Stik-wurtzel. Schmer-wurtzel. Hunds-kirsche. Hunds-kürbs. Teuffels-kirsche. Zaan-Rübe. Fransch, Coulevrée. Bryone. Vigne blanche. Engelsch, Bryony. Deenssch, Valsk Rove. Vild Rofve. Vild Vini-Træ. Zweedsch, Vild Vine-Tree.

§. 2. Daar zyn drie soorten van dit Gewas, als:

1. DE WITTE BRYONIE, met roode of zwarte Besien

Bryonia aspera five *alba baccis rubris* vel *nigris*. C. B. Pin. 297. Tournesf. Inst. 102. Boerb. 7. A. 2. 61.

Vitis alba five *Bryonia*. 7. Baub. 2. 143.

Bryonia alba & *nigra*. Dodon.

Vitis alba. Lob.

Bryonia foliis palmatis utrinque callosè scabris. Linn. H. Cliff. 453. Flor. succ. 790. Mat. med. 448. Roj. Prodr.

2. DE KANDISCHE GEVLEKTE WITTE BRYONIE.

Bryonia cretica maculata. C. B. Pin. 297. Prodr. 134. Tournesf. Inst. 102. Boerb. 7. A. 2. 61.

Bryonia alba maculata. 7. Baub. 2. 146.

Bryonia foliis palmatis supra collosè punctatis. Mas & *femina* Linn. Hort. Cliff. 453. Roj. Prodr. 264.

3. DE ZWARTE BRYONIE, met roode of zwarte Besien.

Bryonia levis, five *nigra racemosa*. C. B. Pin. 297.

Tamus. Tournesf. Inst. 102. Boerb. 7. A. 2. 62.

Vitis nigra quibusdem, five *Tamus Plinii*, folio *Cyclaminis*. 7. Baub. 2. 147.

Vitis sylvestris, five *Sigillum Mariæ*. Dodon.

Vitis vel *Bryonia nigra*, vel *sylvestris*. Lob.

Tamus foliis cordatis. Mas & *femina*, vel *sterilis* & *fructifera*. Linn. H. Cliff. 458. Roj. Prodr. 228.

§. 3. De eerste soort word gevonden in de Heggen van Neder- en Hoog-duitschland, Frankryk, Engeland, enz., klimmende by de Bomen en Huizen om hoog.

De tweede soort groeit in Candien en Griekenland, en is hier te Lande zeldzaam.

De derde soort, die eigentlyk een byzonder Geslacht uitmaakt, groeit in de Heggen en Boschen van Hoog-duitschland, Frankryk, en Italië, enz.

§. 4. Ze beminnen alle een goede, losse, vette, liefst wat zandagtige Grond, en een open Stand-plaats: Dog de tweede of Candische soort, is wat teder, en moet 's Winters iets op de Wortel met Stroo of Stroo-agtige Paarde-mest, gedekt worden.

§. 5. Dezelve dienen om daar mede Priëlen, Berceaux, enz., te bekleden, inzonderheid de eerste soort, welke jaarlyks van nieuws uit de Wortel spruiten maakt, die schielyk opgroeijen, bekledende dus de Priëlen of Berceaux zeer ras met een aangename groente en Lommer. Men moet de Ranken met leiding en aanbinding wat te hulp komen, als men de zindelykheid beoogt, gelyk het behoort.

§. 6. Voorts zo heeft dit Gewas ook veel nuttigheid in de Genees kunde, te weten, de Wortel van de eerste soort: Dezelve purgeert sterk de waterige en slymmige vogten, en word zeer geprezen voor de Waterzugt, Opstying der Moeder, Verstopte Stonden, en andere Moeder-ziekten, Podagra, Vallende-ziekte, Geraaktheid, Draaijingen des Hoofds, en meer andere langduurige ziekten; men zet een paar Lood van deze Wortel te trekken op goede witte Wyn, waar by men wat versterkende Kruiden voegt, als by voorbeeld, Marjoleine of Lavendel, enz. Men kan ook van de gedroogde Wortel innemen, tot 1½ Scrupel of een half Quentje: Edog dit middel is niet zeer dienstig voor Menschen die een tedere Natuur hebben.

V A N

- §. 1. **D E COLUTEA-BOOM.** Dit Heesteragtige Boom-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Colutea. *Lombartsche* Linfen. Linse-boom. Sene-boom. *Latynsch*, Colutea. Colutea vesicaria. *Hoogduitsch*, Schaf-Linsen. *Welsche*-Linsen. *Welsche*-Senes-baum. *Linsen*-baum. *Falsche*-Senes-baum. *Franfch*, Baguenaudier. *Engelfch*, Bastaard-Sena. *Deenfch*, Colutea. *Weite*-Senes-Træ. *Zweedsch*, Colutea.

Daar is maar een Europeefche soort van dit Gewas, het welk van de Kruid-kenners genoemd word:

Colutea vesicaria. C. B. Pin. 396. J. Baub. 1. 386. Tournef. Inst. 649. Boerb. J. A. 2. 791.

Colutea. Dodon.

Colutea Theophrasti. Lob.

Colutea foliolis obversè cordatis, caule arboreo. Linn. H. Cliff. 365. Hort. Ups. 228. Roj. Prodr. 374.

Van deze is nog een mede-soort of verandering, alleen maar van de gemelde verschillende, daar in, dat haare Blaasjes of Peulen, daar het Zaad in voorkomt, roodagtig zyn; daar zyn ook nog eenige uitlandfche soorten.

§. 2. Dit Gewas groeit natuurlyk in *Oostenryk*, *Ongariën*, *Italiën*, *Provence*, *Languedoc*, en elders in Bergagtige plaatzen, hier te Lande word het zelve alleen door de cultuur voortgezet.

§. 3. Het zelve bemint een goede, drooge, liefst zandagtige Aarde, en verdraagt onze Winterkoude, wat bejaard geworden zynde, zeer wel.

§. 4. Word van het Zaad voortgeteelt, het welk, tot kiemens toe, in vogt Zand van te voren te meuken gestaan hebbende, in het Voorjaar op een Bedde, op een lauwe voor winden beschermde plaats, gezaait word; moettende de opgekome jongen Planten in de eerstvolgende Winters voor de Vorst wat met eenig Loof of Stroo tusfchen in, of met houten Luiken boven dezelve te leggen; gedekt worden, om dat ze anders ligt dood vriezen, daar na 3, 4 á 5 jaren oud zynde, kan men ze planten daar men begeert. Edog

Ze worden gemakkelykker vermeerderd; door de jonge by de Wortels uitgekomene Spruiten, die ze dikwils overvloedig voortbrengen, of anders kan men zodanige verkrygen door middel van het by de grond affnyden van een bejaarde Boom of Struik.

§. 5. Men plant deze Boom in de Tuinen of in Bosquets om de verandering van Gewassen, en wel inzonderheid om de fchone geele Bloemen die deze Boom in de May-Maand voortbrengt, waar op dikke, opgeblazene Peulen volgen, die een Jaar lang kunnen hangen blyven eer ze afvallen.

V A N D E

- §. 1. **CISTUS-LEDON. OF WILDE ROZEMARYN.** Dit Heester-gewas word genaamt in het *Nederduitsch*, Cistus-Ledon met Rozemaryn bladen. *Wilde* Rozemaryn. *Latynsch*, Rosmarinum sylvestre. *Hoogduitsch*, Wilde Rozemaryn. *Post*. *Franfch*, Rosmarin sauvage. *Engelfch*, Wild Rozemarin-Tree. *Deenfch*, Vild Rozemarin. *Zweedsch*, Squatram. Squatra.

§. 2. Daar worden twee soorten van gevonden, als:

1. DE GROOTE WILDE ROZEMARYN.

Cistus Ledon foliis Rosmarini ferrugineis. C. B. Pin. 467.

Rosmarinus sylvestris quorundam. J. Baub. 2. 23.

Rosmarinus sylvestris. Dodon.

Ledum foliis Rosmarini alterum. Lob.

Ledum Silesiacum. Clus. Hest.

Ledum. Linn. Flor. Lapp. 160.

Ledum foliis linearibus subtus hirsutis, floribus corymbosis. Linn. Flor. suec. 341. Mat. med. 210.

2. DE KLEINE WILDE ROZEMARYN.

Cistus Ledon foliis Salicis angustifoliae. C. B. Pin. 463.

Rosmarinus sylvestris, *doxus* Clusio. J. Baub. 2. 24.

Chamaerhododendros montana Allobrogum Lentici, folio. Lob.

§. 3. Dezelve groeijen natuurlyk in de vogte Broek- en Bosch-agtige plaatzen van *Silefien*, *Bohemien*, *Polen*, *Pruiffchen*, *Moscovien*, *Zweden*, enz.

§. 4. Bemint een aangename, goede, zandige en wat vogtige Grond; en een opene of ook wat fchaduwagtige standplaats.

§. 5. Word door Scheuring of ook door Inlegging in de gewoonlyke Plant-tydt, in het Voorjaar, vermeerderd.

§. 6. Deszeifs gebruik in de Tuinen is weinig; men plant ze alleen om de verandering van Gewassen, hier of daar in de Tuinen, in de Bosquets, of elders.

De Takjes by de Klederen gelegd, bewaart dezelve voor de Mot, en verdryven ook de Wandluizen, in het Bed gelegd wordende.

§. 7. In Moscovien word het gedistilleerde Olie hier van met Berken-schors gebruikt, tot het bereiden van het *Juchten*- of *Rus-leer*, waar van het zelve die sterke en byzondere Reuk verkrygt die het heeft.

§. 8. Men zegt, dat zommige Brouwers, in die Landen waar dit Gewas veel groeit, het zelve in Bier koken, om zulks kragtiger te maken; maar dit is zeer kwalyk gedaan, want het maakt schielyk dronken en verwekt, na de ontnugtering, onverdragelyke Hoofst-pyn.

§. 9. Daar zyn veel meer andere zoorten van Boom- en Heester-agtige *Cistus*, maar dewyl die by ons niet wel in de open Lugt de Winters kunnen uit duuren, zo gaa ik die hier met stilzwygen voorby.

V A N

§. 1. **D E CORNOELIE-BOOM.** Dit Heesteragtig Boom-gewas is te voren in de Vrucht-Tuin beschreven, ik geve het hier maar een plaats als een Boom die mede tot de *Plantagie-Tuin* behoord, dewyl men hem zomtyds wel in de *Bosquets* of *Plaizier-boschen*, onder ander wild Gewas of elders in de Tuin, om de verandering van Gewassen, of ook tot Scheerheggen plant, gelyk te voren op de gemelde plaats aangewezen is.

§. 2. Dog daar is nog een wilde Mede-zoort van, welke we hier niet kunnen voorby gaan; dezelve word genoemd, in het *Nederduitsch*, Wilde Cornoelje-Boom. Cornoelje-Boom het Wyfje. Vrouwelyke Cornoelje-Boom. *Latynsch*, *Cornus femina*; *Virga sanguinea*. *Hoogduitsch*, Hartriegel. *Franfch*, *Cornouiller fauvagie*. *Engelfch*, Vild *Cornelia-Cherry-Tree*. *Deensch*, Vild Cornoege. *Zweedsch*, *Beenwed*.

By de Botaniften word hy genoemd:

Cornus femina. *Lob. C. B. Pin.* 447. *Tournef. Inst.* 641. *Boerb. J. A.* 2. 256.

Cornus femina putata; *Virga sanguinea*. *J. Baub.* 1. 214.

Virga sanguinea. *Dodon.*

Cornus umbellis involucri multoties longioribus. *Linn. H. Cliff.* 38. *Roj. Prodr.* 249. *Hall. Helv.* 463.

§. 3. Dezelve groeit in *Hoog-duitschland*, *Frankryk*, *Engeland*, enz., in de Heggen tusfchen andere Heester-gewassen. Daar is een verandering van met bonte Bladen.

§. 4. Bemint een gemeene, goede, liefst zandagtige Grond, en een opene plaats.

§. 5. Kan door de Uitlopers of Wortel-scheuten, of ook door Inlegging der Takken, in de gewoonlyke Plant-tydt in het Voorjaar, vermeerderd worden.

§. 6. Het gebruik in de Tuinen is weinig; men plant ze wel in de *Bosquets* of elders, om de verandering van Gewassen. Ook kan men 'er Heggen van planten als men wil, dog gefchied zelden.

§. 7. Het Hout van dit Heester-gewas is zeer hard, en dient voor de Draaijers en andere, om daar van allerlei kleine Huisgeraden, als mede Steelen tot Beitels, enz., van te maken.

§. 8. Als men de rype Befien eerst in Water wat kookt, zo geven ze daar na, door uitperzing, een Olie, dat in de Huishouding dienen kan, tot Branding van Lampen, enz.

V A N D E

§. 1. **CYPRESSE-BOOM.** Deze Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, *Cypresse-boom*. *Cupresse-boom*. *Latynsch*, *Cypresus*. *Cupresus*. *Hoogduitsch*, *Cypresenbaum*. *Cypresenbaum*. *Franfch*, *Cypres*, male & fenelle. *Engelfch*, *Cypresse-Tree*. *Deensch*, *Cypres Træ*. *Zweedsch*, *Cypresf*.

§. 2. Daar worden drie zoorten van dit cierlyke Boom-gewas gevonden, als:

1. DE CYPRESSE-BOOM, *Pyramys-wyze opgroeiende*, genaamt het WYFJE.

Cupresus meta in fastigium convoluta, quæ *femina* Plinii. *C. B. Pin.* 488. *Tournef. Inst.* 587. *Boerb. J. A.* 2. 281.

Cupresus. *Dodon. Lob.*

Cupresus foliis imbricatis erectis. *Linn. Hort. Cliff.* 449. *Hort Upsal.* 288. *Mat. med.* 433. *Roj. Prodr.* 88.

2. DE CYPRESSE-BOOM, met uitgebreide Takken, het MANNETJE genoemd.

Cupresus ramis extra se spargens, quæ *mas* Plinii. *C. B. Pin.* 488. *Tournef. Inst.* 587. *Boerb. J. A.* 111. *J. Baub.* 1. 282.

Cupresus. *Matthiol.* 119. Deze is een verandering van de voorgaande.

3. DE CYPRESSE-BOOM uit *Virginien*.

Cupresus Virginiana, foliis *acaciæ deciduis*. *Herm. H. L. B.* 237. *Hort. Amst.* 1. 113. tab. 59. *Boerb. J. A.* 2. 181.

Cupresus Virginiana, foliis *acaciæ cornigeræ paribus & deciduis*. *Pluku. almag.* 125. tab. 85. fig. 8.

Cupresus Americana. *Park. Tb.* 1477.

Cupresus foliis distincti patentibus. *Linn. H. Cliff.* 449. *Hort. Upf.* 289. *Roj. Prodr.* 88. *Gron. Virg.* 119.

§. 3. De natuurlyke Groeiplaats der twee eerste soorten, die altydt-groenende Bladen dragen, welke naar die van de *Zevenboom* gelyken, is het Eiland *Candia*, *Griekenland*, en andere Plaatzen in de *Levant*. Dog nu worden ze ook van zelfs groeiende gevonden in *Italien*, *Zuid-Frankryk* en *Spanjen*, waar heen ze voor dezen uit voorgemelde Gewesten gebragt, en nu als eigen of Inlandsch geworden zyn. By ons worden ze alleen door neerftige Cultuure onderhouden.

§. 4. De derde soort, welkers Bladen anders van gedaante zyn als die van de vorige, gelykende naar de Bladen van de *Acacia Aegyptiaca*, en die tegen de Winter afvallen, ook de Boom geen zo groot Gewas maakt, maar laager blyft, groeit natuurlyk in de West-Indische Landschappen *Virginien* en *Carolina*, en word by ons zeldzamer, en niet dan by eenige Kruid-liefhebbers gevonden.

§. 5. Ze begeeren alle van natuure liefst een goede, drooge, zandige Grond, in vogtige en styve kleiagtige gronden willen ze niet wel groeijen. Ze kunnen, wel bejaard geworden zynde, en op een lauwe voor winden gedekte plaats staande, tamelyk wel tegenstaan onze Winter-koude; dog in strenge Winters gaan ze dikwils verfterven; zynde de derde soort egter iets minder teder als de twee eerste.

§. 6. De Vermeerdering geschied door het Zaad, dat in of tusfchen zogenaamde Nootjes (*Strobili*) groeit, inzonderheid van de twee eerste soorten, het welk uit de voorgemelde warme Landen moet ontboden worden, dewyl het Zaad hier te Lande niet wel ryp word; of het welk ook zomtydts in de grote Koopfteden by de Materialisten gevonden word, te weten de Nootjes; dog het welk veeltydts te oud en dus onbekwaam tot de voortkweking is. Dit Zaad moet in het vroege Voorjaar in Potten of Houten Kasfen gezaait, en op een warme plaats, of beter in een niet te warme Broei- of Rund-bak gezet worden: De opgekome ne jonge Boomtjes laat men vervolgens daar in staan, en bergt ze 's Winters in Huis op een lugtige plaats, daar niet gestookt word, ten ware by indringende Vorst; en men verplant ze het eerste of tweede volgende Voorjaar in andere Kasfen, om haar wat meer ruimte te geven; dezelve dus vorders latende groeijen, tot dat ze 4 à 5 Jaren oud geworden zyn, als wanneer men ze in de koude grond verplanten kan, mits dezelve op een warme voordelige plaats stellende, gelyk zo even te voren gezegt is.

Men kan dezelve ook door Steking of door Inlegging voortkweken, maar dit geeft geen zo grote en aanzienlyke Bomen, als uit Zaad, hoewel de derde soort niet wel anders by ons kan voortgezet worden, dewyl het Zaad bezwaarlyk te verkrygen is.

§. 7. Het gebruik dat men van deze Bomen hier te Lande in de Tuinen maakt, is weinig, om dat ze by ons zo wel en voorpoedig niet groeijen, en dus zo groot en aanzienlyk niet worden als in de warmer Landen: Men plant ze egter zomtydts, inzonderheid de eerste soort, die van natuure met een fraaije Pyramidaals-wyze gedaante opgroeit, om de verandering der Gewassen, hier of daar op bekware plaatsen in de Bosquets, of op andere plaatzen van de Tuin. Dog meest houd men ze, zo wel in Hoog- als Neder-duitschland, in houte Vaten of Kasfen, om ze 's Winters in de Huizen voor de Vorst te bergen, en die men in de Zomer hier of daar in de Tuinen plaatst, om een aangenaam gezigt te maken, by voorbeeld, aan weerzyden van een Prieel, of van de ingang van de Tuin, en op andere plaatzen.

In de warmer Landen worden 'er *Alleés*, en andere Wandel-paden, ook Scheer-heggen, van geplant, die een pragtig gezigt maken: Kennende tot lage Scheer-heggen ook nog wel by ons geplant worden, als de Grond en Standplaats bekwaam is, inzonderheid zo ze 's Winters voor de koude met Stroo, Riet, of Stroo-matten gedekt worden.

§. 8. Het Hout van deze Boom is zeer hard, glad, geelagtig van Kolor, zeer welriekend, van zeer langen duur, en 't bederf door Worm-steking niet onderhevig, kunnende van de langdurende getuigen, het geen *Plinius* daar van meld (a), namentlyk, dat de grote Deuren van de Tempel van *Diana* tot *Ephesus*; die van dit Hout gemaakt waren, in zyn tyd 400 Jaren oud, en evenwel nog geheel gaaf, en gelyk als nieuw waren. Als mede het Beeld van *Jupiter* te *Romen*, uit *Cypresen-hout* gemaakt zynde, waar van *Plinius* ingelyks getuigt (b), dat zulks in zyn tyd 660 Jaren oud was.

§. 9. De Wysgeer *Plato* ordineerde, dat de Geestelyke en Waereldlyke Wetten en Inzettingen van zyn tyd, in *Cypresen-hout* zouden gefneden worden (c); zeer waarschynelyk, om dat ze langer in wezen zouden blyven; dewyl doen de Konst van in Kopere Platen te graveeren, nog de Druk-Konst bekend waren, of mogelyk ook om andere redenen, vermids by de oude Heidenen deze Boom zeer in agting was, en die ze aan hun Godt der Hellen *Pluto* toe-eigenden. Zie hier over meer in *VIRGILIUS Georg. MARTIALIS Lib. 6. Epigr. 49. 73.*

§. 10. Nog heden is dit Hout, of liever het Werk dat daar van gemaakt word, in hooge agting: Men maakt 'er in die Landen daar het groeit, en elders daar het na toe gevoert word, allerlei Huisgeraden van, als Tafels, Stoelen, Cabinet-werken, Beelden, Doozen, enz., die hier te Lande niet zeer gemeen zyn, en van de Liefhebbers, welke dezelve bezitten, niet zonder reden, in veel waarde gehouden worden: Ik heb 'er werken van gezien, die zeer fraai en welruikende waren; dog de Reuk gaat door ouderdom meest weg.

§. 11. Het Schaafzel of de dunne stukjes van dit Hout, by de Klederen gelegd, bewaart dezelve voor de Mot, het welk ook doet het Hars dat uit deze Bomen vloeit. Dog deze Bomen geven maar weinig, en niet zo veel Hars, als de *Denne*-, *Pyn*-, en andere Bomen, en zulks alleen in de warme Landen, wordende by ons weinig te koop gevonden.

§. 12. Deze Boom heeft ook zyn nuttigheid in de *Medicine*, want de Bladen, het Hout, de Schors, en de Notekens, worden tot veelerlei Gebreken gebruikt, dog inzonderheid de Noten, die in de Apotheken *Nucis Cupressi*, *Gabula*, vel *Galbuli*, genoemt worden. De Reuk van deze Noten, gelyk ook van de Bladen, verdryft de Vliegen, Muggen, en Wand-luizen.

(a) PLINIUS Lib. XVI. Cap. 40.

(b) PLINIUS op dezelfde plaats.

(c) RHODIGIN. Cap. 2 & 25.

V A N D E

§. 1. **DENNE-BOOM.** Deze altyd-groenende Boom word in verscheide Talen genaamt, als volgt: In het *Nederduitsch*, Denne-boom. Pek-boom. Mast-boom. Greint-boom. *Latynsch*, Abies. Picea. *Hoogduitsch*, Thannen-baum. Pech-baum. *Franssch*, Sapin. Avet. Pece, male, & femelle. *Engelsch*, Firre-Tree. Mast-Tree. Piche-Tree. *Deenssch*, Fran-Troe. *Zweedsch*, Gran.

§. 2. Men vind twee Hoofd-zoorten van deze Boom, als:

1. DE ROODE DENNE-BOOM, het *Mannetje* genaamt.

Abies tenuiore folio, fructu deorsum inflexo. *Tournef. Inst. 585. Boerb. F. A. 2. 179.*

Picea major prima, sive Abies rubra. *C. B. Pin. 493.*

Picea Latinorum, sive ελάτη αῖγι. Abies mas Theophrasti. *F. Baub. 1. 238.*

Abies. *Dodon.*

Picea. *Lob.*

Abies foliis solitariis apice acuminatis. *Linn. H. Cliff. 449. Flor. suec. 789. Mat. med. 436. Roj. Prodr. 68. Haller. Helv. 147.*

2. DE WITTE DENNE-BOOM, het *Wyfje* geheten.

Abies Taxi folio, fructu sursum spectante. *Tournef. Inst. 585. Boerb. F. A. 2. 179.*

Abies conis sursum spectantibus, sive Mas. *C. B. Pin. 505.*

Abies femina sive ελάτη θηρεια. *F. Baub. 1. 231.*

Abies, altera. *Dodon.*

Abies. *Lob.*

Abies foliis solitariis, apice emarginatis. *Linn. H. Cliff. 449. Roj. Prodr. 89.*

Van deze twee zoorten worden wederom enige andere zoorten, of liever veranderingen, gevonden, dog die maar hoofdzakelyk van de gemelde verschillen in de grootheid, dikte, en in de hoeveelheid der Takken.

§. 3. Deze Bomen groeijen met een regte Stam regt opwaarts, die zeer hoog worden kan, en veeltyds, inzonderheid als ze niet te dicht staan, van ouderen tot boven met Takken Pyramyds-wyze bekleed zyn. Ze groeijen beide in veel Gewesten, als in *Hoog-duitschland*, *Bobemen*, *Frankryk*, *Italien*, *Engeland*, en elders, op de koude Bergen en ook in de Dalen, als mede zeer veel in de noordlyke Landen, als in *Moravien*, *Zweden*, *Moscovien*, *Polen*, *Pruisichen*, enz., want ze be- minnen van Natuure de koude; dog die tweede soort word zeldzamer gevonden. Hier te Lande vind men anders geen, als die door de Oeffening gekweekt worden.

§. 4. Ze begeeren van Natuure een hooge, drooge, liefst zand- of steen-agtige Grond, weshal- ven dezelve in onze water-agtige en styve Gronden, niet wel groeijen kunnen, inzonderheid de tweede soort, die met een Pen-wortel diep in de grond boord, groeiende de eerste soort meer met zydwaards uitgespreide Wortels.

§. 5. Ze worden van Zaad voortgekweekt, dat men uit *Norwegen*, *Zweden*, en andere Plaatzten, daar deze Bomen veel groeijen en het Zaad ryp word, ontbied, het welk in het vroege Voorjaar op een lauwe voor winden gedekte plaats, op wel en diep geroerde losse Akkers of Bedden, uit de hand gezaait word; opgekomen zynde, moeten de jonge Planten van het onkruid, ten minsten van het grootste of ruigste, schoon gehouden worden, op dat ze daar door niet verdrukt worden, tot dat ze 4 à 5 Jaren oud geworden zyn, als wanneer men ze kan verplanten ter plaatze daar men be- geerd: Ouder moet men ze niet ligt planten, nog aan de Wortels veel korten, om dat ze dan be- zwaarlyk groeijen willen, en doorgaans versterven, inzonderheid de tweede gemelde soort; dog indien het de noodzakelykheid vereischt, om ze wat ouder te verplanten, zo is het zeer dienstig en noodzakelyk, om 'er een Scherm van Stroo of Riet op de Zuid-, Oost-, en West-zyde voor te ma- ken, om ze daar door voor de brandende Zon, in het eerste of tweede jaar, na de verplanting, te dekken; als mede de Wortels niet of weinig te besnoeijen, waar door vele, ouder zynde Bomen, voor dezen aan de groei gebragt heb, en zonder welke voorzorg de groei doorgaans, gelyk gezegt is, misfen zal, inzonderheid met de eerste soort.

Ondertuschen zo blyft het zeker, dat deze Bomen het volmaakt groeijen, wanneer ze niet ver- plant worden, maar op de gezaaide plaats onverplant blyven doorgroeijen.

§. 6. Het gebruik dezer Bomen in de Hoven betreffende; men plant daar van *Allées*; wordende de Bomen tot dien einde 16 à 20 Voeten in de Rey van elkander gestelt.

§. 7. Ook worden 'er *Pyramiden* hier of daar in de Tuinen van geplant, te weten, inzonderheid van de eerste soort, die, wel behandelt zynde, zeer groot en dicht kunnen worden, en dan in groo- te Lusthoven zeer fraai staan en een prachtige vertoning geven; gelyk als 'er van zodanige in de *Her- sen Kasfelsche Lust-tuin*, genaamt *Freyenbagen*, één Uur boven *Kasfel*, aan de Rivier de *Fulda*, ge- legen, over de 200 stuks gevonden worden, van ronde, vierkaante, enz., gedaante, die 30 à 50 Voeten hoog zyn: Hebbende nergens op myn Reizen in *Duitschland* en de *Nederlanden* diergely- ke, zo in groot- als in sierlykheid en menigte, ontmoet; en die alle, (dat ik hier, ter gedagtenisfe mynes zaligen Vaders, niet nalaten kan te melden), in de tydt van 40 à 50 Jaren, van Hem als be- sterder van die *Hoogvorstelyke Tuin*, gekweekt, geplant, en onderhouden geworden zyn.

§. 8. Men plant 'er ook Scheer-heggen van, die, wegens hare altydt-duurende groente en dicht- heid, zeer sierlyk staan; maar daar is eene byzondere kennisfe en behandeling nodig, om deze Heg- gen tot de platte gedaante te gewinnen, en wel dicht en gesloten te worden, welke hier in bestaat, dat men dezelve niet aanstonds in hare jeugd met de Scheer moet knippen, maar men moet haar dan alleen met het Mes, door Inkorting der langste Takken, de platte gedaante beginnen te geven, om dat, wanneer alle of de meeste Takken met de Scheer gekort worden, dezelve niet wel dicht groei- jen,

jen, dewyl de Takken niet, gelyk andere Hout-gewassen, weer spruiten; dog wanneer de Hegge nu vol of dicht begroeit is, dan kan men ze vervolgens jaarlyks met de Scheer, gelyk andere Hegen, kort houden.

Op dezelfde wyze moet men ook de Pyramyden (§. 7.) van de jeugd af behandelen, om haar de begeerde ronde, vierkante, agtkante, of andere gedaante, die ze zullen hebben, te geven.

§. 9. De *Denne-bomen* worden ook veeltyds in de *Bosquets* geplant, het zy alleen of onder ander wild Gewas. Indien 'er *Bosquets* alleen van zullen aangelegt worden, zo is het veel beter, dat men die ter plaatze zaait en onverplant laat doorgroeijen (§. 5.)

§. 10. Deze Bomen kunnen ook dienen om 'er Boschen tot Timmerhout van aan te leggen, inzonderheid in Gronden die schraal zyn, en waar in geen ander Gewas wel groeijen wil, om dat deze Bomen met een schraale grond te vreden zyn. De Heer BRADLEY doet in zyne *Wyskeerige Verhandelingen* Cap. XV, een Voorstel aan de Engelsche Edellieden, hoe men de zandige Hei- en andere Landen in Engeland, daar in anders niets groeijen wil, met voordeel zoude kunnen met *Denne- en Pyn-bomen* beplanten, en hy brengt voorbeelden by van Heeren die deze onderneming wel gelukt is. Het is zeer waarfchynelyk, dat zulks met vele schraale Gronden, in deze en andere Provincien, die niets voortbrengen, en zonder eenig voordeel in het wild zedert ondenkelyke Jaren gelegen hebben, en nog leggen, op dezelfde wyze zoude kunnen ondernomen worden, en dat men daar door eerlang eenig aanzienlyk voordeel, door weinig kosten, van die gronden zoude kunnen verkrygen.

Ik ken Heeren in deze Provincie, die de kweking dezer Bomen nu ook zedert weinige Jaren in hare gronden, van diergelyk gemelde soort zynde, ondernomen hebben; als onder andere de Hoog Welgeb. Heer van BURMANIA, voor dezen Raadsheer in den Hoove van Justitie dezer Provincie; en waar van de goede groei der jonge Bomen, tot dezen tydt toe, goed voordeel in het toekomstende voorspelt. Het is wel waar, dat deze Bomen 30 á 40 Jaren moeten staan, eer ze groot en dik genoeg zyn om tot Timmerhout gebruikt te kunnen worden; en dus zoude men kunnen zeggen, dat zulks een al te langen tydt is, eer men voordeel van zyn arbeid en kosten kan genieten: Maar hier tegen kan men aanmerken, 1. Dat de Grond voor de Planting geheel geen voordeel aanbragte. 2. Dat de eerste kosten van de be-arbeiding en zaaijing niet overgroot zyn; en dat men 3. Na de gemelde eerste kosten, geen kosten meer heeft te doen, als groeijende deze Bomen in het vervolg zonder Menschelyke hulp op. 4. Dat na de gemelde tydt het voordeel te groter zal wezen, het zy voor den Planter zelfs, of voor zyne Nakomelingen; winnende de waarde der Bomen aan, naar mate dat ze groter en dikker worden; eindelyk 5. Dat men in de gemelde tusfchen-tydt van de groei evenwel eenig voordeel kan trekken, namentlyk van de jonge Bomen, die, waar ze te dicht staan, geroeit moet worden, om de rest te dunnen, welke gekapte jonge Bomen kunnen dienen tot *Sparren*, *Kapbont*, enz.; zynde het om deze, en inzonderheid ook om de in (§. 5.) laastgemelde reden en meer andere, veel profytelyker de Bomen dicht te zaaijen, en op de bezaaide plaats te laten doorgroeijen: Invoege dat diergelyke ondernemingen niet anders, als op zyn tydt, van nut kunnen zyn: Zynde het ook niet altydt genoeg, dat men alleen voor zig zelfs arbeid, maar het is redelyk, dat men ook op de Nakomelingen denkt, gelyk onze Voorzaten gedaan hebben.

§. 11. Van deze Bomen komt het Timmerhout, dat men *Denne- en Vuuren-bout* noemt, hoewel het beste, hardste, daar van ook veeltyds voor *Greinen-bout*, dat eigentlyk van de *Pyn-bomen* komt, doorgaat, en ook daar in deugd na by komt, dog doorgaans zo vast en langduurende niet en is; hangende voorts de min of meerder deugd van dit Hout veel af van het Climaat, de Grond, de Groei- en Stah-plaats, en van de min of meerder fchielyke Groei.

Het meeste van dit Hout dat hier te Lande gebruikt word, komt uit *Norwegen*, uit de *Ooft-zee*, en uit *Zweden*; ook van *Riga*, *Reval*, *Nerva*, enz., waar na toe het zelve uit *Pruisfen*, *Polen*, *Lithauwen*, *Moscouien*, en aangrenzende Landschappen, langs de Rivieren gebragt, en door de Schepen na *Holland*, *Frankryk*, *Spanjen*, *Engeland*, en elders in menigte vervoert word. Daar word ook *Dennen- en Vuuren-bout* van *Hamburg* gebragt, welk in *Duitschland* groeit, maar dit is zo vast niet als het gene dat in de noordlyke Landschappen voortkomt.

§. 12. Van de beste en dikste *Roode Denne-bomen* worden Scheeps-Masten, Pompen, Water-buizen, Paal-werken, enz., gemaakt. De kleine dienen voor *Sparren*, enz.

§. 13. Tot Branding is dit Hout van weinig nut, want, schoon het, droog zynde, helder en sterk genoeg brand, zo is het eger van korten duur; daar en boven zo spat het sterk, en geeft niet alleen een stinkende, harsagtige reuk van zig, maar maakt ook alles in een Vertrek binnen korten zwart, inzonderheid als het Vertrek aan het rooken onderhevig is.

§. 14. Van deze Bomen komt ook het Hars, Colophonie, Pik en Teer; hoewel deze dingen ook van meer andere harsagtige Bomen, als van *Pyn-bomen*, enz., vergadert worden. Ook vloeit uit deze *Denne-bomen* het zogenaamde Veneetsche of gemene *Terpentyn*, dat veel omtrent *Straatsburg* verzameld en verzonden word, het welk iets slegter is als het *Terpentyn* dat uit de *Lorken-boom* vloeit; dog het slegste is dat gene, welk uit de *Pyn-bomen* vergadert word; daar in tegen is het beste en veritable Veneetsche *Terpentyn*, dat uit de *Terpentyn-boom*, die in het Eiland *Chio* groeit, voortkomt, dog wyl dat zeldzaam is, zo gebruikt men in deszelfs plaats, de gemelde soorten, als zynde na genoeg van dezelfde deugd en nuttigheid.

Het gemelde Veneetsche *Terpentyn* is Pisdryvend en Laxeerend, en een zeer dienflig middel voor de beginnende Longe-zugt, Teering, inwendige Wonden en Gezweeren, Bloed-pisfen, en andere Bloedvloeiingen, verstopte Pisse, het Graveel, Graveelyk-Colyk, en Strangurie of Koudde Pisse: Men mengt die tot dien einde met Honig, en slikt daar van 's Daags eenige malen een kleine brok; in de gemelde Gebreken kan men ook het *Terpentyn-Olie*, dat in de Apotheken bereid word, van 10 tot 20 Druppels, met eenig bekwaam vogt gebruiken. De *Terpentyn* is ook zeer dienflig voor de vuile Druppert, en word tot dien einde veel van de Chirurgy's daar tegen gebruikt. Het is aanmerkelyk, dat de Urin of Pisse, na het gebruik van *Terpentyn*, een reuk als *Violen* verkrygt. Voorts zo is de *Terpentyn* een heerlyk uitwendig middel in alierlei Wonden en Gezweeren, want het zuivert, maakt ryp, en doet de Wonden heelen, weshalven zulks in de meeste Pleisters, enz., gemengt word.

§. 15. De

§. 15. De Toppen der jonge Takken van de Roode Denne-boom in Water of dun Bier tot een Drank gekookt, word van vele Doctoren zeer geprezen, als een der beste middels voor de Scorbuit, zie onder andere *Sim. Pauli Quadripartitum Botanicum* en *Willes*, de *Scorbuto*.

§. 16. Uit de dunne Wortels van de Roode Denne-boom maken de Inwoonders van de noordlykste Landen, namelyk de *Laplanders*, zeer aardige fraaije Korfjes, die jaarlyks veel naar Zweden gebragt worden. Ook bereiden ze uit die Wortels, in dunne Draden gesponnen, vervolgens in Water met Afch gekookt zynde, sterke Touwen. *Linn. Flora Lappon. pag. 277, 288.*

V A N D E

§. 1. **D**UIN-BESIEN. Dit altyd-groenende Heester-agtige Boom-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Duin besien. Schyt-besien. Willige-doorn. *Latynsch*, *Rhamnus*. *Oleaster Germanicus*. *Hippophaë*. *Hoogduitsch*, Weiden-doorn. Zand-doorn. *Teutscher Stech-doorn*. Zand-weiden. *Fransch*, Bourge-epine. *Engelsch*, Buft doorn. *Deens*, Haf-torn. *Zweedsch*, Haf-torn. Hafs-torne. Finbaer.

§. 2. Hier van worden twee zoorten of liever veranderingen gevonden, als:

1. DUIN-BESIEN, geen vrugtdragende, of het MANNETJE.

Rhamnus florifera folio. *Tournef. coroll. 53. Boerb. J. A. 2. 174.*

Hippophaë Diofcoridis. Col. Ecphr. 1. 36.

Hippophaë mas. Linn. Flor. Lapp. 372. Hort. Cliff. 454. Flor. suec. 815. Roj. Prodr. 207.

2. DUIN-BESIEN, vrugtdragende, of het WYFJE.

Rhamnus folio augustiore, fructu flavescence. C. B. Pin. 755.

Rhamnus vel Oleaster germanicus. J. Baub. 1. 33.

Rhamnus fructifera folio. *Tournef. coroll. 53. Boerb. J. A. 2. 174.*

Hippophaë Diofcoridis. Col. Ecphr. 1. 36.

Rhamnus. 2. Clus. Hist. 110. Dodon.

Rhamnus Diofcoridis, creditus. Lob.

Hippophaë femina. Linn. Flor. Lapp. 372. Hort. Cliff. 454. Flor. suec. 815. Roj. Prodr. 207.

De tweede verschilt van de eerste niet anders in gedaante, dan dat ze Vrugten draagt, en de eerste niet, die alleen bloeit en de tweede vrugbaar maakt; de Vrugten zyn kleine ronde Besien, van grote en gedaante als de *Aspergie-besien*, en van Kolor hoog Oranje, groeiende langs de Takjes by Troschen: Daar is nog een verandering van, die geelagtige Besien voortbrengt.

§. 3. Dit Heester-gewas bemind de koude Lugt-streken, en groeit in *Hoog- en Neder-duitschland*, en elders in het wild, op de Bergen en in andere koude plaatzen, inzonderheid omtrent de Rivieren; in *Holland* en *Brabant* word het zelve veel gevonden in de zandige Duinen, en in andere zandige gronden omtrent de Zee, waar van het de naam van *Duin-besien* verkregen heeft.

§. 4. Begeert van natuure lieft een drooge, zandige, of ook steenagtige Grond, in vette, flyve, en in natte Gronden wil het zelve niet wel aarten.

§. 5. Het zelve word door de bewortelde Utiopers, die het doorgaans rykelyk voortbrengt, of anders door Inlegging der Wortel-spruiten, of Takken, ligtelyk voortgekweekt.

§. 6. Aangaande het gebruik dat men in de Tuinen van deze Heesters maakt; men plant dezelve hier of daar op bekwaame plaatzen van de Tuin, of in de *Bosquets*, en zulks om de verandering van Gewassen, dog hoofdzakelyk om de gekoleurde Besien, die tegen de Herfst ryp worden, en dan een fraai gezigt geven, als mede om dat dezelve altyd groen blyven: Men zet ook wel tegen de Winter Takjes met Besien, om dezelfde reden in de Kamers.

§. 7. Uit het Zap van deze Besien, dat zuur of rynsagtig is, word in de noordlyke Landen een Roob of Zap gekookt, dat by versche gekookte Viscb gedaan wordende, gezegt word, dezelve zeer smakelyk te maken (a), en mogelyk zoude zodanig Zap de Viscb en andere Spyzen, by welke het zelve past, hier te Lande niet minder smakelyk maken, dat te onderzoeken staat.

(a) *Linn. Flor. Lappon. Pag. 297.*

V A N H E T

§. 1. **E**BBEN-HOUT. Dit Heester-agtig Boom-gewas word in verscheide Talen genoemd, in het *Nederduitsch*, Ebben-hout. Ebben-boom. Bonen-boom. Klaver-boom. Eghe-lo. *Latynsch*, *Anagyris*. *Laburnum*. *Ebenus*. *Eghe-o*. *Hoogduitsch*, Bonen-baum. *Baum-bonen*. *Fransch*, Aubour. *Engelsch*, Beane-Trifolie. Beane Tree.

§. 2. Daar worden drie veranderingen van dit Gewas gevonden, als:

1. HET EBBEN-HOUT met breede Bladen.

Anagyris non fastida, major vel alpina. C. B. Pin. 391.

Laburnum, arbor trifolia, anagyridi similis. J. Baub. 1. 361.

Cytisus alpinus latifolius, flore racemoso pendulo. Tournef. Inst. 648. Boerb. J. A. 2. 26.

Anagyris latifolia. Hort. Eyst. o. 1. F. 7. fig. 2.

F

Cytisus

Cytisus foliolis ovato-oblongis racemis simplicibus pendulis. Linn. Hort. Cliff. 354. Hort. Ups. 210. Roj. Prodr. 360. Hall. Helv. 591.

2. HET EBBEN-HOUT met breede Bladen en korter Bloem-Trosfen.

Anagyris non fatida, latifolia, floribus densius congestis in breviorum uvam. Schol. bot. 269.

Cytisus alpinus, flore racemoso pendulo, breviori. Tournef. Inst. 643. Boerb. J. A. 2. 26.

3. HET EBBEN-HOUT met smaller Bladen en lange Bloem-Trosfen

Anagyris non fatens minor. C. B. Pin. 391.

Cytisus alpinus, angustifolius, flore racemoso pendulo, longiori. Tournef. Inst. 648. Boerb. J. A. 2. 26.

Anagyris angustifolia. Hort. Eyf. o. 1. F. 7. fig. 1.

Eghelo. Dodon.

Anagyris minus fatens vel Laburnum. Lob.

Daar is ook nog een verandering van de eerste soort, die mooie wit-bonte Bladen heeft, maar men ziet ze zeldzaam.

§. 3. Het Ebben-Hout wast van zelfs in het wild in de koude Gebergten van *Italien*, *Savoyen* en *Frankryk*, ook van *Ongaryen*, *Oostenryk*, *Tyrol*, *Zwitserland*, en elders; hier te Lande word het alleen door de Cultuur voortgezet.

§. 4. Bemint van natuure lieft een zand- en steen-agtige Aarde, dog groeit ook in allerlei andere gronden by ons zeer wel, en kan onze Winter-koude gemakkelyk doorstaan.

§. 5. De Voortkweeking geschiedt door middel van de bewortelde Uitlopers, of door derzelver Inlegging, kan ook door het Zaad geschieden, het welk, na dat het van te voren een tyd lang tot kiemens toe te meken gestaan heeft, in het vroege Voorjaar gezaait, en de opgekomen jonge Boomtjes, 2 á 3 Jaren oud zynde, verplant worden; dog het zaaijen word weinig gedaan, om dat ze doorgaans Uitlopers genoeg maken, waar door ze het gemakkelykft vermeerderd worden; en zo ze geen Uitlopers voortbrengen en men ze egter geerne vermeerderen wil, zo heeft men maar een oude Boom by de grond af te kappen, dan zullen 'er Uitlopers by de grond voortkomen.

§. 6. Men plant dezelve hier of daar op bewame plaatzen in de Tuinen, of in de Bosquets, alleen om de verandering van Gewasfen, en inzonderheid om hare mooie geele en lange nederwaarts hangende Bloem-Trosfen, die in de Bloei-tydt, in de May, een fraai gezigt maken; gevende de derde gemelde soort de langste Trosfen, weshalven dezelve meest by ons gekweekt en gevonden word, zynde de eerstgemelde breed-bladige soort ook niet zo mild in het bloeijen, maar bloeit in zommige Jaren geheel niet, of weinig.

De bonte soort word alleen van de Liefhebbers van bonte Gewasfen onderhouden, dezelve is wat tederder als de overige, begeert derhalven een goede warme Standplaats.

§. 7. Het Hout van deze Boom is zeer hard, zodanig dat 'er zelfs scherpe Bylen, even als op Yzer, stomp worden, en het is, droog zynde, na binnenwaarts zwart van Kolor, of liever bruin-agtig-zwart, weshalven het zelve van zommige voor het ware Ebben-hout gehouden is, en daar van de Naam gekregen heeft, maar dit is een groot abuis, want het *veritable Ebben-hout* is een geheel andere soort, en groeit niet in *Europa*, maar in *Africa*, in *Oost-Indiën*, en inzonderheid veel, zo men zegt, in het aan de Hollanders toebehorende *Maurits-Eiland*, anders ook het Eiland *Cirne* genaamt, niet ver van het grote Eiland *Madagascar* gelegen; als mede in *Ceylon*, *Java*, *Ternate*, en andere plaatzen in *Indiën*. Het word gevonden in het Eiland *St. Helene*, dog dit zegt men zo goed niet te zyn: Daar zyn twee soorten van, als met zwart en rood Hout.

Des niettegenstaande zo word ons gemelde Europeisch Ebben-hout, op plaatzen daar het te krygen is, wel voor het ware Ebben-hout verarbeit, en allerlei sierlyke Lyst- en andere Werken van gemaakt; en wat aan de zwarte Kolor ontbrekt, word door de Konst vervult. Allerlei valsche, geverft Ebben-hout, kan van het egte onderkent worden, door de zwaarte, als zynde het egte veel zwaarder op het gevoel, en, in het Water gesmeten wordende, zinkt het te gronde, dat weinig ander Hout doet.

In *Zwitserland* maakt men 'er allerlei Tuin- en Land-gereedschappen van: Op andere plaatzen dienen deze Bomen tot Wyngaards-paalen, dewyl ze lang in de Aarde kunnen duuren eer ze rotten.

§. 8. Daar is nog een ander Heester-agtig Boom-gewas, dat *stinkend Ebben-hout* of *stinkende Bonen-boom* genoemd word, dog het welk niet tot het Geslacht van de vorige behoort, maar een Geslacht op zig zelfs, en het ware *Anagyris* is, zynde het vorige een soort van *Cytisus*.

Wordende by de Botanisten genoemd:

Anagyris fatida. C. B. Pin. 391. Tournef. Inst. 647. Boerb. J. A. 2. 27.

Anagyris vera, fatida. J. Baub. 1. 364.

Anagyris fatida arborecens. Lob.

Anagyris. Clus. H. 1. 93. Dodon. Linn. Hort. Ups. 211.

Anagyris floribus lateralibus Roj. Prodr. 371.

Hier van zyn nog twee veranderingen, de eene met langer Bladen, en de andere met breder Bladen.

Deze Heester brengt zyn geele Bloemen niet Tros-wyze voort, gelyk de vorige, maar 2, 3 á 4 digt aan de Steel naast malkander, by de oorsprong der Bladen, en het gehele Gewas heeft een zeer sterk stinkende, onaangename Reuk.

§. 9. Het zelve groeit in *Italien*, *Ciëlien*, *Spanjen*, *Provence*, *Languedoc*, *Candien*, en elders veel naast de Wegen en op andere plaatzen.

§. 10. Begeert dezelfde Grond, en word op dezelfde wyze voortgekweekt als de voorgaande (§. 5.), en

§. 11. Ook op dezelfde wyze in de Tuinen geplant (§. 6.), dog is wat tederder, en begeert derhalven een warme Standplaats; gaat des niettegenstaande in strenge Winters ligtelyk dood; dog wegens zyn stinkende reuk word het zelve weinig bemint, en derhalven nooit of zelden geplant, ten zy van Liefhebbers van verandering der Gewasfen, welke het zelve dan in Potten houden, om 's Winters in Huis te bewaren.

§. 12. Het

§. 12. Het Hout is ook hard, dog niet zo hard als het voorgemelde, ook niet zwart maar geel-agtig van binnen; en van deszelfs verderf is ons hier te Lande weinig bewust.

V A N

§. 1. **D**E ELSE-BOOM. Deze Boom word genoemd in het *Nederduitſch*, Elſe-boom, *Els*. *Latynſch*, *Alnus*. *Hoogduitſch*, *Erlen-baum*. *Ellern-baum*. *Erle*. *Elſe*. *Frantiſch*, *Aune*. *Engeliſch*, *Alder-Tree*. *Alder*. *Deenſch*, *Elle-Trae*. *Ahl*. *Zweedſch*, *Ahl*. *Alder*. *Arre*.

§. 2. Hier van worden verſcheide veranderingen gevonden, als:

1. DE GEMENE OF ZWARTE ELS.

Alnus rotundifolia glutinoſa viridis. C. B. *Pin.* 428. *Tourneſ. Inſt.* 587. *Boerb. J. A.* 2. 181.

Alnus vulgaris. *J. Baub.* 1. 151. *Cluſ. H.* 1. 154.

Alnus. *Dodon. Lob. Linn. Flor. Lepp.* 340. *Hort. Cliff.* 441. *Flor. ſuec.* 775. *Roj. Prodr.* 85.

2. DE ELS, met witagtige Bladen.

Alnus folio incano. C. B. *Pin.* 428. *Tourneſ. Inſt.* 587. *Boerb. J. A.* 2. 181. *Zwing. Theat. bot.* fig. 2.

Alnus incana & hirsuta. *J. Baub.* 1. 154.

3. DE KLEINE BERG-ELS.

Alnus alpina minor. C. B. *Pin.* 428. *Tourneſ. Inſt.* 587.

§. 3. De eerste soort, die een tamelyk hooge, dog geen breed uitkronende Boom kan worden, is hier te Lande zeer bekend en gemeen; word ook in vele andere Gewesten in het wild groeiende gevonden.

Daar is nog een verandering van, bestaande alleen daar in, dat de Bladen wat langer en groener zyn, dog deze word weiniger gevonden: BOCCONE meld ook, en geeft Afbeeldingen van nog drie andere (a) *Berg-Elzen*, welkers onderscheid hier in bestaat, dat de eerste bleke en gladde of rouwer Bladen, als *Tpe Bladen* heeft. De andere gekrulde, kleeverige en getande Bladen. De derde, breede, gekrulde, kleeverige, gezaagde Bladen, dog deze worden hier te Lande niet gezien, maar veel in *Italien* gevonden.

De tweede gemelde soort (§. 2. No. 2.), groeit in alle delen kleinder als de eerste soort (No. 1.), en heeft wat langer, puntiger, meer gesnippele Bladen, die van boven niet vet of kleeurig, maar met eene zeer fyne wolligheid gedekt zyn, waar door ze wit- of grauwig-agtiger schynen, dog zyn- de aan de onderste zyde nog witter, ook is de Stam wit-agtig. Deze is hier te Lande vreemd, maar word gevonden in *Hoogduitſchland*, *Bohemen*, *Oostenryk*, *Ongariën*; ook in de noordlyke Landen, als in *Zweden*, *Norwegen*, en elders.

De derde soort (§. 2. No. 3.), groeit op de Bergen van *Hoogduitſchland*, inzonderheid in *Oostenryk* en *Ongariën*: Komt met de eerste in gedaante overeen, maar is in alle delen veel kleinder, het welk, naar alle gedachten, daar van daan komt, om dat ze op de Bergen groeit, dat veel meer andere Gewassen doet klein blyven en veranderen.

§. 4. De eerste soort of de *gemene Els* groeit in allerlei goede Gronden zeer wel, als die maar vogtig en vet genoeg is, want in drooge en schrale gronden wil hy niet aarten; hy bemint het water zo zeer, dat, als de Wortels het water raken, hy niet, gelyk andere Bomen, te minder, maar beter groeijen zal. Daar in tegen

De tweede soort, of *witte Els*, groeit liever in wat hooger en drooger gronden.

§. 5. De *Els* word van Zaad voortgekweekt, het welk in het Voorjaar in een goede bearbeide grond, uit de volle Hand, gezaaid word, en de voortgekome jonge Bomen na 2 à 3 jaren groei- jens verplant worden. Zynde het Zaaijen dezer Bomen hier te Lande meest het werk der Veen- en Woud-Boeren op veel Plaatzten, die ze in menigte tot verkoop voortkweken, om dat ze in zodan- ige Woud- en Veen-gronden zeer wel groeijen willen.

Ouder als 3 à 4 jaren moet men ze nooit Planten, om dat de oudere, zo wel geen groei vatten willen. Ook moet men in agt nemen, dat men ze by de planting niet aan hare Takken, nog min- der aan de Top-scheut ſnoeit, maar alleen een weinig de einden des Wortels, want anders wil- len ze niet opſchieten, maar blyven laag en kreupel.

§. 6. Dewyl de ELS het vogt bemint, en zeer ſchielyk opgroeit, ook niet zeer breekbaar, en dus heel beſtendig tegen de Winden is, zo worden dezelve in deze vogte Landen met voordeel geplant, rondom Moes-, Vrucht- en andere Tuinen, of ook van binnen in Tuſſchen-Verdelingen, van nieuw aangelegde Tuinen, indien dezelve groot zyn, om daar door met der haast een Mante- ling te verkrygen.

Ook worden ze om dezelfde reden, als mede om het Hout, veel geplant in de vogte Zand- en Veen-agtige Gronden, gelyk by ons in de zogenaamde *Wouden*, rondom de Akkers of Velden, welke vervolgens doorgaans om de 7 à 8 jaren tot Brandhout gekapt worden.

Men plant er ook wel in de gemelde Plaatzten, wegens het Hout, gehele Bosſchen van, te we- ten, in vogte waterige gronden.

§. 7. Ze worden ook wel gebruikt in de Plezier-Tuinen tot Scheer-Heggen, dog zelden, en doorgaans alleen in plaatzten, daar, om de grote vogtigheid van de grond, geen ander Gewas groei- jen wil, dewyl de Heggen niet wel dicht en geſloten worden, en derhalven niet zeer aanzienlyk zyn.

§. 8. Het Hout van deze Boom brand wel, en maakt een goede Vlam, maar geeft niet zo veel hitte, nog duurt zo lang in het Vuur, als Birken-, Eiken-, Boeken-, of Ypen-hout, dewyl het

weker van aart is; het is nogtans in deze en andere Provinciën het voornaamste Brandhout, om dat het in deze lage vogte gronden, het best groeijen wil, en dus het meest geplant word. Men maakt 'er ook 100 of 1000 Hout van, naar dat het dik is, welk overal met de Schepen vervoert word, om te verkopen, enz.

§. 9. De Kolen van dit Hout, worden tamelyk goed van de Zilver- en andere Smids geagt, dog zyn niet zo goed als die van Birken-hout.

§. 10. Het dikke Hout word ook van de Hol- en Wiel-draaijers veel gebruikt, om daar Schotels, Kommen, en andere dingen van te maken; waar toe het in agting is, om dat het, droog geworden zynde, niet ligt berst: Ook worden 'er deze en gene andere Huisgeraden meer van gemaakt.

Tot Timmeragie word het niet of weinig gebruikt, dewyl het te week is, en in de droogte en lugt zeer baaftig bederft, of van de Wormen verteert word; maar onder het Water, of in waterige en moerastige Gronden, is het zelve onvergankelyk; en men zegt, dat het daar in met der tydt tot Steen veranderd; gelyk 'er hier en daar in de *Rariteits-Kabinetten* stukken van dit tot Steen geworden zynde Hout getoont worden. Onder anderen meld de vermaarde Kruid-beschryver JOHANNES BAUHINUS (a) dat hy te *Verona* by *Ulysses Aldovrandus*, en te *Venetien* in het Cabinet van *Franciscus Cancellarius*, stukken van deze Hout-stenen gezien heeft, waar van t'effens in dit laatstgemelde Cabinet het volgende Vers te leezen was:

*Videas lapidescere farni
Ceruleo sub fonte Alnum, silicisque maniplos
Et palea intortos lento cum vimine culmos.*

Om welke reden het zelve voor dezen in losse en waterige gronden tot het maken van Paal- en Rooster-werken, om daar Huizen op te bouwen, gebruikt wierde, gelyk men tot *Amsterdam*, *Venetien*, en elders, genoodzaakt is te doen, om een vast Fondament te verkrygen, en welke Paal-werken, tot *Amsterdam*, wegens de kostbaarheid van het Hout, Dag-huuren, enz., dikwils de kosten van het Gebouw dat 'er op gezet word, evennaren, zo niet overtreffen. Dog nu ter tydt word het zo veel niet meer daar toe gebruikt, het zy om dat het schaars en te duur is, of, om dat men het niet dik en lang genoeg bekomen kan. Men bedient zig in deszelfs plaats nu meest van Maiten, van Dennen- of Greinen-Hout, welke men zegt, dat even eens in het Water onvergankelyk zyn, of zeer lang duuren. Dus worden nu ook de Pompen en Water-buizen meest van Greinen-Hout gemaakt, die men voor dezen van *Elfen-hout* maakte; hoewel het hier toe nog wel gebruikt word.

§. 11. De Schors of Zaad-knoppen, word van de Verwers en Leer-bereiders gebruikt, om daar met Lakens, Hoeden, Leer, enz., zwart te Verwen. De Schoenmakers leggen dezelve met kleine stukken van oud roefing Yzer eenige Dagen in Water, of Water waar by wat Edik gedaan is, welk na eenige dagen zo zwart als Inkt word, en tot het zwarten van het Leer, enz., dient.

Men kan ook de Vrugt of Zaad-knoppen tot het maken van Inkt gebruiken, in plaats van *Galnoten*.

§. 12. Men zegt, dat de Melk in Vaten gedaan, die van het Hout van de tweede Zoort, of *Witte Els*, gemaakt zyn, meer Room geeft als in andere. Mogelyk dat dit ook geschied in Vaten van de eerste Zoort of *gemene Els* gemaakt; dat te onderzoeken staat.

§. 13. De groene Bladen, 's Morgens vroeg, als 'er de Dauw nog op is, vergadert, en in Kamers gestrooit wordende, daar Vloojen zyn, en daar na over één Uur weer uitgeveegt, nemen de Vloojen weg, dewyl ze op de kleverige Bladen vast blyven, zo men zegt.

(a) J. BAUHINUS Hist. Plantar. Tom. 1. Cap. 6.

V A N

§. 1. **D**E EIKEN-BOOM. Deze Boom word in verscheide Talen genoemd, als volgt:
In het *Nederduitsch*, Eiken-boom. *Eike*. *Latynsch*, *Quercus*. *Hoogduitsch*,
Eych-baum. *Eyche*. *Franssch*, *Chêne*. *Engelsch*, *Oake*. *Deenssch*, *Eege-Træ*.
Beeg. *Zweedsch*, *Eek*.

§. 2. Daar worden verscheide soorten van *Eike* gevonden, dog ik zal alleen melding doen van de soorten die by ons het bekendst zyn, en het meest geplant worden.

1. DE GEMENE EIKE.

Quercus vulgaris cum longo (& breve) pediculo. C. B. Pin. 420. *Tournef. Inst.* 583. *Boerb.*
Ind. Alt. 2. 177.

Quercus vulgaris brevibus ac longis pediculis. J. Baub. 1. 70.

Quercus Dodon.

Quercus vulgaris. Lob.

Quercus foliis deciduis, oblongis, superne latioribus, sinibus acutioribus, angulis obtusis.
Linn. H. Cliff. 448. *Flor. suec.* 784. *Mat. med.* 426. *Roj. Prodr.* 80. *Hall. Helv.* 152.

2. LAAGE EIKE, OF HAAG-EIKE, ook Spaansche Aker genoemd.

Quercus parva sive Fagus græcorum & Esculus Plinii. C. B. Pin. 428. *Tournef. Inst.* 583.
Boerb. J. A. 2. 177.

Phagus vel Esculus. J. Baub. 1. 70.

Quercus foliis pinnato-sinuatis lævibus, fructu sessili. *Roj. Prodr.* 80.

§. 3. De eerste soort, dat een der grootste Bomen van allerlei soort worden kan, groeit natuurlyk in vele Gewesten van *Europa*, *Asia* en *Africa*, dog hy aart beter in de getemperde dan in heel koude of zeer heete Lugtstreken; en daar worden in zommige Landstreken, als in *Duitschland*, *Frankryk* en *Groot-Brittanien*, Boschen van gevonden, die haar op verscheide Myl weegs uittrekken;

ken; maar hier te Lande vind men geen andere, als die door de Cultuur voortgezet worden. Zommige maken 'er verscheidne soorten van, dog die verschillen niet veel anders dan in de groot- of kleinheid der Bladen en Vruchten.

Daar is nog een Mede-soort of verandering van, met bonte Bladen, welke alleen van de Kruid Liefhebbers om de zeldzaamheid, en veranderinge van Gewassen, gecultiveert word.

De tweede soort, of de *Haag-Eike*, die een laage, kleine Boom of Heester blijft, en ook kleiner en groender Bladen als de vorige heeft, welke zeer gelykende naar de Bladen van de *Haagdoorn*, dog groter en wat dieper gesneden zyn, groeit natuurlijk in *Spanjen* en *Portugal*, van waar dezelve tot onzent overgebracht is, en door de Cultuur voortgezet word.

§. 4. De *Eike-boom* begeert van natuure liefst een hooge, drooge, goede zand- of steen-agtige Aarde, weshalven dezelve veel op en aan de Bergen groeijen, hoewel ook in de Valleijen, of op vlakke dog drooge Gronden, gevonden word: Hy maakt veel en groote Wortels, en spreid dezelve diep in de grond uit; en hier uit blykt de reden, waarom dezelve in deze laage, waterige Provincien zo weinig gevonden word, inzonderheid in de Klei-gronden, waar in hy niet aarten wil, ten zy die hoog boven het Water leggen, en in de diepte geen kwade stoffe, als Our, Knip-aarde, of Katte-klei, bevatten, ter contrarie van zommige Schryvers, welke zeggen, dat hy in allerlei gronden zonder onderscheid wel slaagt, welk de ondervinding ten eenemaal tegen spreekt.

§. 5. Dezelve word van zyne Vruchten, die *Eekels*, of *Eikels*, ook *Akers*, genoemd worden, voortgeceelt, welke in 't vroege Voorjaar, na de Winter over te meken gestaan hebbende, of ook zonder dat, in greppels, die 3 à 4 Voeten van malkander gemaakt zyn, gelegd worden: Opgekomen zynde, moet men de Grond in de eerste Jaren van het Onkruid schoon houden, en de jonge Bomen in vryheid groeijen laten, tot dat ze 6 à 8 Jaren oud geworden zyn, als wanneer men ze kan verplanten waar men begeert, als dan de Pen-wortel iets kortende; dog men veronderstelt, dat ze wel gegroeit, en dus groot genoeg geworden zyn, anders zoude men iets langer moeten wachten. Egter slaat NB. aan te merken, dat, hoe jonger men deze Boom verplant, hoe beter dezelve in het vervolg groeijen en hoe fleuriger hy worden zal.

Ook wil deze Boom niet gaarne veel aan zyne Takken besnoeit zyn, weshalven men van jongs op, zelfs by en na het verplanten, geen Takken van de Stam moet weg snoeijen, dan alleen in de eerste Jeugd, om een regte Stam te formeeren, indien die niet van zelfs bekwaamelyk regtop schiet, en vervolgens de Zuigers of die veel sterker als de overige groeijen; nog veel minder moet men aan de Top roeren; want dit zoude het opschieten van de Boom, en het formeeren van een goede Kroon, ten eenemaal verhinderen: De Takken die men aan de Stam gelaten heeft, worden daar na in het vervolg eenige Jaren na de verplanting, als de Boom een Kroon heeft beginnen te maken, tot aan de Kroon toe opgesnoeit.

De bonte soort (§. 3.) word door Inleggers voortgezet.

§. 6. Deze Boom groeit zeer langzaam, en het is aanmerkelyk, dat die zeer oud worden kan: Men zegt doorgaans 300 Jaren, en dat hy in de eerste Eeuwe, of in de eerste 100 Jaren, aangroeit, in de tweede stilstaat, en in de derde Eeuw afneemt en vergaat: hoewel zommige aan deze ouderdom twyffelen; edog dat deze Boom niet alleen in zyn natuuryke groeiplaats zo oud, als gemeld is, worden kan, maar zelf nog veel ouder, dit komt my meer als waarschynlyk voor, om reden, 1. Dat die zo langzaam groeit en zo vast en hard van natuure is. 2. Om dat men van andere geslagten van Bomen aangetekend vind, dat die, als men de Historien geloof byleggen zal, veel ouder als 300 Jaren geworden zyn. De Heer BRADLEY verhaalt (a) van een zeer grote *Engelsche Kastanje-boom*, die tegenwoordig tot *Tartworth* in *Gloestershire* in *Engeland* groeit, dat daar van gewag gemaakt is in een Boek, het welk aan den Koning JOHAN opgedragen is, waar in die Boom genoemd word, de groote of oude *Kastanje-boom* van *Tartworth*, zo dat daar uit besloten kan worden, dat die Boom meer als 1000 Jaren oud moet wezen.

Zo leeft men ook van twee zeer oude *Plantanus-bomen*, een te *Delfbos*, daar *Athen*. Lib. XV. Cap. 19. van meld; en de tweede te *Capbia*, in het Landchap *Arcadien*, in *Morea* gelegen, door *Agamemnon* gezaait, waar van men by *Plinius* Lib. XVI. Cap. 44. leeft, welke beide Bomen ten tyde van *Theophrastus Eresius* nog in wezen waren, behalven meer andere. Kunnen nu zodanige Bomen zo een hoogen ouderdom bereiken, waarom zoude niet ook een Boom van zo een harde Natuur als de *Eiken-boom* is, naer als 300 Jaren oud kunnen worden? Ja het is meer als waarschynlyk, dat 'er *Eiken-bomen* in het Zwarte-woud, Bohemer-woud, Harts-woud, enz., welke overblyfsels zyn van het oude Woud *Silva Hercynia*, dat geheel *Germanien* in oude tyden overdekte, gevonden worden, die zo oud zyn als de eerste oorsprong van de Wouden zelfs is.

§. 7. Dat deze Boom ook ongemeen groot worden kan, zulks betuigen mede de Historien, en insgelyks de ondervinding in de gemelde grote Boschen.

§. 8. Aangaande de Cultuur van de *Haag-Eike*, dezelve wil in allerlei goede gronden zeer wel tieren, dog bemint, gelyk de voorgaande, (§. 4.) liefst de Zand-gronden, en word by ons door Inleggers voortgeceelt, dewyl men 'er hier te Lande zelden Vruchten van verkrygt.

§. 9. Wat nu aangaat het gebruik dat men van de *Eike-boom* in de Tuinen en tot andere Plantagien maakt: Daar worden hier te Lande *Allies* of *Cingels* op grote Buiten-plaatzen van geplant, te weten van de gemene soort (§. 2. No. 1.), ten deele, om dat de Bomen, groot geworden zynde, heel fraai staan; ten deele, ook om de waarde van het Hout in het vervolg na de roeijing; dog deze Planting geschiedt meest alleen in hooge Zand- en andere losse gronden, gelyk by ons in de Wouden, om reeden te voren (§. 4.) gemeld, en dewyl deze Bomen zeer groot en uitkronende kunnen worden, zo moeten ze ten minsten op 25 à 30 Voeten tusschen-wytte in de Rey gestelt worden.

§. 10. Men plant 'er in de gemelde plaatzen ook wel, om het Hout in het vervolg, gehele Boschen van, waar in de Bomen op 12 à 15 Voeten distantie gestelt kunnen worden, dog met die Intentie, om, als de Bomen wat groot geworden zyn, de helft te roeijen, om de rest wat meer ruimte en lucht tot aangroei te doen hebben; kunnende men dan met de geroeide zyn voordeel doen: Ondertuscheop-ze moet ik aanmerken, dat het meeste genot der Planting van dit Hout, om dat het

G

zelve

zelve zo langzaam aangroeit, doorgaans niet voor den Planter zelfs, maar voor deszelfs Nakomelingen is: Edog dit geeft geen voldoende reeden, om daarom de Planting dezer Bomen geheel te verwerpen, in tegendeel, het is behoorlyk en zeer prysfelyk, dat wy zo wel voor onze Nakomelingen eenige zorg dragen, als onze Voorzaten voor ons gedaan hebben; hadden die zulks agtergelaten, wy zouden waarlyk van vele dingen, die wy nu bezitten, en onze nuttigheid 'er van trekken, ontbloot zyn.

§. 11. De *gemene Eike* word ook wel gebruikt, om 'er hooge en laage Scheer-heggen in Plaazier-Tuinen van te planten, die wel dicht begroeijen, en heel cierlyk staan; dog nog fraaijer staan die, welke van de *Haag-Eike* (§. 2. No. 2.) geplant worden, weshalven deze doorgaans daar toe alleen dienen; kunnende de Heggen hier van tot 10 á 15 Voeten hoogte groeijen, dog als men hooger Heggen nodig heeft, moet men de gemene soort gebruiken.

§. 12. Het gebruik van het *Eiken-bout* aangaande, het zelve is, gelyk bekend genoeg is, een van de beste, hardste, en langstduurende zo fyne als groove Timmerage, wordende hoe ouder hoe harder. Het zelve word tot dien einde, dewyl het hier te Lande zeer weinig groeit, uit veel Gewesten van het Noorden en Zuiden tot onzent gebragt, als uit de Oost-zee, van *Riga, Revel, Nerwa*, enz., dog het meeste komt uit Duitschland den *Rbyn* af, het welk de groote Hout-vlooten, die jaarlyks deze Rivier afkomen, getuigen, die zomtyds zo groot en lang zyn, dat 'er 200 á 300 Menschen op een zodanige Vloot gebruikt worden, om dezelve te regeeren en te bestieren; zynde zodanige Vloot met Keuken, Kelder, Slagt-beesten, en allerlei Mond-behoefkens voorzien; en waar uit men ligt kan afleiden, als men verder de overige kosten, Tollen, enz., overweegt, dat dit Hout in deze Nederlanden niet goed-koop kan zyn. Dog daar word ook veel langs de *Elbe* en *Weezer* naar *Hamburg* en *Bremen* gebragt, dat vervolgens verder naar de Nederlanden en naar elders over de Zee getransporteert word.

§. 13. Het zelve word in verscheiderhande gedaante overgebragt, als, heele Bomen, welke tot zwaare Balken en Paal-werken gebruikt worden, of in Stukken of Blokken van Bomen van veelerlei lengte en dikte, waar uit allerlei *Planken, Balken, Ribben, en Latten*, op onze Zaag-molens gezaagt worden; of korte gekloofde groove stukken, dat *Wagenschot* genoemd word: Ook zogenaamd *Klap- en Staf-bout*, zynde dunne, platte, korte, gekloofde Stukken van allerlei lengte; het welke dient tot het maken van Vaaten, Tobben, enz. Nog brengt men *Krom-bout* tot de Scheeps-Timmeragie, als mede *Berkoenen* van veelerlei dikte en lengte, het welk dunne Takken of jonge gekapte Bomen zyn, die tot Paal-werk en andere dingen gebruikt worden.

§. 14. Ondertuschen schoon het *Eiken-bout* zeer hard is, zo is het nogtans, gelyk allerlei ander Hout, zeer verscheiden in deugd, zynde het eene dikwils veel harder en beter als het andere; ook het eene warriger en het andere regttradriger, al het welke afhangt van de Grond, Stand-plaats, en min of meer schielijke groei.

Het geen uit Duitschland den *Rbyn* afkomt word doorgaans voor het beste gehouden, daar aan volgt het *Noordsehe*. Men zegt, dat het geen het welk in *Yerland* groeit, het hardst en langstduurende van allen, en byna, als *Ceder-bout*, onvergankelyk en niet aan de Wormen onderhevig is; maar dit word niet of zelden hier te Lande gebragt; dog men heeft my verzekert, toen ik, in den Haag wezende, het grote Zaal van het Hof van Holland bezag, dat het Kap- en Hout-werk van die vermaarde Zaal altemaal van *Yerlandsehe Eiken-bout* gemaakt was.

§. 15. Volgens de gemelde verschillige Eigenenschappen van dit Hout (§. 14.), dient 'er onderscheid gemaakt in deszelfs gebruik tot Timmer-werk, waar van ik, schoon zulks aan ervaren Bouwmeesters, Timmer- en Schryn-werkers Bazen bekend is, eenige woorden melden moet. Het warigste Hout is, schoon dat zulks doorgaans het hardste en duurzaamste is, niet zeer bekwaam tot fyn of cierlyk Timmer-werk, voornamentlyk als het op de Zon moet staan: By voorbeeld, tot Vensters-Ramen, Regel-werk, Blinden, Deur-, Venster-, en Schoorsteen-bekledingen, Lambrijsering, Vloeren, Tafels, Kabinetten, en ander cierlyk Werk, om reden, dat het zelve doorgaans door de Zon en droogte scheef en krom trekt en ook wel barst: Tot diergelyk gemeld en ander fyn Werk gebruikt men derhalven met meerder voordeel het *Wagenschot*, dat regttradrig is, of uit regttradrige Bomen gezaagde Ribben, Planken, en Latten. Daar in tegen zo dient het warige Hout, wegens deszelfs hardigheid en langduurigheid, by uitstek tot grof werk, en daar het niet zo zeer op de zindelykheid aankomt, als by voorbeeld, tot Balken, Deur- en Venster-Cozyenen, Drempels, en al het geen in de open Lugt moet wezen, en dikte vereischt, dewyl het zig dan zo sterk niet draaijen, of krimpen kan.

§. 16. Wyders, gelyk allerlei Hout naar de buitenkant, omtrent de Schors, zagter en witter is als binnenwaarts, welke zagte binnenkant de *Spint* genoemd word, zo heeft ook het *Eiken-bout* veel van zodanige *Spint*, dog het eene meer het ander minder, welke afhangt van een meer of minder schielijke groei der Bomen, en koude of warmte der Stand-plaats, hebbende dus schielijk en op een lauwe plaats gegroeide Bomen van allerlei geslagte, de meeste *Spint*, dewelke zeer vergankelyk is, want in de open Lugt slurpt het water in, en vergaat haastig door verrotting, daar in tegen in de droogte word het ras van de Wormen doorknaagt en verteert; weshalven een kundig en oplettend Bouwmeester of Eigenaar nooit zal dulden, dat het buitenste *Spint* by het gebruik aan het Hout blyft, van wat soort het ook wezen mag.

§. 17. Het *Eiken-bout* moet voor het gebruik ook noodzakelyk wel droog zyn, inzonderheid dat in beslotene plaatzen gebruikt zal worden, om dat het anders door de nog in zig bevattende Zappen, die men den *Eik* noemt, en van natuure zuur en scherp zynde, vuurig en gelyk als verftikt word, en daar door zeer ras vergaat; ook moeten derhalven de Bomen, voor dat gebruikt worden, ten minsten 2 á 3 jaren in de opene Lugt en Regen gelegen hebben, op dat dezelve den *Eik* al langzaamerhand daar uit trekke: Hier te Lande legt men het zelve, om dezen *Eik* uit te trekken, in versche Water, te weten het zware Hout, en men laat het daar in 1, 2 á 3 jaren, naar mate dat het dik is, leggen; dog het kleinder Hout, als *Wagenschot*, *Staf-hout*, enz., legt men niet in het Water, maar men stapelt het hol, en lugtig op malkander, en laat het dus in de opene Lugt allengs-

kens droogen, en 'er de *Eik* uit trekken, dewyl het in het Water zyn Kleur verliest en onaanzienlyk word, ook in de Lugt gemakkelyk en ras op gemelde wyze droog worden kan.

§. 18. Vorders is het ook een zaak van geen klein belang, tot deugd van het Hout, dat het zelve op de regte tydt, namelyk in de Winter, gehakt zy, dewyl het zelve anders minder duurzaam is, en haastig van de Wormen doorboort word.

§. 19. Voor dezen wierde het *Eiken-bout* meer tot het bouwen gebruikt als nu ter tydt, gelyk men aan de oude Gebouwen genoegzaam zien kan; tegenwoordig bedient men zig in deszelfs plaats, inzonderheid tot grof werk, meest van *Grenen-bout*, om dat zulks meer te bekomen, en beter koop is, ook in de droogte, zo als men zegt, niet minder lang duuren kan; daar en boven niet zo zwaar zynde als het *Eiken-bout*, zo lyden de Gebouwen daar door minder last of drukking; en kunnen derhalven de Muuren ook dunner aangelegt worden, al het welke de kosten van het bouwen geen klein deel verligt, inzonderheid daar in deze Nederlanden buiten dat de *Materialen*, *Dag-buuren*, enz., zeer kostbaar zyn: Waar by egter in passant aanmerken moet, dat tegenwoordig veeltyds de Hooft-muuren naar proportie van het Gebouw al te ligt gemaakt worden, het welk dan noodzakelyk moet veroorzaken, dat die Gebouwen zo lang niet kunnen duuren, als ze zouden doen, wanneer die Muuren, met een weinig kosten meer te doen, maar een weinig dikker gemaakt wierden: En hier in winnen het de Ouden buiten tegenspraak, dat ze hechter en sterker gebouwt hebben als hedendaagch meest geschied, hoewel niet zo net en gemakkelyk; dog de sterke Bouwery der Ouden was in haar tydt ook nodig en dienstiger als nu, tot haar bescherming in Oorlogs-tyden, dewyl men toen van geen zo geweldige Oorlogs-machines wiste.

§. 20. Het *Eiken-bout* is ook, als het wel droog is, een zeer goed Brandhout, het geeft goede hitte van zig, en duurt lang, maar vlamt niet veel, ten zy het fyn geklooft is, en 'er veel by makender legt, zynde mitsdien zo goed niet als het *Boeken-bout*. Ook zyn de Kolen van weinig waarde.

§. 21. De Schors van deze Boom word veel gebruikt van de Leer-touwens, en is hier te Lande vry duur, wordende tot dat gebruik op expes daar toe gebouwde Wind-Molens klein gemalen, en dan *Eik* of *Eek* genoemd, en wanneer ze haren dienst tot Leer-bereiding gedaan heeft, dan is het eene zeer nuttige Stofte voor de Tuiniers, en word dan *Rund* of *Kif* geheeten.

§. 22. Aan de *Eiken-boom*, te weten aan de Takken, en niet op de Bladen, groeijen de bekende *Gal-noten*, ook *Gal-Appels*, (*Lat. Gallæ*), welke, behalven hare nuttigheid ende gebruik in de *Medicynen* en *Chirurgie*, aan de Verwers tot het Zwart-verwen, en tot het maken van *Inkt* dienen: Dog men vind ze niet aan de Bomen hier te Lande, nog in Hoog-duitschland, of Frankryk; enz., maar ze komen voort in *Asia*, omtrent *Aleppo*, *Tripoli*, en elders in de *Levant*. Op de Bladen dezès Booms groeijen ook dikwils, zo wel hier te Lande als elders, in de Najaars-tydt weeke, sponsieuze, ronde Noten, de gedaante en het aanzien hebbende als *Gal-noten*, dog wat kleiner zynde, waar in doorgaans een Wormtje huisvest, dat ten laafften in een Mug verandert, en door een gemaakt gaatje daar uit vliegt; maar dit zyn geen egte *Gal-noten*, gelyk zommige meenen, dog ze komen beide op eenerley wyze voort, namelye door de beet van een zogenaamd *Insect* of *Mug*, waar door de fyne vezeltjes der Schors geledeert zynde, een Uitwas door het toevloeiende Zap aangroeit, dat een kloot-ronde gedaante verkrygt, en dus de gemelde zogenaamde *Noten* daar door ontstaan; waar in vervolgens doorgaans een Wormtje groeit, door het Zaad dat het *Insect* ter plaatze van de beet nedergelegd hadde, en in de Noot begroeit is.

Aanmerkelyk is het geen de Ouden van deze Noten waanden, namelyk, dat men daar uit jaarlyks de Vrucht- of Onvruchtbaarheid, Besmettelijke of Gezonde Lugt konde voorzien en voorzeggen; want zy geloofden, dat, wanneer men een zodanige Noot, die niet doorgaat is, opent, en dat daar in een Wormtje gevonden word, zulks een Onvruchtbaar Jaar en duurtte voorspelde; en zo 'er een Mug uit komt, zulks een aanstaande Oorlog, maar een Spin, besmettelijke Ziekten, voorzeide: En dit word nog heden van zommige voor waarheid aangenomen en vertelt, maar dat dit beuzelingen zyn, die geen grond hebben, leert de aart en wyze van de voortkoming dier Insecten, en de onderzinding zeer klaar.

§. 23. Om een goede zwarte *Inkt* te maken, zo neemt *Gal-noten* 10 Lood, *Vitriool* 6 Lood, *Gummi Arabicum* 4 Lood, ieder byzonder grof gesloten zynde, zo mengt het onder elkander, doet het in een verloode Pot, en giet daar op 4 Pond, (dat is omtrent twee Mingelen) *Rooden Wyn*, of in plaats van dien maar dun Bier, zet het een dag á 14 in de heete Zon, of op een andere warme plaats, zo zal het een zeer goede zwarte *Inkt* zyn.

§. 24. Op de dikke Takken van deze Boom groeit ook zomtyds een natuurlyke byzondere Plant, die *Marentakken*, (*Lat. Viscum*) genoemd word, dog word zeer zelden daar aan, maar meer op andere Bomen, als op de *Appel-boom*, *Peer-boom*, *Pruim-boom*, en andere gevonden. Het zelve word voor een specifiek middel geagt voor *Convulsien*, inzonderheid vóór de vallende Ziekte (*a*), en hoofzakelyk die welke aan de *Eike-boom* groeijen. Daar word ook in Duitschland, Frankryk, Italien, en elders, een Vogel-lym uit gemaakt, welk geschied op de volgende wyze: Men neemt deze *Marentakken* met zyn Besien, of een van beide alleen, men stampt zulks in een Vyzel heel klein, dan stelt men het gestampte in wat Water op een warme plaats, of in warme Paarde-Mest, een week 2 á 3 te roffen, daar na wafcht en spoelt men zulks een tydt lang met Water, zo zal 'er op het laafft een zeer taaije *Lym* overblyven; welke men, als die tot het Vogelvangen wat te dik is, met wat *Terpentyn* en wat *Note-olie* smeerende temperen en bekwaam maken kan. Deze *Lym* heeft ook veel nuttigheid in de *Medicynen*. Dog wyl de *Marentakken* in het algemeen aan allerlei Bomen zeldzaam gevonden word, zo maakt men deze *Lym* tot de Vogelvangst ook van de *Hulst-boom*, waar van hier na.

§. 25. De Vruchten van deze Boom of de *Eikels*, dienen om de Verkens daar mede te mesten, het welk in die plaatsen daar men groote Boschen van deze Bomen heeft, geschied op dezelfde wyze als te voren by de *Boeke-boom* gezegt is (§. 13.): Het Spek van zodanige gemeste Verkens word voor 't beste van allen gehouden, want 't is vast wit en zeer smakelyk, 't welk de vermaarde *Westpbaalse Hammen*

Hammen, en de Bronswyge *Metworsten*, die over al verzonden worden, getuigen, want in die Landen de Verkens op de gemelde wyze met deeze Vrucht doorgaans gemest worden, hoewel het waarschynelyk is, dat het *Climaat*, en de *Stoffe* tot het rooken, dat *Hout* is, ook veel tot de geurigheid van die dingen toebrengt.

§. 26. Men vind in de Historien aangetekent, dat de *Eikels* in aloude tyden tot *Spyze* en zelf tot een lekkere *Spze* aan de *Menschen* gediend zouden hebben, gelyk onder anderen *Plinius* daar van getuigt: Dit zyn zeer denkelyk niet de *Eikels* van onze gemene *Eiken-boom* geweest, als dewelke zeer wreed, onsmakelyk, en geenzints lekker, ook zelf, veel genuttigt zynde, volgens het getuigenis der *Doctoren* in de *Medicynen*, ongezond zyn: Men heeft wel Exempels dat *Menschen* in duure tyden en hongers nood, onze gemene *Eikels* gegeten hebben, maar dit is geenzints om de smakelykheid, maar uit nood geschied, en ze zyn 'er ziek van geworden. Maar wat soort van *Eikels* de gemelde *Spyze* der *Ouden* dan eigentlyk geweest is, is onzeker, zommige menen de *Eikels* van de tweede te voren genoemde soort (§. 2. No. 2.); andere, de *Eikels* van de *Steek-Eiken-boom* (Lat. *Ilex*), waar van hier na, die ook zoet en smakelyk zyn, en welke men zegt dat nog heden in *Spanjen*, daar ze veel groeijen, even als onze *Kastanien* in de *Winter* tydt tot een lekkere *Na-spyze* gegeten worden. Dog hoe het zy, het is zekerlyk een soort van *Eikels* geweest die hier te Lande niet natuurlyk groeit, en ons onbekent is.

§. 27. Het is aanmerkelyk, dat de *Eiken-boom* in aloude tyden by de *Grieken* en *Romeinen*, volgens de *Gedenk-schriften*, zeer hoog geagt geweest is, aan dezelve groote *Eer* bewyzende; zelf gebruikten ze die voor een *Orakel*, naar de *Heidensche* bygelovige wyze, om dezelve in dringende nood om raad te vragen, wat haar te doen stond, of overkomen zoude, want zy daar uit een antwoordende stem, het zy door twee *Duiven* of twee *Jongvrouwen*, vernamen (a). Jaa deze *Orakel-boom* was by hen zodanig geheiligt of in waarde, dat zo iemand, die dezelve wrewelmoedig kwam te schenden, met de dood gestraft wierd.

Dat deze *Boom* reeds in de eerste *Euwen* geagt en in waarde, jaa in grote waarde gehouden is, zulks schynt te blyken daar uit, om dat van dezelve op vele plaatsen der heilige *Bladen* gewag gemaakt word, als *Genes. Cap. XII: vs. 6. XIII: vs. 18. XVIII: vs. 1. XXIV: vs. 26. XXXV: vs. 4. I Sam. Cap. XVII: vs. 21. II Sam. Cap. XVIII: vs. 9. Jes. Cap. XXIV: vs. 26. Judic. Cap. VI: vs. 11. Jes. Cap. LXI: vs. 3. LXIV: vs. 11.*

§. 28. Ten laatste moet ik, aangaande de gemene *Eiken-bomen*, nog aanmerken, dat deszelfs jonge *Bladen*, *Schorsze*, *Akers*, en *Doppen* der *Akers* (*Capula*), een verkoelende en t'zamentrekende kragt hebben, en derhalven zeer geprezen worden, voor allerlei *Buik-loop*, *Bloed-spuwen*, *Bloed-pissen*, al te sterke *Stonden*, en inwendige *Wonden*: Men gebruikt dezelve in *Water* of in goede *Wyn*, naar de omstandigheid, gekookt zynde, van welke *Drank* men 's Daags eenige *Romers* vol drinkt; of men gebruikt de gedroogde *Bladen* of *Akers*, fyn gepoeijert.

De *Decoctie* van de *Bladen*, is ook een goed middel voor een zéere *Keel*, daar mede gegorgelt wordende.

§. 29. Men zegt, dat het vogt van *Reegen*, dat op een afgekapte *Eiken-boom* eenige tydt gestaan heeft, de kragt heeft om de *Wratten* en allerlei *Vlekken* des *Ligchaams*, die niet van de geboorte af geweest zyn, te verdryven, als men die dikwils daar mede wascht; het staat ligt te onderzoeken; en indien dat waar is, zo zal het *Afstrekel* van het *Eiken-hout* of *Takken*, of van *Galnoten*, zeer waarschynlyk dezelfde uitwerking doen. Dit weet ik zeker, dat, om de *Wratten* te doen weggaan, geen zekerder middel is, als het *Menstruum Mulieris*, dat ik niet nalaten kan by deze gelegenheid te melden, tot dienst van die gene die het nodig mogten hebben.

§. 30. Daar zyn nog eenige soorten van *Eikel-dragende Bomen*, die tot Geslagt van den *Eiken-boom* behoren; dewelke ik, schoon ze in onze *Plantagien* niet wel natuurlyk in de opene *Lugt* groeijen kunnen, nog met eenige woorden, inzonderheid ten opzichte van hare groei-plaats, nuttigheid en gebruik, aanroeren zal, als:

1. KURK - BOOM.

Nederduitsch, Kurk-boom. *Kork-boom*. *Vlot-hout*. *Pantoffel-hout*. *Latynsch*, *Suber*. *Hoogduitsch*, *Korch-baum*. *Pantoffel-holtz*. *Franfch*, *Liege*. *Engelsch*, *Kork-Trec*. *Deenssch*, *Kork-Trae*. *Zweedsch*, *Kurk-Trae*.

By de *Botanici* word dezelve genoemd.

Suber latifolium, perpetuo virens. *C. B. Pin.* 424. *Tournef. Infr.* 584. *Boerb. J. A.* 2. 178.

Suber latifolium. *J. Baub.* 1. 103.

Phallos, sive *Suber*. *Dodon.*

Suber latifolia. *Lob.*

Quercus foliis ovato-oblongis indivisis ferratis, cortice rimoso. *Linn. H. Cliff.* 443. *Mat. med.* 427. *Roj. Prodr.* 81.

Van deze *Kurk-boom*, worden twee soorten beschreven, een altyd-groenende, en de andere met afvallende *Bladen*, dog dit onderscheid zegt men dat alleen afhangt van de min of meerder warmte van het *Climaat*.

Daar is ook nog een mede-soort van, met smaller, langer en niet of minder gekerelde *Bladen*.

§. 31. Deze *Bomen* groeijen tot een hooge *Boom*, en haar natuurlyke groei plaats is *Spanjen*, *Portugal*, *Italien*, *Provence*, *Languedocq*, *Gascouen*, en de *Pyrenee'sche Apenninische* gebergten, enz.

§. 32. Deze *Boom* heeft een zeer dikke, zagte, poreuse *Schil*, welke de bekende *Kurk* is, die in de gemelde Landen afgeschilt en overal verzonden word, groeiende weer een nieuwe *Schors* aan de *Boom*, en welke *Schors* of *Kurk* zeer vele nuttigheid ende gebruik in 's *Menschen* leven heeft. Ze word veel gebruikt, gelyk bekend genoeg is, tot *Proppen*, om *Fleschen*, *Tonnen*, en andere dingen te stoppen; en het is zeer aanmerkelyk, dat de *Kurk*, schoon 'er poreus en heel gegaat uitziet, evenwel zo dicht stopt, en geen de minste vogt doorlaat. Aan de *Vischers* is de *Kurk* van een groote gebruik om hunne *Netten* in het *Water* boven te houden, want, schoon dit door middel van

(a) *Virgil. Georg.* 2 vs. 16. *Ovid. L.* 7. *Fab.* 25. vs. 630.

stukken Hout konde geschieden, zulks zoude nogtans de Netten veel zwaarder en ongemakkelijker te hanteeren maken. De *Kurk* word ook gebruikt op de Schepen, aan het Touw-werk, en anderzints.

De Schoenmakers maken 'er Winter-schoenen voor Mannen en Vrouwen, en Pantoffel-zoolen voor zeer-voetige Menschen van, waar van deze *Schors* ook de naam van *Pantoffel-bout* gekregen heeft; ook leggen ze dezelve tuschen de Zoolen van Schoenen en Muilen, ten deele om de warmte in de Winter-tyd, ten deele om dezelve te verhogen.

Men zegt, dat men in de Landen daar de *Kurk-boom* veel groeit, als in *Spanjen* en elders, van binnen de Huizen bekleed, en zelfs de Dakken met dekt. In *Spanjen* word de *Schors* ook in gedekte Potten tot een zwarte zeer ligte *Afch* gebrand, die *Spaansch* zwart genoemd, en tot het schilderen gebruikt word. Behalven meer andere huishoudelyke diensten van de *Kurk-boom*: Dus heeft dezelve ook zyn nuttigheid ende gebruik in de *Medicynen*, komende in kragten na genoeg over een met de *Eike*.

2. S T E E N - E I K E.

§. 33. De verschillige Namen zyn, in het *Nederduitsch*, Steen-Eike. Steen-Palmen. Groten Ilex. *Latynsch*, Ilex. Groot-Flex. *Hoogduitsch*, Stein-Eiche. Stech-Eiche. Stein-Palmen. Stech-Palmen. *Fransch*, Chêne-vert. Yeuse. *Engelsch*, The-Holm-Oak. Marlet-Oak. *Deenssch*, Steen-Bege. *Zweedsch*, Steen-Eek.

§. 34. Daar zyn drie soorten van, welke by de Botanisten genoemd worden.

1. DE STEEN-EIKE, met lange gezaagde Bladen.

Ilex oblongo ferrato folio. C. B. Pin. 424. *Tournef. Inst.* 583. *Boerb. f. A. 2.* 178.

Ilex arborea. *f. Baub.* 1. 95.

Ilex. *Dodon.*

Ilex Arbor. *Lob.*

Ilex angustifolia. *Tabern. icon.* 969.

Quercus foliis ovato-oblongis indivisis ferratis, cortice integro. *Linn. H. Cliff.* 448. *Roj. Prodr.* 81.

2. DE STEEN-EIKE, met smalle ongezaagde Bladen.

Ilex folio angusto non ferrato. C. B. Pin. 424. *Tournef. Inst.* 583.

Quercus foliis oblongo ovatis integerrimis. *Roj. Prodr.* 81.

3. DE STEEN-EIKE, met roader en weeker Bladen.

Ilex folio rotundiore, molli, modicique sinuato, sive Smilax Theophrasti. C. B. Pin. 425.

Tournef. Inst. 583. *Boerb. f. A. 2.* 177.

Smilax Dalechampii. *f. Baub.* 1. 101.

Ilex major. *Clus. H.* 23.

Daar worden by *Tournefort* nog twee Mede-soorten van gemeld, als de eene met Bladen als *Hulst*, en de andere met op beide zyden wollige Bladen, van *Montpelier*; dog deze zyn zeldzamer; worden de voorheen gemelde drie soorten het meest gevonden.

Dezelve groeijen natuurlyk in *Spanjen*, *Italien*, *Provence*, en *Languedocq*, alwaar op zommige plaatsen geheele Boschen van gevonden worden.

§. 35. Deze Bomen worden veeltyds niet zo groot als de *Eiken-boom*, maar verkrygen doorgaans, wat min of meer, de grootte van een groote *Appel- of Peer-boom*; en dezelve behouden hare Bladen het geheele jaar door, welke boven op grauwagtig groen en onder witagtig zyn, of bruin-zwart van *Kleur*.

§. 36. Aangaande het gebruik dezer Bomen, dezelve Vrugten of *Eikels* zyn, ryp zynde, zwart, en zo groot als onze gemeene *Eikels*, maar hebben van binnen een witte Kern, of een Vleesch dat zoet en aangenaam van smaak is; en deze *Eikels* worden, zo men zegt, in *Spanjen* in de Herfst- en Winter-maanden naar *Salamanca* en andere Steden ter Merkt te koop gebragt, en van de Spanjaarts, gelyk by ons de *Kastanien*, gegeten. En het is waarfchynlyk, dat *PLINIUS* van deze *Eikels* spreekt, daar hy in zyn 5de Boek van het 16 Capittel zegt, dat de *Eikels* hedendaagsch heel *Spanjen* door, in het laatste van de Maaltyd op de Tafels verschynen; als mede, dat het deze soort van *Eikels* is, die men in de aloude tyden tot Spyze gebruikt heeft (§. 26).

Het Hout dezer Bomen is zeer hard, en word in *Spanjen* gebruikt tot Timmer-werk: Het is ook een goed Brandhout; en daar worden in die plaatsen, daar dit Hout veel groeit, veel Koolen uitgebrand, tot smelting van Metalen, en voor de Zilver- en andere Smits, welke zeer geagt worden, dewyl ze een sterke hitte geven, het Vuur lang houden, en het Hooft met geen sterke damp bezwaren.

3. C A R M O Z Y N - B O O M.

§. 37. Dit is een Mede-soort van de voorgemelde Steen-Eike en word in verscheide Talen genoemd, als volgt: *Nederduitsch*, Carmozyn-boom. Kermes-boom. Scharlaken-besie-boom. Kleinen Ilex. Grein-boom. *Latynsch*, Ilex coccigera. Coccus infectoria. *Hoogduitsch*, Carmozyn-beer-baum. Kermes-baum. Scharlach-beer baum. *Fransch*, Graine d'Ecarlate. *Engelsch*, Scarle-berry-Tree. *Deenssch*, Kermes-Træ. *Zweedsch*, Kermes-Tree.

Van de Botanisten word dezelve genoemd:

Ilex aculeata cocciglandifera. C. B. Pin. 425. *Tournef. Inst.* 583. *Baerb. f. A. 2.* 177.

Ilex coccigera. *f. Baub.* 1. 106. *Clus. H.* 1. 24.

Ilex minor. coccigera. *Dodon.*

Coccus infectoria. *Lob.*

Quercus foliis ovatis dentato-spinosis. *Roj. Prodr.* 81.

§. 38. Deze altyd-groenende Boom groeit in het wild in de warme Landen, als in *Provence*, *Languedocq*, en *Spanjen*, ook in *Candien*, *Griekenland*, en in meer andere Plaatzten van de *Levant*. Dezelve word niet zo groot als de vorige, maar blyft klein en groeit dikwils struikig als een Heester.

§. 39. Aan deze Boom groeijen de Besien of Greinen, waar mede het kostelyke Scharlake-rood en

het Purper geverft worden, welke Biefen genoemd worden in het *Nederduitfch*, Carmezyn-biefen. Schariake-biefen. Kermes-greinen. *Latynfch*, Coccus baphica. Coccus tinctoria. Coccus infectoria. Granum tinctorium. Granum Ohermes. Kermes. Scarlatum Officinar. *Hoogduitfch*, Scharlach-beer. Chermes Körner. Carmozyn-beer. *Fransfch*, Graine d'Ecarlate. Chermes. *Engelfch*, Scarles-berry. Kermes-berry, enz. Maar deze Biefen zyn geen natuurlyke Vruchten des Booms, want deszelfs waare Vruchten zyn *Eikels*, van gedaante en grootte als onze *gemene Eikels*; het zyn Uitwasfen die aan de jonge Takjes en Bladen in het Voorjaar voortkomen, op dezelfde wyze als de *Gal-noten* (§. 22.), namelyk door de Beet van een klein *Infeft*, dat zyn Zaad daar nederlegt, het welk vervolgens in de *Befie* begroeit, en daar in door de warmte der Zon uitgebroeit word, en 'er zeer kleine roode Wormtjes uit ontftaan. Deze Biefen verkrygen de grootte, min of meer, als een *Erfte*, zynde eêft groenagtig en worden daar na als ryp of volkomen geworden zyn, welk in het midden van de Zomer gefchied, rood, als wanneer ze van de Bomen afgezogt, vergadert en in de Zon op doeken te droogen gelegd, dog alvorens met Azyn befproeit worden, om de Wormtjes, welke de roode Kolor hoofdzakelyk uitmaken, te doen fterven, die anders in een vliegend *Infeft* veranderen, en wegvliegen: Waar na deze gedroogde Biefen overal verzonden worden; en men zegt, dat de Menfchen in die Landen daar ze veel groeijen, inzonderheid in *Provence* en *Languedoc*, 'er een fchone winft met doen.

§. 40. Uit deze *Carmofyn-biefen* worden ook verfcheiderhande fchone Verf-ftoffen *geprapareert*, tot gebruik van de Fyn-fchilders, als *Lak*, *Carmyn*, enz.

§. 41. Behalven deze nuttigheid van de *Carmofyn-biefen* tot het Verwen en Schilderen, zo hebben dezelve ook een groot gebruik in de *Medicynen*; men maakt in die Landen daar deze Biefen veel groeijen, inzonderheid in *Provence* en *Languedoc*, een *Syroop* van, die overal verzonden word, en tot het maken van de vermaarde *Confectio Alkermes* dient; welke zeer in agting is ende gebruikt word voor zwakke Menfchen; want ze fterkt het Herte, de Herzens, en alle Levens-geesten zeer, en vervrolykt het Gemoed; zynde midfchien een deftig middel voor Flauwtens; Zwymelingen, Hertklopping, Melancholie en Hypochondrie, als mede voor Menfchen die door de eene of andere Ziekte, of door vermoeijng, kragteloos geworden zyn: Tot alle deze gebreken is ook dienftig de *Efsentz* of *Tinctuur*, die door middel van de drooge Biefen op beste *Spiritus Vini*, of op *Roze-water*, waar in eenige druppels *Spiritus Vitrioli* gedaan zyn, te trekken, gemaakt word; en die ieder in zyn Huishouding ligt zelfs maken kan; weshalven ik deze *Tinctuur* hier hoofdzakelyk bybreng; indien men 'er wat *Canneel*, van het buitenfte Geel van *Citroen-fchillen*, een weinig *Amber-grys* en *Benzoin*, byvoegt, zal de *Tinctuur* zo veel te kragtiger en geuriger zyn, en mag met regt eene *Tinctura Regia* genoemd worden; men gebruikt daar van 10 á 15 Druppels in goede witte Wyn, of in eenig ander Vogt.

§. 42. Daar zyn ook nog twee andere Zoorten van *Carmofyn Koleuren* die aan de Gewasfen voortkomen, en tot het Verwen en Schilderen, in plaats van de gemelde *Carmofyn-biefen*, en wel het meest gebruikt worden, de eêfte word doorgaans *Chocbenillie* genoemd, en word gevonden in de *West-Indiën* aan een zoort van *Vygeboom* (*Opuntia*); zynde kleine zeer roode Wormtjes of Mugjes, in de gedaante als kleine ronde roode Biefen, welke de Eijers van *Infeften* zyn, vergadert worden. De tweede zoort vind men aan de Wortels van een zoort van *Weeg-gras* (*Polygonum Coccigerum* C. B. Pin.) in Polen; dog men vind ze ook wel op andere plaatzen aan de gemelde Wortels, maar niet zo veel, nog zo goed van Kolor, en deze Poolfche *Carmofyn* word byna zo goed geagt als de *Chocbenillie* en *Kermes-biefen*, zelfs ook in de *Medicynen*.

V A N

§. 1. **D**E ESCH-DOORN. Deze Boom word genoemd, in het *Nederduitfch*, Esch-doorn. Boog hout. Luit-hout. Schorze-Linde. *Latynfch*, Acer. *Hoogduitfch*, Ahorn-Baum. Ahorn. Masholder. *Fransfch*, Errable. *Engelfch*, The-commun-Maple. *Deensfch*, Lun. *Zweedsfch*, Lön. Lunn.

§. 2. Hier van worden zes zoorten gevonden, als:

1. DE GROOTE ESCH-DOORN.

Acer montanum candidum. C. B. Pin. 430. Tournef. Inst. 615. Boerb. J. A. 2. 234.

Acer major, multis falso Platanus. J. Baub. 1. 168.

Acer major. Dodon. Lob.

Acer foliis palmatis obtusè ferratis; floribus sub-apetalis racemosis. Linn. H. Cliff. 143. No. 1.

Acer foliis quinquelobis acutis obtusè ferratis, petiolis canaliculatis. Linn. Hort. Ups. 93.

2. DE GROTE ESCH-DOORN, met Bladen als de Platanus, Norweegfche Esch-doorn genoemd.

Acer montanum tenuissimis & acutis foliis. C. B. Pin. 431.

Aceris majoris Varietas J. Baub. 1. 168.

Acer montanum Orientalis, Platani foliis atroverentibus. Plukn. Phytogr. tab. 252. fol. 1.

Acer Platanoides. Nunt. Wor. Oeff. Hist. tab. 57. Tournef. Inst. 615.

Acer foliis palmatis acutè-dentatis, floribus corolla spaciosis corymbosis. Linn. H. Cliff. 145. Roj. Prodr. 459.

Acer foliis quinquelobis acuminatis, acutè-dentatis. Linn. Flor. suec. 303.

3. DE KLEINE ESCH-DOORN.

Acer campestre & minus. C. B. Pin. 431. Tournef. Inst. 615. Boerb. J. A. 2. 234.

Acer vulgare, minore folio. J. Baub. 1. 166.

Acer

Acer minor. Dodon.

Acer. Lob.

Acer foliis tripartito-palmatis, laciniis utrinque emarginatis obtusis, cortice sulcato. Linn. H. Cliff. 145. *Roj. Prodr.* 459.

4. DE KLEINE ESCH-DOORN, met driehoekige Bladen.

Acer trifolia. C. B. Pin. 431. *Tournef. Inst.* 615. *Boerb. J. A.* 2. 234.

Acer monspesulanum. J. Baub. 1. 167.

Acer foliis trilobis integerrimis. *Roj. Prodr.* 459.

5. DE VIRGINISCHE ESCH-DOORN.

Acer Virginianum, folio majore, subtus argenteo, supra viridi splendente. *Plukn. Almag.* 7. tab. 2. fol. 2. *Catef. Carol.* 1. 62. tab. 32. *Boerb. J. A.* 2. 234.

Acer Virginianum, folio subtus incano, flosculis veridirentibus. *Herm. Parad.* 1. tab. 1.

Acer foliis palmato-angulatis, floribus subapetalis sessilibus, fructu pedunculato corymboso. *Gronov. Virg.* 41.

Acer foliis quinquelobis, acuminatis acutè ferratis, petiolis terenetibus. Linn. *Hort. Upf.* 94.

6. DE GROOTSTE VIRGINISCHE ESCH-DOORN.

Acer maximum, foliis trifidis & quinquefidis. *Plukn. Almag.* 7. tab. 123. fol. 4 & 5. *Boerb. J. A.* 2. 234.

Negundo perperam dicta, Arbor Virginiana. *Hort. Beaumont.*

Acer foliis compositis. Linn. *Hort. Cliff.* 144. *Roj. Prodr.* 460.

§. 3. De eerste en tweede soort (§. 2. No. 1, 2.), dat grote uitkronende Bomen kunnen worden, en van sommige t'ontegte voor de *Platanus* gehouden zyn, groeijen in het wild natuurlyk op de bergagtige plaatzen van *Duitschland, Oostenryk, Zwitserland, Frankryk, Italië*, en elders. Dog de tweede soort is zeldzamer; maar die word meer in de noordlyke Landen, als, in *Norwegen* en *Zweden* gevonden.

De derde soort (§. 2. No. 3.) of *kleine Esch-doorn*, die Heesteragtig groeit, word gevonden op veel plaatzen van *Duitschland*, en elders in Berg- en Bosch-agtige plaatzen, ook veel naast de Tuinen en Akkers, in de Heggen, en elders, als mede dikwils omtrent de Rivieren en Beeken.

De vierde soort (§. 2. No. 4.), word meest alleen gevonden in de Berg- en Bosch-agtige plaatzen, en in de Heggen, der warme Gewesten van *Frankryk, Italië*, en elders.

De vyfde en zesde soorten zyn buitenlandsche Gewassen, groeiende natuurlyk in *Virginien* en *Carolina*; kunnen heel grote Bomen worden, maar zyn by ons zeldzaam. Van de eerste, tweede, en derde soort zyn 'er Mede-soorten die fraaije bonte Bladen hebben; en van de vyfde soort is een verandering van met fraaije scharlake roode Bloemen.

§. 4. Ze willen alle in allerlei goede Zand- of Klei-agtige gronden zeer wel groeijen, dog beminnen liefst de eerste; ze kunnen ook tamelyk tegen een vogte Grond, en verdragen alle ongemakken des Winters; dog de zesde soort, als mede de bonte, zyn wat gevoelyger, en begeeren derhalven een goede warme Stand-plaats.

§. 5. De Vermeerdering kan geschieden door het Zaad, maar dewyl zulks hier te Lande niet of zelden wel ryp, en dus tot de Zaaijing niet bekwaam word, zo worden ze door Uitlopers, of door Inlegging voortgezet, dat gemakkelyk geschied.

§. 6. De twee eerste of grote soorten van *Esch-doorn* groeijen schielik op, en worden in de Tuinen gebruikt tot *Alleés* en *Cingels*, hoewel zelden, dewyl ze geen dicht geslotene, aanzienlyke Kroonen maken, en daar en boven niet zeer bestendig tegen de Wind zyn; want haar Hout broos en ligt breekbare is. Ze worden derhalven doorgaans, gelyk ook de twee laatstgemelde vreemde soorten, alleen om de verandering van Gewassen hier of daar, op een gevoeglyke, voor Winden gedekte plaatze in de Tuin, of in de Bosquet, geplant.

§. 7. De tweede soort, of *kleine Esch-doorn*, is bekwaam tot Scheer-heggen, maar om dat die niet zeer dicht gesloten en oogzienlyk worden, ten ware in beschaduwde plaatzen, onder andere Bomen, daar anders geen Gewas groeijen kan; dewyl ze in zodanige plaatzen voor andere groeijen willen.

De vierde soort, word alleen om de Liefhebbery hier te Lande gekweekt, en ergens in de Tuinen op een warme plaats geplant, dewyl ze onze Winter-koude wat vrees.

§. 8. Aangaande het Oeconomische gebruik van den *Esch-doorn*, het Hout van de eerste en tweede soort, word, dewyl het zeer wit, effen, taai en zagt te bearbeiten is, en niet ligt berst; geagt en veel gebruikt van de *Musical Instrument-makers*, tot het maken van *Violen, Harpen, Luiten*, enz.; waar van de naam van *Luit-hout* op zommige plaatzen verkregen heeft. Wordende wyders ook gebruikt van de *Cabinet-makers* en *Schreijn-werkers*, als mede van de *Draaijers*, tot allerlei glad en sierlyk Werk, als Cabinetten, Tafels, Lyften, Stoelen, Schotels, Kommen, en meer andere Huisgeraden.

Het Hout van de *Kleine* soort, (§. 2. No. 3.), word mede veel geagt van de *Cabinet-makers*, en wel hoofdzakelyk deszelfs Wortels zeer gezogt, om dat die met mooie bruine Aderen of Vlammen doorgroeit zyn, waar van in *Duitschland* en elders zeer fraai ingelegt Cabinet-, Tafel- en ander Werk gemaakt word. Het Tafel- en ander Werk van deze soorten van Hout is reeds in oude tyden in hooge agting geweest, zulks blykt by *PLIN. Lib. 16. Cap. 43. MARTIAL. Lib. 14. Epigr. 90. VIRGIL. 2 en 5. 112. OVID. Lib. Amor. Eleg. 11. vs. 16.*

§. 9. Tot Branding is dit Hout niet veel waard, om dat het weinig vlam en hitte geeft, en van korten duur is.

§. 10. De Bladen zyn dienstig tot bedding van het Vee, dewyl ze niet ligt rotten, en een goede Melting worden.

V A N D E

§. 1. **ESSCHEN-BOOM.** Deze Boom word in verscheide Talen genoemd, als volgt; in het *Nederduitsch*, Eschen-boom. *Esfche*. *Latynsch*, Fraxinus. *Hoogduitsch*, Esch-baum. *Eschern*. *Franfch*, Frêne. *Engelfch*, Afch, Tree. *Deenfch*, Eske-Trac. *Esk*. *Zweedsch*, Aske-Trac. *Ask*.

§. 2. Daar worden drie Soorten van gevonden, als:

1. DE GEMENE of GROOTE ESSCHE. VELD-ESSCHE.

Fraxinus excellior. C. B. Pin. 416. Tournef. Inst. 577. flore petaloide; mas & frugifera; foemina. Boerb. J. A. 2. 171.

Fraxinus vulgarior. J. Baub. 1. 174.

Fraxinus. Dodon. Lob.

Fraxinus floribus nudis. Linn. H. Cliff. 469. Flor. suec. 830. Mat. med. 475. Roj. Prodr. 396. *Hermaphroditus & foemina*.

2. STEEN-ESSCHE. WOOD-ESSCHE. KLEINE-ESSCHE. MANNA-BOOM.

Fraxinus humilior five 2. Theophrasti; minore & tenuiore folio. C. B. Pin. 416. Tournef. Inst. 577. Boerb. J. A. 2. 172.

Fraxinus tenuiore & minore folie. J. Baub. 1. 177.

Ornus. Lugd. 3.

Ornus vulgaris, fructifera & sterilis. Pont. Antibol. 300.

Fraxinus floribus completis. Linn. H. Cliff. 470. Hort. Ups. 304. Mat. med. 476. Roj. Prodr. 396. *Hermaphrodita & mas*.

3. LAAGE ESSCHE. KLEINE ESSCHE.

Fraxinus minor foliis rotundioribus. Boerb. J. A. 2. 172.

Fraxinus Alepensis. Herm. H. C. B.

Van deze eerste soort is 'er een Mede-soort die fraaije bonte Bladen heeft.

Daar word by Boerhave (a) ook nog van een *Virginische* soort gemeld, die een geheel knobbelige Stam heeft, maar deze is zeldzaam.

De *Eschen-bomen* zyn van twederlei Kunne, als *tweslagtig*, die geen Zaad geven; en het *Wyffe*, het welk Zaad voortbrengt.

§. 3. De eerste soort of de *gemene Esche*, welke een heel groote hoog-opfchietende, dog niet zeer breed uitkronende Boom worden kan, is hier te Lande, gelyk in *Hoog-duitschland*, *Frankryk*, *Italien*, *Engeland*, en elders, bekend genoeg, dezelve word niet alleen *gecultiveert*, maar groeit ook veel van zelfs in het wild, in de Heggen, aan de kanten van de Velden, Hooven, en op andere plaatzen, en inzonderheid daar het wat vogtig is, want hy bemind het vogt.

De tweede soort, of de *Steen-Esche*, is hier te Lande vreemd, dezelve word gevonden in *Duitschland*, *Italien*, *Frankryk*, en elders, in de Berg- en Bosch-agtige plaatzen. Hy is van de voorgaande gemene soort onderscheiden daar in, dat de Bladen kleiner, smaller, fyner gekarteld, en wat bleeker-groen zyn; ook word de gehele Boom zo groot niet als de vorige.

Daar is nog een Mede-soort van, genaamt *Fraxinus rotundior folio*. C. B. Pin. 416. J. Baub. 1. 177. *Ornus quorundam*; die van deze niet verschilt, dan dat ze ronder Bladen heeft.

De derde, of laage soort, is mede hier te Lande ook vreemd, ze groeit natuurlyk in *Sirien*, omtrent *Aleppo*, en elders in *Asia*, en is kleiner en laager als de vorige soorten, de Bladen zyn ronder, glanzende, en gegolft.

§. 4. Deze Bomen willen in allerlei gronden heel wel groeijen, als die maar niet te schraal en mager zyn; en de eerste soort bemind het vogt, dog niet zo veel als de *El*; maar de overige hebben liever droogte; dog deze worden by ons meest alleen uit Liefhebbery om de verandering gekweekt; en ze kunnen alle onze Winter-koude zeer wel tegenstaan.

§. 5. Ze worden voortgeteelt door haar Zaad, dat de gedaante van een Vogels-Tong heeft, en derhalven in de Apotheken de naam van *Lingua Avis* voert, welk Zaad in het Voorjaar, na dat het van te voren de Winter over in vogt Zand te meuken gestaan heeft, in een goede grond gezaaid word.

De opgekome ne jonge Boomtjes worden daar na, 4, 5, 6, of meer Jaren oud geworden zynde, verplant, daar men begeert, de Pen-wortel als dan kortende; maar aan de Top-scheut moet men nooit roeren, om dat ze anders, gelyk alle andere Bomen, dog deze in het byzondere, geen mooie, regte Stam, nog goede Kroon verkrygen.

Ze komen ook dikwils omtrent de plaats daar oude Bomen staan, van zelfs, van het nedergevalen Zaad voort, te weten de eerste soort, welkers Zaad ook eenige veranderingen voortbrengt, als 1. Zaad- en geen Zaad-dragende Bomen (§. 2.), en 2. Met blinkende of minder blinkende Bladen; waar by aan te merken staat, dat men bevonden heeft, dat die, welke geen Zaad dragen, en geen sterk blinkende Bladen hebben, de beste zyn, om dat ze de grootste Bomen worden, en de beste Stammen verkrygen, daar in tegen die, welke sterk glimmende Bladen voortbrengen, nooit tot zo grote Bomen, en dikwils met knobbelagtige Stammen groeijen. Ook houd men onder de Zaad-dragende die, welkers Zaad-huisjes dicht by malkander by Bosjes groeijen, doorgaans voor slegter van Gewas, als welkers Zaad huisjes enkeld en wyd van elkander staan.

§. 6. Wat aangaat het gebruik des *Eschen-booms* in de Tuinen; dezelve worden hoofdzakelyk geplant rondom Tuinen en op andere plaatzen, tot mantelinge en wind-breking, het zy in enkele of dubbelde Reyen, dewyl ze sterk en vast bewortelen, en heel bestendig tegen de Wind zyn. Tot cierlyke Allees zyn ze niet bekwaam, om dat ze doorgaans geen dicht gesloten, aanzienlyke Kro-

nen

nen maken, nog minder deugen ze tot Scheer-heggen. Men moet zig wagten om dezelve by of omtrent ander Gewas te planten, want, dewyl ze hare dikke Wortels ver en niet diep uitspreiden, en ook vele Vezel-wortels maken, zo beroven ze het naby zynde Gewas van al zyn Voedzel, en doen het dus kwynen. Ondertusschen is het aanmerkelyk, dat evenwel allerlei Gewasfen, in de plaatzen daar *Esfchen-bomen* geroeit zyn, geplant wordende, daar zeer wel groeijen.

§. 7. Men plant de *Esfchen* ook wel rondom Akkers en Velden, naast de Sloten, Gragten, en elders, daar de Grond vogt is, om met der tydt van het Hout te *profyteeren*: Makende dezelve ook, naast Sloten, enz., geplant zynde, een heel vasten Wal, door hare zig verre verspreidende Wortels.

§. 8. Het Hout is wit, heel hard en taai, buigzaam, glad en effen, en word derhalven veel geagt en gezocht van de Wagenmakers; is ook zeer dienstig tot allerlei andere Timmeragie, inzonderheid dat buigen moet. Men maakt 'er om die reden ook de Stokken der Spiessen, Hellebaarden, Espadons der Officiëren, enz., van, insgelyks allerlei Gereedschappen, en Hegten in Gereedschappen; wordende ook veel van de Draaijers verarbeid. Dog in gestadige droogte is dit Hout, inzonderheid als het weinig behandeld word, zeer vergankelyk, want word dan door de Wormen in weinige Jaren doorknaagt.

§. 9. Het is ook zeer goed Brand-hout, beter als *Els*, dog minder als *Boeke*; en het is zeer aanmerkelyk, dat dit Hout brand en vlam geeft, zo ras het maar gekapt en nog groen is, dat geen ander soort van Hout doet.

§. 10. De voorgemelde tweede soort van *Esfche*, (§. 2. No. 2.), is de voortbrengster van het *Manna* der Apotheken, zynde het Zap des Booms dat in de warme Landen in de heete Zomer-dagen uit de Bladen en derzelver Steelen zweet, en tot kleine Korls van een witte Koleur verdikt, die, naar mate de Korls harder worden, een geel-agtige Koleur verkrygen; welke Korls 's Morgens vroeg vergadert en vervolgens tot gebruik in de Medicynen overal verzonden worden. Voor dezen geloofde men dat het *Manna* een vette uit de Lugt gevallen dauw was, die op de Bladen kwam te stollen, maar door nader naukeurig onderzoek meent men bevonden te hebben dat zulks zo niet is, maar dat het *Manna*, gelyk gezegt is, uit den Boom zweet.

§. 11. Het *Manna* komt voort in de warme Landen, als in *Italien*, *Sicilien*, *Provence*, en elders; wordende inzonderheid veel gevonden en verzameld in het Koningryk *Napels*, omtrent *Calabrien*, als ook in het Eiland *Sicilien*, het welk ook voor het beste gehouden word. De Italianen noemen het *Manna di fronda*, tot onderscheid van een ander *Manna*, het welk getrokken word uit deze Boom, door Insnyding der Schors, van de Italianen *Manna forsata*, of *Manna di corpo* genoemd; maar dit word zo goed niet gehouden als het natuurlyke, zynde ook doorgaans met aarde en andere vulnisen doormengt.

Daar word ook omtrent *Briancon*, in *Dauphiné*, *Trident* in *Tirol*, in de *Appenninische* Gebergten, en elders, een *Manna* vergadert van de *Lorken-boom* (*Larix*), dog het welk zo deugdzaam niet is als de voorgemelde soorten.

Men ziet ook zomtydts, zelf hier te Lande, op de Bladen van zommige Bomen, by voorbeeld, op de *Esfch-doorn*, *Haag-boek*, *Ype-boom*, enz., een Vogt of Zap, dat dik word, op de wyze van *Manna*, maar dit is van geen gebruik.

Of het *Manna* der *Israëlieten*, dat ze in de Woeftyne dertig Jaren lang voor Spyze gebruikten, (a) van diergelyke natuurlyke soort geweest is, als de voorgemelde, zulks is een Vraag? die tot heden toe nog niet van de Geleerden beslist is. Zommige menen van ja, andere daar in tegen, en wel de meeste, houden staande, dat het geen natuurlyke, maar een ongewoonlyke, boven natuurlyke Spyze geweest zy, welke te voren nooit gezien, en na dat ze opgehouden heeft niet weder gevonden is; welke meening ook wel de meeste toestemming heeft, dewyl dat *Manna* der *Israëlieten* zelf een Spyze der Engelen genoemd, en in de Heilige Bladen als een byzonder Wonderwerk GODS geprezen word.

§. 12. Voorts moet ik aanmerken, dat het opregte of beste *Manna* een deftig laxeerend middel is, inzonderheid voor tedere Menschen; want het laxeert zagtjes zonder eenig ongemak. Men neemt 'er 1 à 2 Oncen van, naar mate der verstoptheid, met een Pruim- of ander Zopje, of in Coffy, in plaats van Zuiker.

§. 13. Men zegt dat 'er tuschen de *Esfchen-boom* en de Slang een zodanig grote *Antipatie* is, dat wanneer de Slang in een kring besloten was, die half van Vuur en half van *Esfchen-hout* of de bladen daar van, gemaakt is, dezelve liever door het Vuur als door het *Esfchen-hout* zal gaan; gelyk onder anderen *PLINIUS* in het 13de *Capittel* van het 16de *Boek* verhaalt, dog dit schynt niet zeker te zyn. Voorts ben ik, om grote redenen, van gedagten, dat deze Boom vele deftige krachten bezit die nog niet ontdekt zyn.

(a) Exod. Cap. XVI.

V A N D E

§. 1. **G**AGEL. Dit Heester-gewas word genoemd in het *Nederduitfch*, *Gagel*. *Hollandfche* of *Brabandsche Myrtus*. *Latynfch*, *Chamaeleagnus*. *Myrtus Brabandica*. *Hoogduitfch*, *Poff*. *Franfch*, *Gale*. *Myrte de Braband*. *Engelfch*, *Poff*. *Deensfch*, *Pors*. *Zweedfch*, *Poff*.

§. 2. Daar zyn eenige soorten van, waar van de volgende zomtydts in de Tuinen gekweekt worden.

1. DE GEMENE GAGEL.

Rhus Myrtifolia belgica. C. B. *Pin*. 414.

I

Gale,

Gale, Frutex odoratus septentrionalium. *J. Baub.* 1. 225. *Boerb. J. A.* 2. 261. *Tournef. In.* Act. 1706. Pag. 83. Tab. 1.

Chamaeleagnus. *Dodon.*

Eleagnus. *Cordi. Lob.*

Gagel, seu Myrtus brabantica vel belgica. *Vulgo Batavis.*

Myrica foliis lanceolatis, fructu sicco; Mas & femina *Linn. Flor. Lapp.* 373. *H. Cliff.* 455. *Flor. suec.* 817. *Mat. med.* 451. *Roj. Prodr.* 527.

2. DE COROLYNISCHE BESIEEN-DRAGENDE GAGEL.

Gale, quæ Myrto brabantica similis, Caroliniensis baccifera, fructu racemoso sessili monopyreno. *Plukn. Alm.* 250. Tab. 48. Fig. 9. *Boerb. J. A.* 2. 261. *Catesby Carol.* 1. P. 69. Tab. 69.

Coriotragermatodendros seu Arbor carolinensis Eleagni cordi foliis, fructu sacharati specie & magnitudine Coriandri. *Plukn. Amaltb.* 65,

Ambulon C. B. *Pin.* 459.

Ambulon Arbor. *J. Baub.* 1. 503.

Myrica foliis lanceolatis subferratis, fructu baccato. *Linn. H. Cliff.* 455. *Hort. Ups.* 295. *Roj. Prodr.* 527. *Gronov. Virg.* 120.

Candel-Tree. *Pensylvanis.*

§. 3. De eerste Soort groeit alleen in de koude noordlyke Landen, als, in Zweden, Norwegen, enz., en inzonderheid veel in deze Nederlanden, in Zand- en Veen-agtige, schrale, vogte, broek-agtige plaatzen. Wordende in deze Provincie veel gevonden in de zogenaamde Wouden en in de Veenen. Het is een klein Heesteragtig Gewas, gelykende in de eerste opslag veel na kleine laage Wilgen.

De tweede Soort, (§. 2. No. 2.), groeit natuurlyk in Carolina, Virginien, Pensylvanien, en elders in die Gewesten, gelykende veel na de voorgaande, maar word groter en boomagtiger. Daar is een verandering van, welke breder en dieper gezaagde Bladen heeft.

§. 4. Ze beminnen een goede, losse, en liefst zandagtige en vogte Grond, en een opene Standplaats, verdragen onze Winter-koude zonder hinder, hoewel de Carolynische Soorten iets tederder zyn, en een goede gedekte plaats vereischen.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied door de Wortel-scheuten, of anders door Inlegging.

§. 6. Haar gebruik in de Tuinen is weinig, en niet anders als dat men ze zomtyds hier of daar in de Tuinen of in de kleine Bosquets, uit Liefhebbery en om de verandering van Gewassen plant. Dog men kan 'er ook laage Scheer-heggen van planten, als men wil, die juist niet kwalyk itaan: Dog dewyl dit Gewas, te weten de eerste Soort, hier te Lande in het wild groeit, zo word het zelve weinig geagt.

§. 7. De eerste soort of gemene Gagel, word van zommige bedriegelyke Brouwers met in het Bier gebrouwen om de Hop te sparen, en aan het Bier kragt te geven: Maar zodanig Bier schynt wel kragtig te wezen, dewyl het ras dronken maakt, maar is zeer ongezond, verwekkende na de ontnugtering onverdraaglyke Hoofd-pyn.

§. 8. De Heer Simon Pauli, in zyn Leven vermaard Lyf-Medicus en Botanicus van den Koning van Denemarken, was van die vaste mening, dat onze gemene Gagel de waare Thee-boom der Chinesen en Japonesen was, om dat de Struik en deszelfs Bladen zeer aan de gedaante van de Thee-boom gelyken, en de smaak der gedroogde Bladen van de Gagel, met die van de Thee eenigzints overeen komt, weshalven hy de Europeanen belachte dat ze de Thee zo ver gingen haalen (a); dog dat hy in dezen grotelyks gedwaalt heeft, is door nader onderzoek en ondervinding openbaar.

§. 9. De Heer Professor LINNÆUS, zegt in zyne *Flora Lapponica* (b) vraags- of voorstellender wyze, of men uit de gemene Gagel niet een Campher zoude kunnen distilleeren? dewyl alle soorten van dit Gewas een zodanige Reuk, en ik weet niet wat voor gelykheid (zegt dien groten Botanicus en Natuur-kenner) met de Campher-boom hebben: Indien dit geschieden kan, men zoude mogelyk veel nuttigheid uit dit by ons veel in 't wild groeiend, en tot nog toe byna nergens toe dienend Gewas, kunnen trekken: Of zoude deze Gagel niet ook gebruikt kunnen worden tot de Leertouwery.

§. 10. Wegens de aangename Reuk van deze Gagel, inzonderheid als die droog is, zo legt men veeltyds Bosjes van deszelfs Takken in de Kleer-, Linne-, en Boek-kassen, welke egter niet alleen een aangename Reuk op die plaatzen verspreiden, maar ook een zeer goed Tegen-middel voor de Motten en andere Insecten zyn; even als de Campher hier toe zeer dienstig bespeurt word.

(a) Zie zyn *Gnadoispart botan.* en inzonderheid zyn *Commenta. de usu & abusu Tabaci*, &c.

(b) § 373. g.

V A N

§. 1. **D**E GENEVER-BOOM. De Genever-boom word in verscheide Landen genoemd, als volgt: In het *Nederduitsch*, Genever-boom. Jenever-boom. Dam-besie-boom. Imbeer-boom. Krammets-besie-boom. *Latynsch*, Juniperus. *Hoogduitsch*, Wacholder. Wacholder-baum. Wegholder. Kramets-beer-baum. Kattich-baum. *Franfch*, Genevri. *Engelsch*, Juniper-Tree. *Deenssch*, Enebars-Trae. *Zweedsch*, Enebaers-Traed. En. Enbuske.

§. 2. Men vind verscheide soorten van dit altyd-groenend Gewas by de Botanisten aangetekent, dog ik zal alleen van drie soorten spreken, die het meest bekend zyn, als:

1. DE KLEINE GENEVER-BOOM.

Juniperus vulgaris fruticosa. C. B. *Pin.* 481. *Tournef. Inst.* 588. *Boerb. J. A.* 2. 208.

Juniperus vulgaris, baccis parvis purpureis *J. Baub.* 2. 193.

Juniperus minor. *Dodon.*

Juniperus

Juniperus. Lob.

Juniperus foliis undique prominentibus pungentibus. Linn. Flor. Lapp. 376. Mas & Femina.

Juniperus foliis fessilibus patentibus. Linn. Hort. Cliff. 464. Virid. 99. Flor. jucc. 824. Ref. Prod. 89. Hall. Helv. 146. Mas & Femina.

2. DE GROOTE GENEVER-BOOM.

Juniperus vulgaris, Arbor. C. B. Pin. 488. Tournef. Inst. 588. Boerb. J. A. 2. 208.

Juniperus vulgaris celsior & arborescens. Clus. H. 38.

3. DE GROOTE GENEVER-BOOM, met blauwe Besien.

Juniperus major bacca caerulea. C. B. Pin. 489. Tournef. Inst. 589.

Juniperus maxima Illyrica. J. Baub. 1. 300.

Juniperus maximus Illyricus, caerulea bacca. Lob.

De eerste soort groeit Heesteragtig, maar de tweede en derde groeijen in alle deelen groter, en worden tamelyk grote Bomen; edog de nieuwste Botanisten zyn van gedagten, dat deze drie soorten maar veranderingen van malkander zyn, en haar verschil van klein- of grootheid, alleen afhangt van het Climaat en de Landstreken daar ze groeijen.

§. 3. De eerste soort groeit op veel plaatzen in Hoog- en Neder-duitschland, Bobemen, Tirol, Zwitserland, Frankryk, en in de noordlyke Landen, als in Norwegen, Zweden, en elders, op de Bergen, in de Boschen, en op andere woeste, onbebouwde, koude plaatzen, want ze bemint de koude. Dog in deze Provinciën worden geen andere gevonden, als die gecultiveert worden.

De tweede en derde, of boomagtige soorten, beminnen de warme Landen, en worden gevonden in Spanjen, Italien, Provence en Languedocq. Dog de derde soort, zo het niet dezelfde is met de tweede, schynt alleen een kleine verandering daar van te zyn, aangaande de Vruchten, die blauwagtig, en volgens Lobel, wat langwerpig rond zyn; hier te Lande zyn ze zeldzamer.

§. 4. Daar word ook by de Botanisten nog van twee veranderingen van de eerstgemelde soort (§. 2. No. 1.) gemeld, als eene die laag groeit, met korter, breder, en dikker Bladen, en de Takken by de grond verspreid leggende; en een andere, die hoog, en van onder tot boven met Takken, Pyramyds-wyze groeit, als de *Cypresse-boom* (§. 2. No. 2.); deze worden hier en daar op de hooge Gebergten van voorgemelde Landschappen gevonden, en zyn hier te Lande onbekent. (a)

De Vruchten of Besien van deze Bomen worden eerst in het volgende tweede Jaar in de Herfst ryp, dog het brengt alle Jaren nieuwe Vruchten voort, zo dat men altydt rype en onrype Vruchten aan de Boom ziet, als hy draagt.

§. 5. De *Genever-boom* begeert van natuure een gemene, losse, zandagtige, schrale en drooge Aarde, in zware, vogte Klei-, en in gemeste Gronden wil hy niet wel aarten; hy verdraagt alle ongemakken des Winters, hoewel de tweede en derde soorten wat tederder zyn, en een warmer Stand-plaats begeren.

§. 6. Hy word van zyn Besien, welke het Zaad in haar bevatten, voortgeteeld, die in het vroege Voorjaar, na dat ze de Winter over in vogt Zand te meuken gestaan hebben, op een Akker of Bedde in Greppels, die 2 á 3 Voeten van malkander gemaakt zyn, één Duim diep gelegd worden; of men zaait ze uit de volle hand, en bedekt ze bekwaemelyk met Aarde, wordende de opgekome jonge Struikjes daar na 2 á 3 Jaren oud geworden zynde, verplant, zonder iets aan te snoeijen, behalven de Pen- en andere Wortels. Dog ze groeijen veel beter als men ze op de gezaaide plaats, zonder te verplanten, laat doorgroeijen.

Hy kan ook door Inlegging der jonge Takken vermeerderd worden, maar dewyl hy door het Zaad gemakkelyker en rasser voortgeteeld word, welk ook wasfelyker Struiken geeft, zo geschied het Inleggen zelden anders dan by gebrek van Besien; dog men vind deze Besien doorgaans overal by de Stokers van gedistilleerde Wateren, welke dezelve tot het distilleeren van de zogenaamde *Genever* of *Koorn-brandewyn* gebruiken.

§. 7. Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt, is weinig: Men plant zomtyds Scheerheggen van de kleine soort, om de verandering van Gewassen, die ook, als ze wel behandelt zyn, heel cierlyk staan; maar kunnen niet ligt over 5 of 6 Voeten hoog groeijen; en in dezen gevalle is het beter, dat men ze ter plaatze in een Greppel zaait, en onverplant laat doorgroeijen (§. 6). Deze Heggen zyn heel zwaar en ongemakkelyk te Scheeren, dewyl de Bladen en Takken zeer taai en lymig zyn, het welk zig geduurig aan de Scheer vast zet, en het Kuippen belemmert.

Men kan 'er ook kleine *Pyramiden*, van allerlei gedaante, van *formeeren*, die men op de *Rabatten* in de Bloem-perken en elders plant, en heel aangenaam staan.

Ook plant men ze op grote Plaatzen wel in de *Bosquets* onder ander wild Gewas; wegens de veranderingen om haar altyd-duurende groente, als mede om de Vruchten.

§. 8. Het Hout van deze Bomen is heel hard, duurzaam, ros van Kolor, vetagtig, en geeft een sterke aangename Reuk van zig, inzonderheid als het gebrand word, en zulks hoe ouder hoe aangener; weshalven men zig veel van de Spaanderen bedient die daar van geschaaft zyn, om 'er de Kamers mede, door middel van dezelve op een Comfoor met gloeiende Koolen te werpen, te berooken, gelyk by aanzienlyke Liedren, inzonderheid in *Duitschland* en *Frankryk*, veel in gebruik is, om zulks alle Morgens te laten doen; het welk aldus niet alleen een aangename reuk in het Huis verwekt, maar ook zeer gezond geagt word, door dien die Rook alle onzuivere Lugt verandert en verdryft; wordende in het byzondere veel gedaan in ongezone, besmettelyke tyden, en by zieke Menschen. Ook verjaagt deze Rook de Vliegen, Muggen, en de veninige Dieren.

Dit Hout word ook gebruikt van de Cabinet-makers, Schryn-werkers, en Draaijers, tot allerlei fyn en cierlyk Werk. Men zegt, dat het Hout van de grote soort in *Spanjen* ook gebruikt word tot Timmeragie van de Gebouwen.

§. 9. Zommige *Alchymisten* melden, dat de gloeiende Kolen van dit Hout, met zyn eigen Asch bedekt wordende, enige Maanden kunnen gloeiende blyven; dog dit schynt by vergroting gezegt, en dient door onderzoek nader bewaarheid te worden. Maar dit is zeker, dat deze Kolen het langst van alle andere soort gloeiende kunnen blyven; en hier op schynen te doelen de woorden van den

120sten Psalm, vers 3, 4. *Wat zal U de bedrieglyke Tonge geeven? of wat zal ze toevoegen? scherpe Pylen eenes magtigen; nitsgaders Genever-koolen.* Waar uit t'effens blykt, dat deze Boom ook in *Judea* en omliggende Landen bekend geweest is; welk ook blykt uit *I Koning. 19. vs. 4, 5.* alwaar men leest, dat *Elias* voor de Koningin *Isabel* vluchtende, naa de Woestyne, zig onder een *Genever-boom* nederzette.

§. 10. De Bessen van deze Boom hebben, behalven hare grote nuttigheid in de *Medicynen*, ook haar gebruik in de *Oeconomie*. Ze worden gebruikt tot Roking, in plaats van Hout (§. 8.), by deszelfs gebrek; tot het zelfde gebruik kunnen ook dienen de jonge Takken met de Bladen; en schoon deze Vruchten en Bladen in allen geen zo aangename Reuk geven, zo is de Rook niet minder gezond.

In sommige plaatzen van *Duitschland*, *Bohemen*, en in de noordlyke Landen, maken 'er de gemene Menschen een Drank van, voor dagelyks gebruik, door middel van deze *Genever-bessen*, wat gekneust zynde, in Water te weken, by welke Drank zy heel gezond en frisch leven, en de niet onliefslyk maar aangenaam smaakt; waarom, en om zyn gezondheid, die ook zelfs wel van de ryke Menschen gedronken word, kunnende men 'er wat Zuiker by voegen.

§. 11. De Stokers gebruiken deze Bessen ook veel tot het Stoken van de *Genever*, (§. 6.), gelyk hier te Lande bekend genoeg is.

§. 12. Men kan 'er ook een *Ratafiat*, of *Aquavit* van maken, het welk geschied op de volgende wyze; neemt van deze Bessen, die versich zyn, kneust ze wat, en giet 'er overheen goede *Brandewyn* (*Spiritus Vini*), of beste zuivere *Genever*, voegt 'er by eenige *Kruid-nagels*, en een weinig *Caneel*, en *Zuiker* naar believen, om het min of meer zoet te hebben; laat het dan op een warme plaats een tyd lang staan trekken, het zelve altemets eens omfchuddende; daar na filtreert het door een Doek of Vloei-papier, om het klaar te hebben. Dit *Aquavit* is een heerlyk Huis-middel; voor Menschen die met Winden en Graveel, Steen, Strangurie of Koude Pisse, Engborstigheid, en beginnende Waterzugt gekweld zyn; het versterkt de Maag, sterkt het Hooft en het Gezigt; doet wel wateren en zweten, waar door het de onzuiverheid uit het Lighaam afvoert. Men gebruikt daar van nu en dan een klein Romertje-vol, alleen of met eenig ander Vogt.

§. 13. Men maakt van deze Bessen op sommige plaatzen ook een *Rob* of *Syroop*, tot een Huismiddel, dat men gebruikt om te zweten, in plaats van het *Vlier-zap* (Zie hier na), en het zelve is ook dienstig in alle voorgemelde gebreken (§. 12.), inzonderheid voor het Graveel, en voor Menschen die een waterige en slymige *Complexie* hebben. Deze *Rob* word op de volgende wyze bereid: Neemt versche *Genever-bessen*, kookt ze in goede witte Wyn, of in Water, daar na perst ze uit, en klenst ze door een fyne *Teeens* of *Linnen Doek*, vervolgens kookt het Nat zagt op een Kool-Vuury tot de dikte van Honig. Men kan, zo men wil, wat witte Zuiker tegen het laatste van het koken 'er by voegen, om zoeter te hebben. Ik ken Menschen, die van een koude *Phlegmatyke* Natuur zynde, aan oplossing der Huid onderhevig waren en naar Waterzugt overhielden, welke volkomen door deze *Rob* herstelt zyn.

§. 14. Deze Bessen worden ook op sommige plaatzen van de *Zuiker-bakkers* met *Zuiker* overtrokken, die men dus *St. Roebus-Zuiker* (*Dragaea St. Rochi*) noemt, en waar van eenige na de Maaltydt gegeten zynde, zeer gezond zyn, want ze versterken de Maag, en bevorderen de *Concoctie*, maken ook een goede Adem.

§. 15. Ook maakt men 'er door Infusie in goede Wyn-Azyn een Edik van, die zeer gezond is, en inzonderheid in Pest-tyden zeer dienstig is, en gebruikt word om de Kamers mede te besproeijen; insgelyks Lieve en andere dingen, eer men ze ontvangt en aanneemt, daar door te halen. Men voegt by deze Azyn zeer gevoeglyk wat *Wyn-ruit* en *Scordium*. (Zie hier agter op elks plaats).

§. 16. Sommige Huis-moeders mengen ze onder de *Zuur-kool*, als ze die Inleggen, of by het koken van dezelve, om 'er een aangename geur aan te geven.

§. 17. Deze Bessen zyn een lekkere Spyze voor de *Kramets-vogels*; (hier te Lande doogaans *dubbele Lyfsters* genoemd), waar door dezelve zeer vet en smakelyk worden, en van welke Bessen zy die naam verkregen hebben. Das worden deze Bessen ook veel gebruikt by het braden of tot vulzel van *Lyfsters*, *Lieuweriken*, jonge *Duiven*, *Staren*, en andere *Vogels*, om haar eene aangename geur te doen hebben, en de wilde smaak weg te nemen.

§. 18. Uit deze Boom, van de groote soort, (§. 2. No. 2.), vloeit in de warme Gewesten een *Gom*, in het Nederduitsch, *Vernis*, in het Latynsch, *Vernix*; *Gummi junipezinum*; *Gummi Sandaracha*; *Sandaracca Arabum* (tot onderscheid van een ander *Sandaracha*, dat een *Mineraal* en groot Vergift is) genoemd, dat, behalven zyne nuttigheid in de *Medicynen*, veel geagt en gebruikt word van de *Fyn-schilders* en *Verlakkers*, om daar van, in vermenging met andere *Ingredienten*, een *Glanz-Vernis* en andere *Vernissen*, tot het Schilderen en Verlakken te gebruiken.

§. 19. Behalven de voorgemelde drie soorten van de *Genever-boom*, (§. 2. No. 1-3.), worden 'er nog eenige vreemde soorten gevonden, en in de *Botanische Tuinen gecultiveert*, welke ik in het kort vermelden zal, als:

1. DE GENEVER-BOOM, met roode Bessen: Of *Kleine Ceder-boom van Phenicien*.

Juniperus major bacca resescente. C. B. Pin. 489. Tournef. Inst. 589.

Cedrus Phoenicea Bellonio, five Oxycedrus quibusdam. Juniperus major bacca rubra. J. Baub.

1. 297.

Oxycedrus Phoenicea. Dodon.

Juniperus major Monspeliensium. Lob.

Juniperus foliis quaternis patentibus subulatis pungentibus. Raf. Prodr. 90.

Groeit in sommige Gewesten van *Spanjen*, *Italien*, *Provence*, *Languedocq*, *Griekenland* en *Afien*, enz.

2. DE GENEVER-BOOM, met Cupresse Bladen en geele Vruchten: Of

Kleine Ceder-boom van Licien.

Cedrus folio cupressi major, fructu flavesciente. C. B. Pin. 487. Tournef. Inst. 588.

Juniperus folio cupressi major, fructu flavesciente. Herm. H. L. B. 345.

Cedrus

Cedrus Lycia, retusa Bellonio dicta. *J. Baub.* 1. 300.

Oxycedrus Lycia. *Dodon.*

Cedrus Phoenicea media. *Lob.*

Juniperus foliis undique imbricatis ovatis obtusis. *Roj. Prodr.* 90.

Deze soort word in *Provence*, *Languedoc*, *Italien* en *Spanjen*, ook in *Griekenland* en *Afien* gevonden. Hier van vind men ook nog een Middel- en kleine soort, by *C. Baub.* en andere aangetekent; welke alleen van de gemelde verschillen daar in, dat ze kleiner groeijen, dog de Middel-soort groter Besien voortbrengt; hoewel het zeer waarschynlyk is, dat deze drie veranderingen maar een zelfde soort zyn, alleen in grootte volgens de Stand-plaats verschillende.

3. DE SPAANSCH GROSSE GENEVER-BOOM, met grote zwarte Besien:

Of Spaansche Ceder-boom.

Juniperus foliis quadrifariis imbricatis acutis. *Roj. Prodr.* 90.

Cedrus hispanica procerior, fructu maximo nigro. *Tournef. Inst.* 588.

Deze groeit in *Spanjen*.

4. DE GENEVER-BOOM, uit Virginien, met Cupresse Bladen: Of

Virginische Ceder-boom.

Juniperus barbadensis, cupressi folio, ramis quadratis. *Plukn. Alm.* 201. *Phytogr.* 197. fig. 4.

Juniperus Virginiana foliis inferioribus juniperinis, superioribus Sabinam vel Cupressum referentibus. *Boerb. J. A.* 2. 208.

Cedrus Virginiana. *Vulgo.*

Juniperus foliis inferne (basi) adnatis; junioribus imbricatis, senioribus patulis. *Linn. Hort.*

Cliff. 464. *Hort. Ups.* 299. *Roj. Prodr.* 90.

Deze groeijen in *Virginien*, *Carolina*, *Jamaica*, *Barbados*.

5. DE GENEVER-BOOM, of Ceder-boom, uit de Barbados Eilanden.

Juniperus bermudiana. *Hort. Angl.* 42. tab. 1. fig. 1. figura tenuis.

Cedrus barbadensis. *Vulgo.*

Juniperus foliis omnibus quadrifariis imbricatis, junioribus ovatis, senioribus acutis. *Roj. Prodr.* 90.

Dit schynt alleen een verandering van de vorige (No. 4.) te wezen, en groeit op dezelfde plaats.

6. DE GENEVER-BOOM, of Ceder-boom, uit de Bermudes Eilanden.

Juniperus bermudiana. *Herm. H. L. B.* 345. tab. 347. *Boerb. J. A.* 2. 208.

Cedrus Bermudiana. *Vulgo.*

Juniperus foliis inferioribus ternis, superioribus binis decurrentibus, subulatis, patulis, acutis. *Roj. Prodr.* 90.

De Groei-plaats van deze soort zyn, de Eilanden *Bermudes*, aan de Engelsche toebehorende, van waar het Zaad eerst naar Engeland gebragt.

§. 20. Alle deze gemelde vreemde soorten van *Genever-bomen* (§. 19. No. 1--6.), die t'onregte *Ceder-bomen* voor dezen genoemd zyn, zyn wat tederder als de voorheen gemelde soorten (§. 2. No. 1-3.), en kunnen derhalven onze Winter-koude niet wel tegenstaan, inzonderheid zo lang ze nog jong zyn; en dewyl ze alleen om de zeldzaamheid in de *Academie-Tuinen*, en by de Kruid-beminaars gecultiveert worden, zo worden ze in Potten, of houten Kasfen gehouden, om ze 's Winters in het Oranje-huis voor de koude te bergen. Ze worden by ons niet ongemakkelyk voortgeteelt door Steking of Inlegging der Takken; of andere ook door de uit hunne natuurlyke Groei-plaats verkregene Vruchten met het Zaad.

§. 21. Het Hout van deze drie eerstgemelde soorten (§. 19. No. 1, 2, 3.) is zeer hard, langduurende, en rosagtig van Kolor, en word van de Draaijers, Schrein-werkers, enz., gebruikt als *Genever-hout* (§. 8.), tot allerlei fraai Huisraad; namelyk in die plaatzen daar het groeit of na toegezonden word.

V A N D E

§. 1. **H**AAG-BOEKE. Deze Boom word genoemd, in het *Nederduitsch*, Haag-boeke. Wielboom. *Latynsch*, *Carpinus*. *Fagus sepium*. *Betulis*. *Hoogduitsch*, Hagebuche. *Hainbuche*. *Stein-buche*. *Spindel-baum*. *Franssch*, *Charme*. *Engelsch*, Hornbeam. *Hardbeam-Tree*. *Deenssch*, Bøg. *Afn-Bøg*. *Zweedsch*, Afwen-bock.

§. 2. Daar worden twee soorten van gevonden, als:

1. *Carpinus*. *Dodon. Tournef. Inst.* 582. *J. A.* 2. 176.

Ostrya, *Ulmo similis*, fructu in umbilicis foliaceis. *C. B. Pin.* 427.

Fagus sepium, vulgo *Ostryas Theophrasti*. *J. Baub.* 1. 146.

Betulus. *Lob.*

Carpinus quamvis strobilorum planis. *Linn. H. Cliff.* 447. *Flor. suec.* 786. *Roj. Prod.* 79.

2. *Ostrya Ulmo similis*, fructu racemoso *Lupulo simili*. *C. B. Pin.* 427.

Ostrya Italica, *Carpini folio fructu longiore*. *Mieb. Gen.* 223. tab. 104. fig. 1.

Carpinus quamvis strobilorum in flatis. *H. Cliff.* 447. *Roj. Prodr.* 80.

§. 3. De eerste soort, dat een matig grote Boom worden kan, en het meest gevonden word, groeit op veel plaatzen van *Duitschland*, en in de noordlyke Landen, in de Boschen, Heggen, op de Bergen en elders, en bemint de koude Gewesten.

De tweede soort verschilt niet of weinig van de eerste, dan alleen in de Vruchten, die opgeblazen zyn. Dezelve word in de warmer Landen, als in *Italien*, *Spanjen*, *Provence*, enz., gevonden.

K

§. 4. Ze

§. 4. Ze begeeren van natuure een gemene zand-agtige Aarde, in zware Klei- en in vette bemeste Gronden, willen ze niet wel aarten.

§. 5. De Voortkweking geschied door het Zaad, het welk in het vroege Voorjaar gezaait word; wordende vervolgens de voortgekomenen jonge Plantsoenen, 4, 5 á 6 Jaren oud geworden zynde; verplant daar men begeert; dog ze worden hier te Lande meest door Inlegging der Takken vermeerderd, dewyl men hier niet wel Zaad van bekomen kan.

In *Duitschland* en elders, daar ze veel in het wild groeijen, heeft men zo veel moeite niet te doen om ze te teelen, men haalt aldaar de jonge Plantsoenen tot het gebruik in de Tuinen uit de grote Boschen, alwaar ze veel van zelfs uit het gevallen Zaad voortkomen.

§. 6. Van deze Bomen worden laage en hooge Scheer-heggen in de Tuinen geplant, die, als ze wel in het Gewas komen, en wel behandelt worden, zeer sierlyk staan, en mogelyk de fraaiste van alle zyn, om dat ze een fraai Blad hebben, by na als het Blad van de *Tpen-boom*, en heel dicht begroeijen; maar het is by ons daar mede gelegen als met de *Boeken-boom*, namelyk dat ze in allerlei Gronden niet aarten willen, en al het geen van de *Boeke-boom* te voren gezegt is, heeft ook hier plaats; behalven dat ze niet zo bezwaarlyk in het Gewas te brengen zyn.

§. 7. Het Hout van deze Boom is wit en zeer hard en taai, weshalven het zeer dienstig is en gezocht word, voor Molen-, Wagen-makers-, en ander Werk dat hardigheid en sterkte vereischt.

§. 8. In die Landen daar dit Hout veel groeit, worden uit de jonge Takken ook Horden gevlogten, die heel duurzaam zyn.

§. 9. Het is ook een zeer goed Brandhout, dat veel hitte geeft en lang in het Vuur duurt, dog om dat het weniger gevonden word als ander Hout, en om zyn deugd tot voorgemelde dingen (§. 7.), zo word het weinig gebrand, ten zy de Takken, en andere afvallen.

§. 10. De gedooftde Kolen van dit Hout worden voor de beste gehouden van alle, voor Zilver-Smiths en andere, hoewel ze om voorgemelde redenen zeldzaam zyn.

V A N D E

§. 1. **H**AAG-DOORN. Deze Boom word in verscheide Talen genoemd, als volgt: In het *Nederduitsch*, Haag-doorn. *Haage doorn*. *Doorn-boom*. *Witte Doorn*. *Latynsch*, *Oxyacantha*. *Spina alba*. *Spina acuta*. *Hongduitsch*, Hagdorn. *Weizdorn*. *Dornbaum*. *Franssch*, *Epine blanche*. *Aubespine*. *Engelsch*, *Whitte Thorn*. *Handhorn-Three*. *Deenssch*, *Heg-torn*. *Zweedsch*, *Hag-torn*. *Haf-torn*.

Dezelve word van de Botanici genoemd:

Mispilus apii folio sylvestris spinosa seu *Oxyacantha*. *C. B. Pin.* 454. *Tournef. Inst.* 642. *Boerb.* 7. *A.* 2. 256.

Oxyacantha vulgaris sive *Spinus albus*. *J. Baub.* 1. 49.

Oxyacantha sive *spina acuta*. *Dodon.*

Oxyacantha. *Lob.*

Crataegus foliis obtusis bifidis. *Linn. H. Cliff.* 188. *Flor. suec.* 399. *Roj. Prodr.* 272.

§. 2. Daar zyn nog eenige veranderingen van dezen Boom, als 1. Met witte Vruchten. 2. Met meer gefnippelde Bladen. 3. Met Bonte Bladen. 4. Met mooie dubbelde Bloemen; welke volgens *Munting* in Groningerland voortgekomen is. 5. De Engelsche tweemaal in het Jaar bloeiende Haagedoorn.

By *Tournefort* en in *Horto Catbolico* worden ook nog twee andere veranderingen gemeld, als 6. Met driepuntige Bladen, sterker Doorns, en onvrugbaar zynde. 7. Met ruige Bladen en groter Vruchten: Of No. 6. dezelve is met een soort die *Dodonæus* kleine Haagedoorn noemt, schynt my wel dus toe, dog zoude het nog niet vast durven verzekeren. Alle deze veranderingen zyn gevaltig uit het Zaad van de gemelde gemene soort (§. 1.) voortgekomen, en worden van de Liefhebbers der Gewassen, om de verandering gecultiveert, inzonderheid die met bonte Bladen; dubbelde Bloemen, en de Engelsche tweemaal bloeiende (No. 3, 4, 5.), welke laatste dikwils by zagte Winters in de Maand December bloeit.

§. 3. De gemene Haagedoorn, dat een matig grote en dikke Boom worden kan, dog veeltyds laag en Heester-agtig blyft, is in de meeste Gewesten van Europa wel bekend; hy groeit veel, zo hier te Lande als elders, in de Boschen, in de Heggen, aan de kanten van Slooten, Bouw-landen, Weegen, Hooven, enz.

§. 4. Dezelve wil in allerlei goede, zo wel Zand- als Klei-agtige Gronden heel wel tieren, dog bemint van natuur lieft de eerste.

§. 5. Hy word voortgekweekt door zyn Biesen, die eenige harde Zaad-korls inhouden, dewelke in het vroege Voorjaar, na dat ze de Winter over in vogt Zand te meken gestaan hebben, op Akkers of Bedden in Greppels, of ook uit de volle Hand, een Duim diep gezaait worden; de jonge opgekomenen Plantsoenen kunnen daar na, als ze 3, 4 á 5 Jaren oud geworden zyn, verplant worden daar men ze nodig heeft, de Pen-wortel als dan wat kortende. Men kan ze ook door Uitlopers of door Inlegging voortteelen, dog dit word zelden gedaan, dewyl ze door het Zaad gemakkelyk voortkomen, waar van de jonge Plantsoenen ook groeibarder zyn.

De dubbelde soort, als mede de andere voorgemelde veranderingen, (§. 2.), worden voortgezet door Entery of Zuiging op de gemene Doorn, of door Inlegging; of ook door Uitlopers, te weten, als de Moeder-wortel van het zelfde soort, en niet ver-ent is.

§. 6. Het gebruik van de Haagedoorn in de Hoven aangaande: Men plant 'er Scheer-heggen van, dog meest alleen rondom de Tuinen, Boomgaarden, Enteryen, Moes-Tuinen, langs de Slooten, Weegen, enz., tot bevryding; wegens zyn scherpe Doorns; welke Heggen zeer dicht begroeijen,

begroeijen, en ook, als ze wel onderhouden worden, niet kwalijk staan; en om ze tot bevryding nog digter te maken, zo plant men de jonge Plantsoenen doorgaans kruislings over malkander: Maar ze zyn zeer onderworpen aan de *Rag-Rups*; hoe men daar tegen kan *remedieeren*, heb ik in een ander Werkje aangewezen, namelyk door Knipping en daar na afveeging met een Beezem.

§. 7. De jonge Plantsoenen worden ook gebruikt om 'er *Peeren* op te Enten, die daar op heel wel wasfen willen, maar de Vruchten worden dikwils wat Steenig, en ook groeijen zommige zoorten daar op wat kreupel of onvolmaakt.

Het Hout van deze Boom is zeer vast en hard, en mogelyk het hardste van allen, in Europa groeiende; en derhalven zeer bekwaam en gezogt tot Staven, Kammen, enz., van Molen-werk, en tot andere dingen.

§. 8. Daar zyn ook nog twee Americaanfche zoorten van, als volgt:

1. DE HAAG-DOORN UIT VIRGINIEN, met grote Doorns en grote Scharlaken-rode Vruchten, doorgaans *Haane-spoor* genoemd.

Mespilus spinosa five *Oxyacantha Virginiana*, maxima. *Hort. Angl.* 49. tab. 13. fig. 1.

Mespilus spinosa five *Oxyacantha Virginiana*, maxima. *Herm. H. L. B.* 423. *Boerb. J. A.* 2. 257.

Mespilus canadensis, *Sorbi torminalis* facie. *Tournef. Inst.* 642.

Mespilus Apii folio, *Virginiana*, spinis horticola, fructu amplo coccineo. *Plukn. Alm.* 249. tab. 46. fig. 4.

Oxyacantha Americana, *Calcar Galli dicta*. *Raj. H.*

Crataegus foliis ovatis repando-angulatis serratis. *Linn. H. Cliff.* 187. *Hort. Ups.* 126. *Roj. Prodr.* 272. *Gron. Virg.* 54.

2. DE HAAG-DOORN UIT VIRGINIEN, zonder Doorns en met zwarte Vruchten.

Mespilus spinosa, five *Oxyacantha Virginiana nigra*. *Herm. H. L. B.* 423. *Boerb. J. A.* 2. 257.

Mespilus pruni folio Virginiana, non spinosa, fructu negricante. *Plukn. Alm.* 246. tab. 46. fig. 2.

Deze groeijen in *Virginien* en *Canada*, en kunnen grote Bomen worden; dog ze worden by ons niet gezien, dan in de Academie-Tuinen en by eenige andere Kruid-beminnars; ze zyn wat tederder als onze gemene soort, en kunnen onze Winter-koude niet wel doorstaan; weshalven ze in Vaten gehouden worden, om ze 's Winters in het Oranje-Huis te bergen: Derzelver voortkweeking geschied by ons door Inlegging, of door het uit America verkregen Zaad.

V A N

§. 1. **D**E HAZELAAR. Van deze Boom hebben we te voren in onze Vrucht-Tuin gehandeld, valt derhalven hier niets meer daar van te zeggen, als nog eenige dingen aangaande deszelfs gebruik in de *Plantagien* en in de *Oeconomie*.

§. 2. Men plant dezelve veel in de *Bosquets*, als mede aan de kanten van de Boomgaarden, en op andere gevoeglyke plaatzen van den Tuin, niet al een om zyn aangename groente, maar ook om dan, als de Vruchten ryp worden, by het wandelen in de *Bosquets*, enz., iets vind waar mede men zig t'eessens diverteeren kan; dienende inzonderheid tot vermaak van de Juffers.

§. 3. De jonge Loten van deze Boom of Heester worden van de Schilders geagt en veel gebruikt tot het branden van Houts-kool, om daar mede te teekenen; welke ze voor de beste van alle andere Houts-kool houden.

Ook worden de uit het 2 á 3 jaarige Hout gebrande Koolen zeer goed gehouden tot het maken van Bus-kruid.

§. 4. De jeugdige Takken van deze Boom worden ook veel gebruikt tot Hoepen van klein Vaatwerk, waar toe ze zeer bekwaam en langduurende zyn.

§. 5. De Berglieden en andere maken van deze Heester de zogenaamde *Wigbel-Roede* (*Virga divinatoria*), bestaande uit de een jong eenjarig Loot dat met twee Takken te gelyk, en alleen, zonder andere Neven-takjes, uit de Wortel gegroeit, en op een zekere by haar bekend zynde wyze gesneden is, waar mede ze voorgeven dat ze de Erts-gangen, of de plaatze waar onder de aarde Erts schuilt, kunnen vinden; als mede waar eenig Metaal, Geld, of Schat in de grond begraven en verborgen legt; ze houden tot dien einde deze Roede met beide Handen op zekere wyze vast, en dragen die voor hen zig regt uitgestrekt over de Bergen en elders heen, waar dan eenig Metaal, enz., in de Aarde schuilt, zal het einde der Roede zig van zelfs sterk nederwaars buigen: Ja zelf geven zommige voor, dat men daar mede, hoewel met minder waarschynelykheid, verlorene Grens-stenen, Moordenaars, Dieven en gestolene dingen kan ontdekken: Ook maken zommige deze *Wigbel-Roeden* niet alleen van dit Hout, maar ook Mesfen, Vorken, enz.

Dog vele houden dit alles voor Bygelovigheid en andere voor Toverij; hoewel zommige *Auteurs*, onder andere *VILLEMONT*, die een byzonder Tractaatje daar over geschreven heeft, de mogelykheid daar van beweeeren, en uit natuurlyke oorzaken afleiden: Ziet ook *J. AGRICOLA* en *KIRCHER. Mund. pars sub. secund.*

§. 6. In Duitschland heeft men een Spreekwoord, dat als die *Nuse* woel geratben, es ein gutes *Fabr* van beyratben ist, und die *Kinder* woel geratben. Om den oorsprong van dit Spreekwoord te weten, zo moet men aanmerken, dat in Duitschland zeer vele en goede *Hazel-noten* in het wild groeijen, en dat de Boere- en andere Meisjes veel de gewoonte hebben, om, als de *Noten* ryp zyn, dezelve in de Boschen uit vermaak te gaan plukken, waar by zig dan doorgaans de jonge *Vryers* weten te voegen, en in die *Note-boschen* veeltydts, door *Venus* en *Cupido* aangedreven, met de Meisjes over een Huwelyks-zake eens worden.

§. 7. Aanmerkelyk is het geen men leeft in de heilige Bladen, *Genesis* 30: vs. 37, 38.: Namelyk dat *Jacob* door middel van met witte strepen geschildte Roeden van den *Hazelaar*, *Populier* en *Kastanien* in de Gaten en Drink-bakken te leggen, aan de Schapen van de Kudde *Labans* wit- en zwart-gesprekelde, gespikkelde, en geplekte Lammeren deed voortbrengen.

V A N

§. 1. **D**E HONDS-KERSE. Dit Heester-gewas word genoemd, in het *Nederduitsch*, Hondskerse. Regt-op-staande Kaper-folie of Geitenblad. *Latynsch*, *Periclymenum rectum*. *Chamaecerasus dumetorum*. *Xylosteum*. *Hoog-duitsch*, Hundts-kirschen. Heck-kirschen. Auffrechte Waldwinde. *Engelsch*, Upright Hony suckle. *Deenssch*, Benwed. *Zweedsch*, Try. Benwed. Hårdwed.

§. 2. Dit Gewas is een Mede-soort van de *Kaperfolie*, en daar worden verscheide Soorten van gevonden, als:

1. DE HONDS-KERSE, met roode dubbelde Vruchten.

Chamaecerasus dumetorum, fructu gemino rubro. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Inst.* 609. *Boerb. J. A.* 2. 227.

Periclymenum rectum fructu rubro. *J. Baub.* 2. 106.

Xylosteum. *Dodon.*

Periclymenum allobrogum. *Lob.*

Lonicera pedunculis bifloris, baccis distinctis, floribus bilabiatis, foliis integerrimis. *Roj. Prodr.* 238. *Linn. Hort. Upsl.* 192.

Lonicera pedunculis bifloris, foliis ovatis obtusis integris. *Linn. Hort. Cliff.* 58.

2. DE HONDS-KERSE, met roode dubbelde Besien, van de Alpen.

Chamaecerasus alpina fructu gemino rubro, duobus punctis notato. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Inst.* 609. *Boerb. J. A.* 2. 227.

Chamaecerasus gesneri, *Chamaepericlymenum* quoddam alpinum. *J. Baub.* 2. 107.

Xylosteum alterum. *Dodon.*

Chamaecerasus alpigena. *Lob.*

Lonicera baccis bifloris concretis floribus bilabiatis. *Roj. Prodr.* 238.

Lonicera pedunculis bifloris, foliis ovatis acutis integris. *Linn. H. Cliff.* 58.

3. HONDS-KERSE, met roode dubbelde Vruchten uit Moscovien.

Chamaecerasus fructu gemino rubro, foliis glabris cordatis. *Am. rutb.* 184.

Lonicera pedunculis bifloris, baccis distinctis, foliis cordatis obtusis. *Linn. Hort. Upsl.* 42.

4. HONDS-KERSE, met zwarte dubbelde Besien.

Chamaecerasus alpina fructu nigro gemino. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Inst.* 609.

Periclymenum rectum, folio serrato. *J. Baub.* 2. 167.

Periclymenum rectum. 2. *Clus. H.* 58.

Lonicera pedunculis bifloris, baccis distinctis, foliis serratis. *Roj. Prodr.* 238.

5. HONDS-KERSE, met een enkelde blauwe Besie.

Chamaecerasus montana, fructu singulari caeruleo. *C. B. Pin.* 451. *Tournef. Inst.* 609. *Boerb. J. A.* 2. 227.

Periclymenum rectum fructu caeruleo. *J. Baub.* 2. 108.

Periclymenum rectum. 3. *Clus. H.* 58.

Lonicera pedunculis bifloris, bacca solitaria globosa integerrima. *Roj. Prodr.* 239.

6. HONDS-KERSE, met roode dubbelde groote Besien, van de Pyrenee-bergen.

Chamaecerasus Perenaica, foliis Oleæ, fructu gemino rubro *Grosulariæ* similis. *Schol. Botan.* 188.

Xylosteon Pyrenaicum. *Tournef. Inst.* 609. *Boerb. J. A.* 2. 227.

Lonicera pedunculis bifloris, baccis distinctis, floribus infundibuliformibus, ramis divaricatis. *Roj. Prodr.* 238.

§. 3. De eerste soort groeit in *Duitschland*, *Zwitserland*, *Frankryk*, en elders, in de Heggen, in de Bosch- en Berg-agtige plaatzen, en elders. De tweede soort word op dezelfde plaatzen gevonden, dog meer in de hooge koude gebergten, als, in de *Alpen* en *Pyreneeën*. De derde soort komt voort in het *Moscovische* Keizer-Ryk. De vierde, vyfde, en zesde soorten groeijen in de *Alp-*, *Pyrenee-*, en andere hooge Bergen van *Duitschland*, *Italien*, *Frankryk*, en elders, dog zyn met de derde soort minder bekend.

§. 4. Ze willen in allerlei goede gronden, dog lieft in zandige, heel wel groeijen, en verdragen alle ongemakken des Winters.

§. 5. De Vermeerdering geschied door de Uitlopers, of door Inlegging.

§. 6. Het gebruik in onze Tuinen is zeer weinig: Men zet ze zomtyds, dog inzonderheid de eerste en tweede soort, (§. 2. No. 1, 2.), om de verandering van Gewasfen, hier of daar in de Tuinen, of op groote plaatzen in de Heggen. Men kan van de eerste soort ook laage Heggen planten, die juist niet ongenaam staan.

§. 7. Voorts is dit Gewas van weinig gebruik in de Huishouding.

V A N D E

§. 1. **H**ONIG-BLOEM. Dit Heesteragtig Gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Honig-bloem. Witte Syringe. Italiaansche Syringe of Vlier, Wilde Jasmyn. Fluite-bloem. *Latynsch*, Syringe alba. Philadelphus. *Hoogduitsch*, Welschen-Holder. *Weilze*-Syrige. *Fransch*, Syringue. *Syringue* d'Italie. *Engelsch*, Syringue-Tree. *Deenscb*, Italiaansk-Syringe. *Zweedsch*, Italiaansk-Syringa.

Daar word maar een soort van gevonden, die by de Botanici genoemd word:

Syringa alba five *Philadelphus Athenæi*. C. B. Pin. 398. *Tournef. Inst.* 617. *Boerb. J. A.* 2. 238.

Syringa. *Dodon.*

Syringa Italica *Lob.*

Syringa Italica flore simplici albo. *Hor. Eyst.*

Frutex coronarius. *Clus. H.* 1. 55.

Philadelphus. *Linn. Hort. Cliff.* 188. *Virid.* 43. *Hort. Ups. Roj. Prodr.* 265.

Daar word nog een verandering van gevonden, met dubbelde Bloemen, dog deze ziet men zeldzamer. Ook is 'er een verandering van met bonte Bladen.

§. 2. Dit Heester brengt witte zeer welriekende Bloemen Tros-wyze voort, die de Reuk hebben als Oranje-bloezels, of als zoete geurige Honig, waar van ze de naam van Honig-bloem hier te Lande verkregen heeft; het zelve is in deze Landen vreemd, maar groeit, zo men zegt, in *Italien*, *Spanjen*, in de *Levant*, en elders in de warme Landen, in de Boschen, enz.

§. 3. Het zelve wil in allerlei goede gronden heel wel aarten, dog bemint liefst de zandagtige; verdraagt alle ongemakken van onze Winters.

§. 4. Word door zyn Uitlopers, die hy doorgaans in overvloed voortbrengt, ligtelyk vermeerderd.

§. 5. Het gebruik aangaande dat men 'er in de Tuinen van maakt; men plant dezelve, wegens de aangename Reuk van zyn Bloemen, op de Rabatten der Bloem-perken en elders; als mede in de *Bosquets*; dog vele Menschen kunnen niet wel over de Reuk, dewyl die zeer sterk en zoet is.

§. 6. Uit de Bloemen kan men een heel aangenaam riekende Olie bereiden, door uitperzing met Boom-Olie, op dezelfde wyze als hier agter van de Jasmyn-Olie gezegt word, die tot *parfumee-ring*, dienen kan.

V A N

§. 1. **D**E HULST. Deze altydt-groenende Heester-agtige Boom word genoemd, in het *Nederduitsch*, Hulst. Hulst-boom. *Latynsch*, Agrifolium, Aquifolium. *Hoogduitsch*, Wald-distel. Stech-palm. Stech-baum. Stech-afel. *Fransch*, Houx. *Housfon*. *Engelsch*, Holly. *Holmie tree*. *Deenscb*, Christ-torn. *Maretorne*. *Zweedsch*, *Mare-torn*.

§. 2. Daar zyn twee Hooft-soorten van, die by de Botanisten genoemd worden:

1. DE GEMEENE HULST.

Ilex aculeata, baccifera, folio sinuato. C. B. Pin. 425.

Aquifolium five *Agrifolium, vulgo*. J. Baub. 1. 114. *Tournef. Inst.* 600.

Aquifolium baccis rubris. *Herm. H. L. B.* 56. *Boerb. J. A.* 2. 219.

Agrifolium. *Dodon.*

Aquifolium five *Agrifolium*. *Lob.*

Ilex foliis ovatis acutis spinosis. *Linn. H. Cliff.* 40. *Hort. Ups.* 32. *Roj. Prodr.* 400.

2. HULST uit Virginien.

Agrifolium carolinense, foliis dentatis, baccis rubris. *Catesb. ornith* 31. tab. 31.

Ilex foliis ovato-lanceolatis ferratis. *Linn. H. Cliff.* 40. *Roj. Prodr.* 400.

Cassine vera floridanorum arbuscula baccifera, Alaterni fermè facie, foliis alternatim sitis, tetrapyrene. *Plukn. mantis* 40.

§. 3. De eerste soort groeit in het wild in de Boschen, Heggen, en op andere ongebouwde plaatsen van *Hoog-duitschland*, *Italien*, *Frankryk*, *Engeland*, en elders, hier te Lande worden ze zelden in het wild groeiende gevonden, maar meest gecultiveert.

De tweede gemelde soort is in Europa vreemd, dezelve groeit in *America*, in de Landstreken *Virginien*, *Carolina*, en *Florida*, en word alleen om de verandering in de Botanische Tuinen gekweekt.

§. 4. Van de eerste of gemene soort zyn verscheide veranderingen, als:

1. De gemene Hulst met geele Besien.

2. De gemene Hulst met witte Besien.

3. De vergulde Hulst, of met geel-bonte Bladen.

4. De verzilverde Hulst, of met wit-bonte Bladen.

5. De Hulst met langwerpige Bladen.

6. De Hulst met langwerpige Bladen, geele Kanten en geele Doorn.

7. De Hulst met rondagtige Bladen, geele Kanten en geele Doorns.

8. De Hulst met rondagtige Bladen, witte Kanten en witte Doorns.

9. De Hulst met Bladen die op de oppervlakte doornig zyn, of *Egelagtige* Hulst.

10. De *Egelagtige* vergulde Hulst.

11. De Egelagtige verzilverde Hulst.
12. De Egelagtige Hulst met geele Kanten en geele Doorns.
13. De Egelagtige Hulst met witte Kanten en witte Doorns.
14. De Hulst met Bladen zonder Doorns.

Alle deze soorten, behalven de 1ste, 2de, en 14de, vind men nergens anders als in de Hoven, maar zynde alle door de Zaaijing gevallen voortgekomen, waar van inzonderheid de 3de en 4de soort om haar fraaije bontigheid veel gecultiveert worden.

§. 5. De Hulst begeert van natuur lieft een goede, drooge, zandagtige Aarde; in vaste kleiagtige Gronden wil hy niet wel aarten, dog hy groeit in dezelve wat beter, als hy daar in voortgekweekt is. Hy kan onze Winter-koude tamelyk wel tegenstaan, dog door zeer strenge koude gaat hy zomtyds versterven, inzonderheid als hy veel aan de opene Lucht en Winden bloot staat. Ook zyn de voorgemelde bonte soorten (§. 4. No. 3 - - - 13.) wat tederder, als mede inzonderheid de vreemde soort (§. 2. No. 2.); weshalven deze doorgaans in Potten of houte Vaten gehouden word, om 's Winters in Huis te bergen.

§. 6. De Voortkweeking geschied door de Bessien, die vier Zaad-Korls in haar bevatten, welke Bessien, na dat ze de voorgaande Winter over in vogt Zand te meken gestaan hebben, in het vroege Voorjaar in Greppels, die 1 á 2 Voeten van malkander gemaakt zyn, één Duim diep gelegd worden. De jonge opgekomen Plantsoenen kunnen daar na, 2 á 3 Jaren oud geworden zynde, verplant worden ter plaatze daar men begeert; ouder moet men ze niet ligt planten, dewyl ze dan zoo wel niet aan den gang willen.

Men kan ze ook door Inlegging voortkweken, dog dewyl ze door het Zaad gemakkelijker geteelt worden, zo geschied het Inleggen zelden, ten zy als het Zaad ontbreekt. Maar alle de voorgemelde veranderingen (§. 4. No. 1 - - - 13.), worden niet anders als door Inlegging vermeerderd, dog men kan ze ook Oculeren of zoogen op de gemene Hulst, dus heb ik voor dezen wel 4 á 6 van de gemelde soorten of veranderingen op een zelfde Stam, door Oculering gecultiveert.

Ook word de buitenlandsche soort (§. 2. No. 2.), by ons alleen door Inlegging, of ook door Steeking der jonge Takken vermeerderd, ten waare men Zaad daar van uit West-Indiën ontfangen hadde.

§. 7. Men plant van de gemene Hulst Scheer-heggen, die in goede gronden 3 á 10 Voeten, en zomtyds nog wel hooger, groeijen kunnen, en die wegens haar blinkende en altyd-duurende groenigheid, heel fraai staan; maar gaan in extraordinaire strenge Winters ligtelyk dood (§. 5.); gelyk we daar van een voorbeeld hebben van de strenge Winter in het Jaar 1740, waar door veele van deze Heggen op veel plaatzen in Holland en elders vernield zyn: Dienstig is het, als men deze Heggen in zodanige strenge Winters met Stroo digt bebind, of met Stroo- of Riet-dekken bedekt, als mede ook de grond omtrent de Heggen met lange Paarde-Mest.

§. 8. Men teelt en formeert ook van de gemene Hulst, dog inzonderheid van de bonte soorten (§. 4. No. 3, 4.), laage Stam-boomtjes met rond geschorene kroonen; als mede Pyramiden van verscheiderhande gedaante, die 3, 4 á 8 Voeten hoog kunnen worden, welke men hier of daar in de Tuinen, als by voorbeeld, op de Rabatten der Bloem-perken en elders, tot cieraad plant, en die ook heel fraai staan, als ze met knippen wel onderhouden worden.

§. 9. Ook plant men de Hulst, te weten de gemene, wel in de Bosquets, tusfchen ander wild Gewas, om de verandering van Gewasfen, en om de altyd-duurende groente.

§. 10. Zommige Schryvers melden, dat een witte Roos ge-ent of geoculeert wordende op een Hulst-struik, groene Rozen voortbrengt; wat hier van zy, ik hebbe het nog niet onderzocht, dog dit kan ik zeggen, dat ik door goede reeden daar aan twyffele.

§. 11. Het Oeconomische gebruik van deze Boom is vorders weinig; men maakt 'er ook een Vogel-Lym van, om daar mede uit vermaak allerlei kleine Vogeltjes te vangen: Deze Lym word op de volgende wyze geprapareert: Neemt van de afgeschilde Schors van deze Boom, en van deszelfs Bladen, stampt dezelve wat in een Mortier, daar na begraaft het, in een Pot gedaan zynde, in de Aarde, op een vogte plaats, of beter in warme Paarde-Mest, 10 á 14 Dagen lang, om te rotten, neemt het dan daar uit, en stampt het weer ter deeg fyn, vervolgens wascht en spoelt het met schoon Water, zo zal 'er ten laastten een taaije Lym overblyven, die men tot de Vogel-vangst gebruikt; daar by wat Noote-olie en beste taaije Terpentyn mengende, om het wat handelbaarder en bekwaamer te maken.

§. 12. Mogelyk zal iemand begeerig zyn om te weten, hoe men met deze Lym de Vogels vangt; en dewyl ik tot vermaak van de Tuin- en Kruid-beminnaars schryf, zo zal ik daar van eenige woorden zeggen: Om dan zulks te doen, zo neemt men een lange dunne Steng, van wat hout het zy, men maakt daar in aan het boven-einde rondom onder malkander hier en daar verscheide kleine gaatjes, waar in men vervolgens by het gebruik steekt dunne Rysjes, die men met de gemelde Lym tamelyk dik bestreken heeft, in diervoegen, dat de Steng met de Rysjes een Boom met Takken vertoont, en dat de Rysjes maar heel los steken, op dat, wanneer een Vogel daar op zitten gaat, het Rysje nederwaarts valt; hier door zal de Vogel in het nedervallen met het Rysje zyn Vleugels uitspreiden, en dezelve daar door, behalven zyn Voeten, belymt worden, zo dat hy niet langer vliegen kan, maar ter Aarde valt, en dus gevangen kan worden. Deze Stang moet men zerten ter plaatze daar zig veel Vogels ophouden, dog wat van ander geboomte af, op dat ze daar op geen zitplaats mogen vinden; daar en boven zo bedient men zig daar by van een Uil, die men ergens op wat verhevens zet, dewyl doorgaans allerlei Vogels de Uil, het zy uit vyandschap of uit nieuwsgierigheid, als ze zig over dag vertoont, navliegen en vervolgen: In plaats van een levende Uil, die men niet altyd hebben of bewaren kan, bedient men zig van een doode opgestopte gedroogde, die men tot dien einde bewaard. Men heeft ook verscheiderhande soorten van Lok-floutjes, om 'er de kleine Vogeltjes mede te lokken; dog nog beter is het, dat men allerlei kleine Vogels, inzonderheid van die soort die men vangen wil, omtrent de Lym-Stang, aan Touwen vastgemaakt zynde, nederzet. De Vogelvanger moet zig ondertusfchen in een van groene Takken gemaakt Hutje, of op een ander wyze, dat niet zwaar te practiceeren is, verborgen houden, enz.

V A N

§. 1. **D**E JASMYN. Dit Heester-gewas heet in het *Nederduitsch*, Jasmyn. Gelfemyn. *Latynsch*, Jasminum. Gelfeminum. *Hoogduitsch*, Jasmin. Vielreben. *Franssch*, Jasmin. *Engelsch*, Jasmine. Jasme. *Deenssch*, Jarsmyn. *Zweedisch*, Sjersmin.

§. 2. Daar worden verscheiden Zoorten van gevonden, maar ik zal hier alleen melding doen van twee Zoorten, die in onze Tuinen in de opene grond kunnen gecultiveert worden: De overige behoren tot de Bloem-tuin.

1. DE GEMENE WITTE ITALIAANSCH E JASMYN.

Jasminum vulgatus flore albo. C. B. Pin. 397. Tournef. Inst. 597. Boerb. J. A. 2. 216.

Jasminum, sive Gelfeminum flore albo. J. Baub. 2. 101.

Jasminum. Dodon.

Gelfeminum vulgatus, Jasminum. Lob.

Jasminum foliis oppositis pinnatis. Linn. H. Cliff. 5. Hort. Upf. 5. Mat. med. 9. Roj. Prodr. 397.

2. DE GEMENE GEELE BESIE-DRAGENDE JASMYN, ook

Heesteragtige Klaver genoemd.

Jasminum luteum, vulgo dictum bacciferum. C. B. Pin. 398. Tournef. Inst. 597. Boerb. J. A. 2. 216.

Trifolium fruticans, quibusdam Polemonium, flore luteo. J. Baub. 1. 374.

Trifolium fruticans. Dodon.

Polemonium monspeliensium. Lob.

Jasminum foliis alternis ternatis simplicibusque, ramis angulatis. Linn. Hort. Cliff. 5. Hort. Upf. 5. Roj. Prodr. 397.

Van de eerste Zoort zyn nog twee veranderingen van, als, met geel- en wit-bonte Bladen.

§. 3. De eerste Zoort groeit natuurlijk in het wild in *Asia* en *Oost-Indiën*.

De tweede Zoort word in het wild in de Heggen en Boschen groeiende gevonden, in *Provence*, *Languedoc*, *Italien*, *Spanjen*, en elders.

§. 4. Ze begeeren beide een goede, losse, liefst zandagtige Aarde, en kunnen onze Winter-koude, als ze op een goede warme, voor winden gedekte plaats staan, tamelyk wel tegenstaan, dog gaan met strenge Winters wel versterven; weshalven men ze by ons meest in Potten houd, wegens haar Bloemen; zynde inzonderheid de gemelde Bonte zoorten het tederst.

§. 5. De vermeerdering van de eerstgemelde Zoort (§. 2. No. 1.) geschied door Inlegging van de jonge Ranken; of door Steking.

De vermeerdering van de tweede Zoort (§. 2. No. 2.) geschied mede door Inlegging en Steking, of door de Uitlopers, die ze doorgaans rykelyk voortbrengt.

§. 6. De eerste Zoort word in de Tuinen gebruikt om daar *Prieelen*, *Muuren*, en andere plaatzen mede te bekleden, die dus heel cierlyk staan, en, wegens de zeer welriekende Bloemen in de Bloeytydt, zeer aangenaam zyn; maar om dat deze Heester in strenge Winters ligtelyk dood vriest (§. 4.), is 't dienstig, dat men dezelve in de Winter tegen de aankomende Vorst met Sroo bebind, of met Stroo- of Riet-Matten bedekt, als mede de Wortel met losse Paarde-mest of los Stroo overdekt, waar door men ze doorgaans behouden zal; het Stroo of de Matten moet men, zo ras de Vorst over is, weder wegdoen, om ze te verluchtigen, dewyl ze anders ligtelyk gevaar lopen te verstikken, en by aldien het gebeurt, dat het Hout in strenge Winters van boven dood vriest, zo zal nogtans de Wortel doorgaans behouden blyven, en het doode Hout by de Wortel weggeschoeit zynde, weer jong Hout uitspruiten, inzonderheid als men de Wortel gedekt heeft; dog het verstorven Hout moet in tyds weggeschoeit worden, anders strekt zig het versterf tot in de Wortel uit. Voorts moeten de Takken in het Voorjaar en in de Zomer netjes aan de Prieelen of Muuren, enz., geleid en aangebonden worden, als de groente zig cierlyk vertonen zal.

§. 7. De tweede Zoort (§. 2. No. 2.) word hier of daar in de Bloem-Tuinen of elders op een gevoeglyke warme plaatze, of in de *Bosquets*, om de verandering, en om de Bloemen geplant, die egter zonder Reuk zyn.

§. 8. Betreffende het Huislyke gebruik; men maakt van de Bloemen der eerstgemelde Zoort (§. 2. No. 1.); of van haar Mede-zoorten, die we op een ander plaats zullen vermelden, en die een nog sterker Reuk geven, in de warmer Landen, als in *Italien*, *Spanjen*, *Provence*, enz., waar ze beter groeijen, en dus meer Bloemen te bekomen zyn als by ons, een zeer aangenaam riekende Olie, *Jasmyn-Olie* genaamt; het welk veel van de Italianen tot onzent overgebracht, en tot parfumeering van deze en gene dingen, als Suif-tabak, enz., en inzonderheid tot accommodeering en parfumeering van de Hairen en Paruiken veel gebruikt worden. De wyze om deze Olie te prapareeren is aldus: Men neemt zuivere Boom-wol, men maakt dezelve in goede versche *Amandel-olie* of beste witte *Boom-olie* nat, en legt daar van een laag in een Pers, hier over strooit men een laag *Jasmyn-Bloemen*, daar over legt men weer een laag van de in gemelde Olie nat gemaakte Boom-wolle, dan weer een laag Bloemen, zulks dus continueerende zo lang als genoeg is; vervolgens perst men het te zamen wel uit, zo verkrygt men de welriekende *Jasmyn-olie*. Als men de Bloemen alleen in de Olie doet en trekken laat, geven ze haar Reuk niet van zig; als mede niet door distillatie.

Op diergelyke wyze kan men een welriekende Olie bereiden uit de *Honig-bloem* en andere welriekende Bloemen meer.

V A N

§. 1. **D**E IPEN-BOOM. Deze BOOM word genoemd in het *Nederduitsch*, Ipen-boom. Ipe. Olm-boom. Olm. *Latynsch*, Ulmus. *Hoogduitsch*, Rust-baum. Rust-holtz. *Rusten*. Ulmen-baum. Ulmen. Lindebast. *Fransch*, Orme. Ormeau. *Ipercau*. *Engelsch*, Elme-tree. *Deensh*, Elme-trae. Elme-troe. Elm. *Zweedsh*, Alm-trae. Alm.

§. 2. Daar worden vier zoorten of veranderingen van gevonden, als:

1. DE GEMENE IPEN-BOOM.

Ulmus campestris & Theophrasti. C. B. Pin. 426. Tournef. Inst. 601. Baub. J. A. 2. 220.

Ulmus. J. Baub. 1. 139. Lob. altera. Dodon.

Ulmus vulgatisima, folio lato scabro. Ger. emac. 1480.

Ulmus fructu membranaceo. Linn. H. Cliff. 83. Flor. suec. 219. Roj. Prodr. 223.

2. DE GEMENE IPEN-BOOM, met gladde Bladen.

Ulmus folio glabro. Ger. emac. 1481.

3. DE IPEN-BOOM, met breede ruige Bladen, doorgaans Olm-boom genoemd.

Ulmus montana. C. B. Pin. 427.

Ulmus prior, vel latiore folio. Dodon.

Ulmus alter latiore folio. Lob.

Ulmus folio latissimo scabro. Ger. emac. 1481.

4. DE KLEINE IPEN-BOOM, Hers-Leer, ook Kurk-Ipe genoemd.

Ulmus minor folio angusto scabro. Ger. emac. 1480.

Tilia mas. Lob.

De tweede Soort verschilt van de eerste alleen daar in, dat de Bladen gladder en blinkender zyn: De derde Soort heeft veel breder en groter Bladen, die ook rondvalliger, naar voren puntiger, donkerder groen, en heel ruw zyn, ook word de Boom in alle deelen groter. De vierde of kleine Soort, gelykt aan de eerste in gedaante, behalven dat ze in alle deelen veel kleiner groeit, ook de Schors van de bejaarde Struiken dik, zeer sponsieus, rimpelig, en diep gekorven is. Van alle deze vier zoorten vind men ook veranderingen met geel- of wit-bonte Bladen, die alleen uit Liefhebberij gekweekt worden, gelyk alle de andere Planten met bonte Bladen.

§. 3. Ze worden alle op zommige plaatzen van *Duitschland*, *Frankryk*, *Italien*, *Brabant*, en elders, in het wild, op de Bergen, in de Boschen, Velden, enz., groeiende gevonden; dog inzonderheid de eerste en derde Soort. In deze Provincien vind men ze niet in het Veld, maar ze worden veel tot gebruik in de Tuinen van de Boom-kwekers voortgekweekt.

§. 4. Ze begeren een goede, vette, liefst klei-agtige Aarde, en die wat vogt is; in drooge, schraale gronden willen ze niet wel aarten, behalven de vierde of kleine Soort (§. 2. No. 4.) Ze willen ook liefst eene opene Lugt hebben, want in de schaduw onder ander groter Gewas, gaan de Takken versterven. Ze kunnen onze Winter-koude gemakkelyk doorstaan, en zyn tamelyk bestendig tegen de Winden, inzonderheid de *Olm-boom*.

§. 5. Dezelve kunnen door haar Zaad vermenigvuldigt worden, waar toe men meest het Zaad van de eerstgemelde (§. 2. No. 1.) gebruikt, het welk in het vroege Voorjaar op Akkers of Bedden een Vinger-breed diep gezaait word, wordende de jonge opgekomen Plantsoenen vervolgens, 2 à 3 Jaren oud geworden zynde, opgenomen, en, na de Pen-wortel gekort hebbende, in de Entery of Queek-plaats op andere Bedden in Reyen, 1 à 1½ Voet en de Reyen 3 à 4 Voeten van elkander, geplant, en dus gecultiveert tot dat ze groot genoeg geworden zyn, om ze elders, het zy tot Heggen of Bomen, te gebruiken.

§. 6. Dog dewyl uit het Zaad doorgaans alle de vier gemelde zoorten (§. 2. No. 1 - - - 4.) en dikwils meer andere veranderingen, zo ten opzichte van de Bladen als Kolor, grootheid, enz., voortkomen, het welk tegen het oogmerk der Boomkwekers, en inzonderheid der Planters is, zo worden ze by ons zeer zelden gezaait, maar gewoonlyk door Inlegging van jonge Scheuten, die uit een oude afgekapte Stam gesproten zyn, voortgezet, welke Inleggers daar na ligt bewortelen, en die, zo ras ze bewortelt zyn, op Bedden in Reyen, in de gewoonlyke Plant-tydt, geplant worden, op die wyze als zo even van de Zaailingen (§. 5.) gezegt is. Hoewel een verstandig Kweker de uit Zaad voortgekomen jonge Boomtje, 2 à 3 Jaren oud geworden zynde, niet bezwaarlyk zoude kunnen schiften, en de gelykzoortige by malkander voegen. En ik oordele, dat zodanige uit Zaad voortgekomen Plantsoenen veel beter tot eierlyke opgaande Alleé-bomen, of om met der tydt voordeel van het Hout te hebben, zyn zouden, als die door Inlegging voortgekweekt worden, dewyl ze buiten twyfel in een goede grond groter Bomen zouden kunnen worden.

§. 7. Men kort de verplante Inleggers, doorgaans het Jaar na de verplanting een hand-breed boven de Wortel af, om kragtiger groeiend gewas, en een regtscheutiger Stam te verkrygen, inzonderheid als men 'er Stam-bomen van teelen wil; en op gelyke wyze kan men ook, om dezelve reeden, de jonge verplante Bomen uit Zaad (§. 5.) dus korten.

§. 8. De Ipen zyn hier te Lande van een zeer groot gebruik in de Tuinen, te weten de eerste Soort of gemene Ipen (§. 2. No. 1.), want men plant daar van zeer dikwils Alleés en Cingels in en rondom de Hoven, niet alleen om dat die in onze laage vogte gronden boven andere Zoorten van Gewassen wel groeijen willen, maar ook schietlyk aangroeijen en grote mooie Kronen verkrygen; ook het Hout, de Bomen oud geworden zynde, na de roeijing van waarde is. Waar door ze het oogmerk en verlangen der Planters, het welk doorgaans is schietlyke grootwording van het geplante Gewas, als mede voordeel van het Hout in het vervolg, wel komen te beantwoorden. Men

verkieft

verkiest tot *Allees*, enz., doorgaans Stammen die reeds wat dik, by voorbeeld 2 á 3 Duimen over duims dik zyn, en men stelt ze op 15 á 20 Voeten afstand in de Reijen van malkander.

§. 9. Ze worden ook zomtyds tot Manteling en Wind-breking, rondom Moes-tuinen; Boom-gaarden en andere *Plantagien*, geplant, dog hier toe gebruikt men inzonderheid den *Olm-boom*, om dat die het schielykst groeit en het grootst word, ook het bestendigst tegen de Winden is. Dog kan daar aan zo wel niet wederstaan als de *Populieren* en *Willigen*.

§. 10. Van de *gemene Ipen* worden ook by ons, om haar gemelde goede en schielijke aangroei, de meeste zo hooge als laage Scheer-heggen geplant, die wel behandeld en met Scheeren op zyn tydt onderhouden wordende, heel fraai staan, en 12 á 16 en meer Voeten hoog kunnen worden; en na mate der hoogte die de Heg in het vervolg hebben zal, verkiest men ligter en korter of zwaarder en hoger, dat is, jonger of ouder Plantzonen; en men stelt ze ook naar mate wyder van, of digter by malkander. Maar deze Heggen begeeren eene opene Lugt, anders worden ze niet digt en gefloten; of zo ze digt zyn, versterken de Takken met der haalt (§. 4.)

§. 11. Deze *Ipen* van de eerste en derde Soort worden ook veel gebruikt tot bekleding van *Berceaux*, *Cabinets*, *Prieelen*, enz., dewyl ze die in korten tydt kunnen bekleden.

§. 12. De *kleine Ipen* word zomtyds tot laage Heggen geplant, maar die worden niet zeer fraai, door dien ze mager, slenterig, niet wel digt, en met vele Water-loten of zogenaamde *Sypelaars* groeijen, inzonderheid als ze bejaart worden; daar en boven het Lof klein, bleek, en niet zeer aanzienlyk is.

§. 13. In zommige Gewesten, als in Braband, Vlaanderen, Frankryk, en elders, planten ze de Landlieden veel rondom hunne Velden, Weiden, Woonplaatzen, enz., en ze kappen die vervolgens om de 6 á 8 Jaren tot klein Brandhout, gelyk men hier te Lande gewoon is met de *Els*, *Birk*, enz., te doen.

§. 14. Het Hout van de *Ipen-boom* is rosagtig van Kolor, zeer hard, taai en fyn van draad, inzonderheid van de *gemene Soort*, en van de *Hersleer*, zynde dat van de *Olm-bomen* wat weker, en ook witter; weshalven het veel geagt en hier te Lande wel het meest gebruikt word, tot allerlei Wagenmakers-werk, Molen-werk, Affuiten van Kanons, insgelyks tot Cabinetten, Tafels, Stoe-len, en veel andere huislyke dingen.

§. 15. Het is ook een zeer goed Brandhout dat veel hitte geeft en lang duurt; ook zyn de Kolen daar van zeer goed; het word egter wegens zyn voorgemelde nuttigheid en gebruik (§. 14.), weinig tot Brandhout gebruikt, ten zy de Takken en andere afvallen, die nergens anders toe kunnen dienen. Maar,

Ik twyffel niet, of het zoude nuttig kunnen zyn, als men by ons, gelyk in Braband, enz., (§. 13.), in plaats van de *Els*, en *Birk*, *Ipen* tot klein Brandhout plantte, te weten in zodanige gronden die daar toe bekwaam, en niet ten eenemaal schraal en ondeugende zyn (§. 4.), want de *Ipen* immers zo schielyk aangroeijen kunnen, en na de hakking even zo sterk, zo niet sterker, weer spruiten als de *Eizen*, enz., maar veel beter Brandhout opleveren (§. 15.). Zeer waarschynelyk is het, dat deze Planting ten deele nagelaten en niet *gepractiseert* word, om dat jonge *Ipen-Plantzonen*, wegens de moeite van aankweking door Inlegging (§. 6.), wat duur zyn, daar men in tegendeel de jonge *Els* en *Birk* zeer goedkoop hebben kan: Edog dit zoude men zeer gemakkelyk kunnen verhelpen, door middel van de *Ipen* te zaaijen, gelyk de *Els*, enz., (§. 5.); want het 'er tot Brandhout niet op aankomt, of 'er uit het Zaad eenige verandering voortgekomen is.

§. 16. In zommige Landen daar de weide voor het Vee schaars is, worden zo wel de groene Bladen en jonge Takken, als de gedroogde in de Winter, (die tot dien einde als het Hooi gedroogt worden) veel gebruikt om de Koeijen, Schapen en Geiten mede te voeden, die dezelve, zo men zegt, zeer gaarne, ja even zo lief als Gras en Hooi eeten, en ook 'er zeer goede Melk en Boter van geven. Deze Bladen geven ook, als ze verrot zyn, een zeer goede verbetering aan de Landen.

§. 17. Men zegt, dat de Hoenders het Zaad van deze Bomen gaarne eeten, en daar van zeer vet worden, ja zelfs zo vet, als zy 'er te veel eeten, dat zy 'er van stikken.

§. 18. Voorts heeft deze Boom ook zyn nuttigheid in de Genees-kunde. De middelste Schors daar van in Boom-olie gekookt, geeft een zeer goede Wond-olie, om allerlei versche Wonden te genezen. Hier toe dient ook, en zelfs nog beter, het Vet- of Balzem-agtige vogt, dat men in de Blaasjes vind, die men dikwils op den rug der Bladen van deze Bomen ziet; welke Blaasjes ontstaan door de steek van enig Insect. Als men de moeite wil doen van dit Vogt te vergaderen, zo kan men zulks 2 á 3 Jaren zonder verderf bewaren; het zelve word ook geprezen voor de Breuken der Kinderen.

V A N D E

§. 1. **JUDAS-BOOM.** Dit Boom-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Judas-boom. Wild St. Jans-brood. *Latynsch*, Arbor Judæ. Arbor amoris. Siliqua filvestris. Siliqua fativa. Siliquastrum. *Hoogduitsch*, Judas-baum. Wild St. Johannes-brodt. *Franfch*, Guanier. *Engelsch*, Judas-Tree. *Deensh*, Judas-Træ. *Zweedsh*, Judas-Tree.

§. 2. Twee soorten worden van deze Boom gevonden, als:

1. GEMENE JUDAS-BOOM.

Siliqua filvestris rotundifolia. C. B. Pin. 402.

Judaiva arbor. J. Baub. 1. 433.

M

Siliquastrum.

Siliquastrum. *Cast. Dur.* 415. *Tournef. Inst.* 646. *Boerb. J. A.* 2. 23.

Arbor Judæ. *Dodon.*

Arbor Judæ Monspeliensium. *Lob.*

Cercis foliis cordato-orbiculatis glabris. *Linn. H. Cliff.* 156. *Hort. Ups.* 99. *Roj. Prodr.* 463.

2. VIRGINISCHE JUDAS-BOOM.

Siliqua silvestris rotundifolia canadensis. *Hort. R. Par. Tournef. Schol. Botan.* 26.

Siliquastrum canadense. *Tournef. Inst.* 647. *Boerb. J. A.* 2. 23.

Cercis foliis cordatis pubescentibus. *Linn. H. Cliff.* 156. *Hort. Upsal.* 99. *Gron. Virg.* 41. *Roj. Prodr.* 463.

§. 3. De eerste soort groeit natuurlijk in Spanjen, Italien, Provence, Languedocq, en elders in de Berg- en Bosch-agtige plaatsen, in de Heggen, en elders; ook in Asia.

Daar is nog een verandering van met heel witte Bloemen, hebbende de gemelde (§. 2. No. 1.) mooie purperrode Bloemen; ook meld *Tournefort* nog van een verandering die puntiger Bladen en Peulen heeft; maar deze zyn beide zeldzamer.

De tweede soort (§. 2. No. 2.) groeit natuurlijk in America, in de Landstreken Virginien, Carolina, Canada.

§. 4. Dezelve beminnen een goede losse, liefst zand-agtige aarde, kunnen onze Winter-koude, als ze wat bejaard geworden zyn, en op een goede warme, voor Winden gedekte plaats staan, tamenlyk wel tegenstaan; dog gaan in strenge Winters doorgaans versterven, zynde de *Americaansche* soort nog eenigzints tederder als de *Europische* eerstgemelde soort; weshalven het dienstig is dat men ze 's Winters met Stroo of Matten bedekt.

§. 5. Ze worden door Uitlopers, of ook door Inlegging, of ook door het Zaad, dat men uit hare natuurlijke groei-plaatsen verkregen heeft, vermeerderd: Welk Zaad in het Voorjaar, na dat het de vorige Winter in vogtig Zand op een lauwe plaats te meken gestaan heeft, in Potten gezaait word, die men vervolgens in een zagt broeiende Rund-bak zet; de voortgekomenen jonge Boontjes worden daar na, één jaar oud geworden zynde, verplant in andere Potten of Bakken, om ze verder 's Winters in het Oranje-huis te bewaren, tot dat ze eenige Jaren oud geworden zyn, als wanneer men ze hier of daar in de Tuinen, tegen de Muur of op een andere plaats om de verandering van Gewassen en om haar mooie Bloemen, die vroeg in het Voorjaar, eer de Bladen spruiten, aan den stam en aan de zyden der Takken verschynen, plaatsen kan: Dog de uitlopers die in de opene lugt voortkomen zyn wat harder, en ze worden gewoonlyk daar door voortgekweekt; en dit is al het gebruik dat men van deze Boom maakt: Zal alleen nog maar zeggen dat deze Boom *Judas-boom* genoemd is, om dat sommige gemeent hebben, dat de verrader *Judas* zig aan een Boom van deze soort zoude verhangen hebben, vermids de Takken krom of haaks-wyze groeijen: Dog men moet dit maar voor een Vertelzel aannemen.

V A N D E

§. 1. **J**UPITERS-BAARD. Dit Heester-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Jupitersbaard. *Zilver-doorn.* *Latynsch*, Barba Jovis. *Hoogduitsch*, Jovis baard. *Franssch*, Barbe de Jupiter. *Engelsch*, Thee Zilver Schrub, callad Jupiter-beard. *Deenssch*, Barba Jovis. *Zweedsch*, Barba Jovis.

§. 2. By de Botanisten word het zelve genoemd:

Barba Jovis. *C. B. Pin.* 397. *Boerb. J. A.* 2. 40.

Jovis Barba pulchrè lucens. *J. Baub.* 1. 385.

Anthyllis foliis pinnatis, foliolis æqualibus. *Linn. H. Cliff.* 371. *Hort. Ups.* 221. *Roj. Prodr.* 389.

§. 3. Het zelve groeit in de gebergten van Zwitserland, Savojen, Italien, Napels, en elders.

§. 4. Bemind een goede losse, zandagtige grond en een opene, dog warme en voor de scherpe winden gedekte Standplaats.

§. 5. Word door Inlegging by ons voortgekweekt; kan ook door het Zaad geschieden, als men Zaad uit gemelde Gewesten verkregen heeft, dewyl zulks hier te Lande niet ligt ryp word.

§. 6. Men plant dit Gewas alleen uit Liefhebbery in de Tuinen hier of daar op een Rabat of elders, wegens zyn aardige, gryze en glimmende Bladen. Men kan 'er ook laage Hegjes van planten: Edog kan geen sterke Vorst verdragen, waar door zulks dikwils by ons versterft; weshalven het zelve van Kruid-beminaars meest in Potten gehouden word, om 's Winters in het Oranje-huis te overwinteren, gelyk andere diergelyke Gewassen.

Daar is nog een *Carolynsche* Mede-soort van (*Amorpha Linn. & Roj.*), maar die is nog tederder, en valt derhalven hier van niets te zeggen, dewyl we in dit Werk alleen die Planten tragten te verhandelen welke onze Winter-koude, in de open grond groeiende, kunnen doorstaan, ten ware in heel strenge Winters.

V A N D E

§. 1. **K**APERFOLIE. Dit Heester-Gewas word in verscheide Talen genoemd, als volgt: in 't *Nederduitsch*, Kaperfolie. *Kamperfoelie.* *Weewinde.* *Geitenblad.* *Memmekens.* *Kruid.* *Latynsch*, Caprifolium. *Periclymenum.* *Matrifylva.* *Lilium inter spinas.* *Volucrum*

lucrum majus. Hoogduitsch, Waldwinde. Wald-lilgen. Hek-lilgen. Zaunlilgen. Geirszblad. Je langer je lieber. Fransch, Chevre feuille. Engelsch, Woodbinde. Hony-fukle. Deenscb, Sklolilier. Löberose. Zweedsch, Matleds-trø.

§. 2. Daar worden verscheidene Soorten gevonden, als:

1. DE DUITSCHE GEMENE KAPERFOLIE.

Periclymenum non perfoliatum, germanicum. C. B. Pin. 302.

Periclymenum non perfoliatum. J. Baub. 2. 104.

Caprifolium germanicum. Dodon. Tournesf. Inst. 608. Boerb. J. A. 2. 226.

Periclymenum non perfoliatum septentrionalium. Lob.

Lonicera floribus capitatis terninatricibus, foliis omnibus distinctis. Linn. H. Cliff. 58. Flor. juet. 191. Mat. med. 68. Roj. Prodr. 237.

2. DE DUITSCHE LAAT BLOEIJENDE KAPERFOLIE, met rode Bloemen.

Caprifolium germanicum flore rubello, ferotinum, Broff. Tournesf. Inst. bog. Boerb. J. A. 2. 226. Linn. Hort. Ups. 42. Hort. Angl. tab. 7. Variat. præc.

3. DE ITALIAANSCH E KAPERFOLIE.

Periclymenum perfoliatum. C. B. Pin. 302. J. Baub. 2. 104.

Caprifolium Italicum. Dodon.

Periclymenum perfoliatum calidarum regionum. Lob.

Lonicera floribus verticillatis, terminalibus sessilibus, foliis summis connato-perfoliatis. Linn. H. Cliff. 58. Hort. Ups. 42.

4. DE ITALIAANSCH E VROEG-BLOEIJENDE KAPERFOLIE.

Periclymenum perfoliatum præcox narbonense. Hort. R. Par.

Caprifolium Italicum perfoliatum, præcox, Broff. Tournesf. Inst. 608. Boerb. J. A. 2. 226. variat. præced.

5. DE VIRGINISCHE ALTYD-GROENENDE EN BLOEIJENDE KAPERFOLIE.

Periclymenum perfoliatum Virginianum sempervirens & florens. Herm. H. L. B. 484. tab. 485. Tournesf. Inst. 609. Boerb. J. A. 2. 226. Hort. Angl. tab. 7.

Lonicera floribus capitatis terminatricibus, foliis supremis connatis, inferioribus petiolatis. Linn. H. Cliff. 58. Roj. Prodr. 237.

§. 3. De eerste en tweede soort (§. 2. No. 1, 2.) groeijen in Neder- en Hoog-duitschland, Oostenryk, Bohemen, Zwitserland, Frankryk, en elders, in de Boschen en Heggen, by ander Boomgewas opklimmende en zig daar omwindende.

De tweede soort verschilt alleen van de eerste, dat ze Bloemen voortbrengt die van buiten roodagtig zyn, daar in tegen de eerste witte Bloemen heeft, die, als ze wat gebloeit hebben, geelagtig worden; dog daar is ook een verandering van met roode of roodagtige Bloemen.

De derde soort groeit in Italien, Provence, Languedocq, en in andere warme Landen, in de Heggen en Boschen; hare twee en twee tegen elkander overstaande Bladen zyn aan het bovenste van de Tak t'zamen gegroeit, zo dat het schynt als of de Tak 'er doorheen ging: Hare Bloemen zyn roodagtig aan de buitenkant, en komen werwels-wyze voort; daar in tegen die van de eerste en tweede soort alleen aan de Top-einden der Takken.

De vierde soort verschilt hoofdzakelyk daar in van de voorgaande derde, dat ze vroeger bloeit.

De vyfde soort gelykt veel aan de derde soort in gedaante, maar is in alle delen kleinder; de Bladen zyn glanzende en groenen altydt, en de Bloemen zyn aangenaam glanzende hoog rood van Kolor, maar hebben geen of weinig Reuk. Deze groeit in Virginien.

Van de eerste en derde soort zyn 'er veranderingen, die geel- of wit-bonte Bladen hebben, welke Bladen veeltyds als gehakkelt of gesnippelt zyn.

§. 4. Ze begeren een goede losse, liefst zandagtige Aarde, en kunnen onze Winter-koude wel tegenstaan, dog de vierde en vyfde zyn wat tederder, inzonderheid de laatste, en begeert een goede warme Standplaats; hoewel deze meest, om haare tederheid, in Potten gehouden word, om ze 's Winters in het Oranje-huis voor de Vorst te bewaren.

§. 5. Ze worden alle door Uitlopers, Inlegging, of Steking der jonge Takken gemakkelyk voortgeteelt.

§. 6. Het gebruik dat men in de Tuinen van de Kaperfolie maakt, te weten van de 1, 2, 3, en 4de soort bestaat alleen daar in, dat men 'er Prielen, Zit-plaatzen, en kleine Berceaux, mede bekleed, en zulks voornamelyk om hare welriekende Bloemen, die in der daad een zeer aangename Reuk van haar geven, inzonderheid 's Morgens en 's Avonds, of na een zachte warme Regen.

Men plant ze om die reeden ook wel op andere bekwame plaatzen van de Tuin, of in de Bosquets onder ander wild Gewas, om by het wandelen de aangename Reuk in haar bloei-tydt, die in de Zomer en Herfst is, te genieten. Men kan 'er ook kleine Stam-boomtjes van trekken, inzonderheid van de derde soort, dewyl de eerste en tweede sterker opwaarts groeijen, die men op de Rabatten van de Bloem-tuinen en elders plaatst, en met het Mes in haar fatzoen houdt: Dog ze willen alle liefst haare vryheid in het groeijen hebben, en niet gaarne gefnoeit zyn, om wel te groeijen.

§. 6. Daar zyn ook nog eenige vreemde soorten van, die men zelden, en niet anders als in de Botanische Tuinen, en in eenige andere van Kruid-beminnars vind, als:

1. VIRGINISCHE KRUID-AGTIGE KAPERFOLIE, regt op groeiend.

Periclymenum herbaceum rectum Virginianum. Plukn. Alm. 287. tab. 104. fig. 2.

Triosteospermum latiore folio, flore rutilo. Dill. Eltb. 394. tab. 293. fig. 378.

Lonicera floribus verticillatis sessilibus, foliis ovato-lanceolatis colatis, fructu trispermo. Linn. H. Cliff. 57. Roj. Prodr. 238.

2. VIRGINISCHE KRUIDAGTIGE KAPERFOLIE, met Bladen als Androsænum.

Periclymenum rectum, Androsæmi foliis, Virginianum. Plukn. Alm. 287.

Symphoricarpos foliis alatis. Dill. Eltb. 371. tab. 278. fig. 360.

Lonicera floribus capitatis pedunculatis lateralibus, foliis petiolatis. Linn. Virid. 14. Hort. Cliff. 58. Roj. Prodr. 237.

3. VIRGINISCHE KAPERFOLIE, met Bladen als Laurier.

Ligustrum Americanum lauri folio, flore flavescente, baccis neveis, Plumer. Tournef. Inst. 597.

Periclymenum racemosum, flore flavescente, fructu niveo. Dill. Eltb. 306. tab. 228. fig. 295. Lonicera racemis lateralibus simplicibus laxis, floribus oppositis pendulis, geniculis caulinis compressis. Linn. H. Cliff. 496. Roj. Prodr. 237.

4. AFRICAANSCH KAPERFOLIE.

Caprifolium afrum, folio pruni laeviter serrato, flore ruberrimo, bacca nigra. Boerb. J. A. 2. 226.

Periclymenum Africanum, folio Pruni; an Phillyrea species. Boerb. J. Prior. 257.

§. 7. Deze drie eerstgemelde soorten groeijen in de West-Indische Landschappen, *Virginien, Canada*, en aangrenzende Ryken; maar de vierde soort, die weinig, volgens BOERHAVE l. c., van de soorten §. 2. No. 1, 2, 3. verschilt, groeit in *Africa*. Ze worden by ons in Potten gecultiveert, om 's Winters in het Oranje-huis te bergen; en hare Vermeerdering geschied door Inlegging of ook Steking der Takken.

V A N

§. 1. **D**E KASTANJE-EQUINE. Van de tamme *Kastanje-boom*, hebben we te voren in onze Vrucht-Tuin gesproken, en deszelfs gebruik in de Tuinen aangewezen; hier zullen we derhalven alleen nog handelen van de *Kastanje-Equine-boom*, welke een byzonder geslacht uitmaakt.

Deze Boom word in verscheide Talen genoemd, als volgt: In het *Nederduitsch*, *Kastanje-Equine*. *Paard-Kastanje*. *Latynsch*, *Castanea Equina*. *Hoogduitsch*, *Pferd-Kastanien*. *Ros-Kastanien*. *Ros-Kesten*. *Franfch*, *Maronnier d'Inde*. *Chataigner de Cheval*. *Engelsch*, *Hors-Chesnut*. *Deenssch*, *Hæst-Kastanier*. *Zweedfch*, *Hæst-Kastanier*.

Daar is maar een soort van bekend, die van de *Botanici* genoemd word:

Castanea folio multifido. C. B. Pin. 419.

Castanea Equina. Dodon. Clus. H. 7. 8. Lob.

Hippocastanum vulgare. Tournef. Inst. 612. Boerb. J. A. 2. 231.

Esculus. Linn. H. Cliff. 142. Roj. Prodr. 463.

Esculus floribus heptandris. Linn. Hort. Ups. 92.

§. 2. Deze Boom, die heel groot, dik, en wyd uitkronende kan worden, is hier te Lande een vreemdeling. Hy is voor dezen omtrent het Jaar 1550 uit de Oostelyke Landen naar Weenen gezonden geweest, en van daar vervolgens verder in *Europa* verspreid, en als *genaturaliseert* geworden.

§. 3. Hy wil in allerlei goede gronden heel wel groeijen, dog bemint de matige vogte liefst, en kan onze sterkste Winter-koude volkomen tegenstaan.

§. 4. De Vermeerdering geschied door de Vruchten, welke in het vroege Voorjaar, na dat ze de Winter over in vogtig Zand te meuken gestaan hebben, of ook zonder dat, in Greppels, die 2 á 3 Voeten van elkander gemaakt zyn, 2 á 3 Duim diep gelegd worden; kunnende vervolgens de opgekome jonge Boomtjes, 3 á 4, of meer Jaren oud geworden zynde, verplant worden daar men ze begeert, de Pen- en overige Wortels als dan wat kortende; dog men verplant deze jonge Boomtjes gewoonlyk, een Jaar oud zynde, na de Pen-wortel gekort hebbende, in Reyen, die 3 á 4 Voeten van malkander gemaakt zyn, en de Boomtjes in de Reyen op een gelyke gemelde distantie, op zee vervolgens te laten opgroeijen, tot dat men ze nodig heeft om elders te planten.

§. 5. Men gebruikt deze Boom in de Tuinen om daar *Alleés* en *Cingels*, insgelyks grote *Plaizierbosfchen*, enz., van te planten, die zeer fraai staan, wegens haar mooije Loof en de sierlyke Blom-Trosfchen die ze jaarlyks in de Bloei-tydt, in de *May*, voortbrengen, welke zeer gelyken naar fraaije Trosfchen van witte *Hyacinten*, zynde aan zommige Bomen met roode vlekken, op andere met geele gevlekt; welke veranderingen uit het Zaad voortkomen, invoegen dat deze Boom in der daad een van de fraaiste *Plantagi bomen* van alle is, die het oog vermaken kan; dog zoude mogelyk meer geplant worden als wel geschied, indien het Hout niet zeer brofch, en zulks naar de roeijng, de Bomen oud geworden zynde, van meerder waarde was; kunnende dezelve niet wel aan sterke winden wederstaan, als waar door de Takken ligt gebroken worden. Tot *Alleés* moet men de Bomen in goede Gronden, dewyl ze sterk uitkronen, ten minsten op 20 á 25 Voeten distantie in de Rey stellen, dog in slegter Gronden wat minder.

§. 6. Het Hout van deze Boom is zeer week en voois, en derhalven van weinig waarde, nog tot Brand nog tot Timmerhout.

§. 7. De Vruchten of de *Kastanjen*, zyn zeer bitter van smaak, en derhalven nergens toe nut; maar de Paarden willen ze gaarne eeten, en genezen dezelve (als mede andere Werk-beesten), gestoten en onder het Voeder gemengt zynde, van de *Troes*, of *Hoeft* en *Naarborftigheid*; waar van ze de naam van *Paarde-Kastanjen* verkregen hebben.

§. 8. Ik heb voor dezen onderzocht, of men niet een Olie uit deze *Kastanjen* door perzing zoude kunnen verkrygen, geiyk uit zommige andere Vruchten, dewyl ze een Olie-agtige substantie fchynten te bevatten, om 'er dus eenig nut van in de Oeconomie te trekken, maar dit wilde niet gelukken; of het op andere *Chymische* wyze zoude kunnen geschieden, staat aan de Kenners en Liefheb.

bet

bers verder te onderzoeken, alzo ik tot hier toe geen gelegenheid gehad hebbe de proef daar van te nemen.

Men zegt, dat ze gebruikt kunnen worden om 'er Hair-poetjer van te maken, en dat zulks op zommige plaatzen in Frankryk gepraetiseert word, dog dewyl my de maniere hoedanig zulks geschied onbekend is, zo kan ik 'er geen verdere narigt van geven.

V A N D E

§. 1. **K**ERS-LAURIER. Dit Heester-agtige, altydt-groenende Boom-gewas, word genoemd, in het *Nederduitſch*, Kers-Laurier. Laurier-kers. *Latynſch*, Lauro-cerasus. Cerasus trapezuntina. *Hoogduitſch*, Lorbeer-Kirſch-baum. Kirſch-Lorbeer. *Frantiſch*, Laurier-cerife. *Engeliſch*, Cherry-Bay.

§. 2. Daar worden twee zoorten van gevonden.

1. Cerasus folio laurino. C. B. Pin. 450.

Lauro-cerasus. *Cliff. H. 4. J. Baub. 1. 420. Dodon. In addit. Tournesf. Inſt. 628. Boerb. J. A. 2. 246.*

Padus foliis ſempervirentibus lanceolato-ovatis. *Linn. H. Cliff. 181. Mat. med. 228.*

Padus glandulis duobus dorſi foliorum innatis. *Linn. virid. 42. Hort. Upſ. 126. Roj. Prodr. 269.*

2. Lauro-cerasus lucitanica minor. *Tournesf. Inſt. 628. Dillen. Eltb. 193. tab. 159.*

Padus foliis ſempervirentibus ovatis. *Linn. H. Cliff. 185.*

Padus foliis glandula deſtitutis. *Linn. virid. 42. Hort. Upſ. 126. Roj. Prodr. 269.*

§. 3. De eerste zoort groeit natuüfelyk omtrent in *Aſia Trapezunt*, (*Trebizunte* tegenwoordig genoemd), van waar ze eerst in *Conſtantinopel* en van daar verder, omtrent het Jaar 1576, naar *Weenen* aan C. CLUSIUM gezonden geweest, en vervolgens in andere Landen van *Europa* bekend gemaakt is.

De tweede zoort, die in alle deelen kleiner groeit, word gevonden in *Portugal*, maar is hier te Lande tot nog toe minder bekend of gemeen als de eerste.

§. 4. Daar is nog een verandering van de eerste zoort, bestaande alleen daar in, dat ze mooie bonte Bladen heeft, die nog niet zeer lang bekend geweest is, en om haar fraaijgheid van de Liefhebbers gekweekt word.

§. 5. De *Kers-Laurier*, bemind een goede, vette, losse, drooge, en lieft zandagtige Aarde; kan onze Winter-koude vry wel tegenstaan, dog geen heel strenge Vorst, waar door ze dan doorgaans dood gaat, ten ware men die als dan men Stroot bebind: Gelyk gebeurt is in de koude Winter van het Jaar 1740, daar ze in deze Nederlanden meest alle, die in de opene Lugt stonden, vervroren zyn, zo dat ze na die tydt by na nergens meer te bekomen zyn. Dog de tweede zoort (§. 2. No. 2.) is wat harder.

§. 6. Ze worden beide by ons gemakkeelyk voortgekweekt door Uitlopers of door Inlegging der Takken.

§. 7. Men kan daar van laage Scheer-heggen in de Bloem-Tuinen en elders planten, die, wegens hare mooie glimmende, en altyd-groenende Bladen, wanneer ze met binden en snoeien wel gehavent worden, zeer fraai staan.

§. 8. Ook formeert men 'er kleine Stam-boomtjes van, waar mede men de Bloem-Tuinen, dezelve op Rabatten en elders plantende, zeer verciere kan.

§. 9. De Bladen van de eerste zoort in Melk gekookt wordende, geven aan dezelve een aangename smaak, als *Anandel-melk*, welke dus zomtyds by de *Thee* en *Koffy* gedronken word.

§. 10. Zommige maken 'er een *Aquavit* van, door middel van de gekneusde Bladen op goede *Brandewyn* te zetten, het welk de smaak verkrygt als *Perſico*.

§. 11. Doz zommige meenen, dat deze Bladen een vergiftige hoedanigheid bevatten, en dikwils op de gemelde wyze gebruikt wordende, zeer ongezonder ja doodelyk können zyn. Men vind hier over in de *Uitgelezenen Natuurfkundige Verbandelingen*, 1ste Stuk, pag. 131, een Brief, geschreven van T. MADDEN, M. D. te *Dublin*, aan C. MORTIMER, M. D., behelzende een Verhaal van een Vrouw en een jong Heer, die van een enkele Teug van het enkele gedistilleerde water van deze *Kers-Laurier*-bladen gestorven zyn, welk aanleiding gaf aan de gemelde D. MADDEN om proeven van de Kragt en Hoedanigheid van dit gedistilleerde water, aan Honden te nemen die men eenige Onten daar van op verscheide reizen inspuutte, waar van dezelve zware Stuipeu verkregen, en kort daar op kwamen te sterven. Dierglyke Proeven heeft naderhand, volgens dezelfde *Natuurfkundige Verbandelingen*, pag. 150., (a), ook D. MORTIMER voor de *Koninglyke Maatschappij te Londen*, aan Honden gedaan, met dezelfde ondervindingen, van het sterven der Honden; waar uit de vergiftige aard van dit Gewas openbaar is; en de *Auteur* zegt, dat, schoon het gebruik der Bladen in Melk, het *Aquavit*, of het gedistilleerde water, voor een enkele reis, in kleine hoeveelheid genomen, of met andere dingen gemengt wordende, aan den Mensch niet altyd doodelyk is, zo blykt nogtans, dat een dagelyks gebruik van zodanige dingen, ten uitersten schadelijk en ongezonder is, en aan zwakke Perzonen den dood verhaaften moet. Hy voegt 'erten laaste nog by, dat hem berigt is, dat een zeker Heer en zyn Vrouw, welke vele jaren agter een gewoon waren dagelyks een zodanig zoopje of twee *Brandewyn* te gebruiken, daar *Laurier*-besien (maar of dit gemene *Laurier*-besien geweest zyn, of van de *Kers-Laurier*, dit staat 'er niet uitgedrukt) op gezet waren, beide Lam gestorven zyn, hebbende eenige tydt vooraf de spraak verloren. Dog zommige hedendaagsche Doctoren menen door nader ondervinding ontdekt te hebben, dat dit Gewas alleen voor de Dieren doodelyk is, en aan den Mensch geen hinder doet, maar zelf nuttig in

N

(a) Zynde getrokken uit de *Philosoph. Th. No. 430. Pag. 163.*

deze of gene Ziekten is; invoegen dat de schielijke dood van de voorverhaalde Menschen, een ander oorzaak kan gehad hebben.

Dit heb ik hoofdzakelyk daarom hier willen aantekenen, op dat men niet zomwylen onvoorzigtig deze of gene Kruiden, Zaden, enz., schoon ze op het Oog een goed gelaat hebben, onvoorzigtig mooge tot Spyze of Drank gebruiken, als men ze niet wel kent.

De *Vogel-Kers* (*Cerasus avium*), die hier na beschreven word, word van de moderne Botanisten voor een Mede-zoort van deze *Kers-Laurier* gestelt.

V A N

§. 1. **D**E KLIM-OP. Dit klimmende Gewas met altydt groene, mooie, blinkende Bladen, word in verscheide Talen genoemd, als volgt: In het *Nederduitsch*, Klim-op. Klim. Klif. Veil. Boom-veil. Jesten-bladen. Ebich. Jevi. Yve. Eilof. Eik-10f. *Latynsch*, Hedera. *Hoogduitsch*, Ephen. Eppich. Illaub. *Franssch*, Lierre. *Engelsch*, Ivi. Climbing. *Deenssch*, Nedbende. Paa Muure. *Zweedsch*, Heder.. Murgrän.

§. 2. Daar worden drie Zoorten of liever veranderingen van dit Gewas gevonden, als:

1. KRUIPENDE KLIM.

Hedera humirepens. C. B. Pin. 305.

Hedera minor. Dodon.

2. GROOTE KLIM-OP.

Hedera major sterilis. C. B. Pin. 305. Boerb. *J. A.* 2. 232.

Hedera communis minor. *J. Baub.* 2. 111.

Hedera Helix. Dodon.

Helix, five prævoluta sterilis Hedera. Lob.

Hedera foliis ovatis lobatisque. Linn. Flor. Lapp. 91. Hort. Cliff. 74. Flor. suec. 190. *Raj. Prodr.* 223. Hall. *helv.* 164.

3. GROOTE BOOM-AGTIGE KLIM-OP.

Hedera arborea. C. B. Pin. 305. Tournesf. *Inst.* 613. Boerb. *J. A.* 2. 231.

Hedera communis major. *J. Baub.* 2. 111.

Hedera. Dodon.

Hedera corymbosa, communis. Lob.

§. 3. De nieuwste Botanisten houden deze drie voor veranderingen van een en dezelfde soort, verschillende alleen volgens haar ouderdom; te weten, dat, terwyl deze Plant jong is, en dikwils op de grond kruipt, de Bladen langwerpig als een Lance, en ook doorgaans wit-bond zyn, en dit is de voorgemelde eerste (§. 2. No. 1.); maar als de Plant ouder word en by de Bomen, Muuren, enz., opklimt, zo verkrygt ze hockige en gelubde Bladen, zynde de tweede soort (§. 2. No. 2.); vervolgens geheel oud en vrugtbaar wordende, wanneer ze dikwils op zig zelfs, Booms wyze staat, dan worden de Bladen Ei-agtig-rond en Herts-wyze van gedaante, en dit is de voorgemelde 3de soort (§. 2. No. 2).

De *Hedera poetica* van C. Baubinus en andere, is waarschyntlyk geen andere als de voorgemelde tweede of derde soort, schoon zommige daar een byzondere Zoort van maken.

§. 4. Men vind de *Klim-op* zo wel hier te Lande als in andere Gewesten veel groeijen aan Muuren, Toorns, Huizen, en dikke Bomen, enz., insgelyks in de Boschen en op andere ruwe plaatsen, op de grond lopende, hegtende zig overal vast door middel van kleine Worteltjes, die uit de Takken spruiten, en tuschen de Muuren of Schors der Bomen inbooren.

§. 5. Hy wil in allerlei Gronden, inzonderheid die vogtig zyn, zeer wel tieren, en

Word door Steking of Inlegging zeer ligt voortgekweekt.

§. 6. Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig: Men plant die zomtyds tegen de Muuren, aan de Noord- en West-zyde van Oranje-Huizen, Stook- en Trek-kassen, en van andere Gebouwen, om die daar mede te bekleden, en daar door de aandoening en indrang van Lugt, Koude, Regen en Wind af te keeren, het welk hy ook zeer kragtig doet, als de Muuren, enz., wel dicht daar mede bekleed zyn. Zommige menen, dat de *Klim-op* schadelijk voor de Muuren en Gebouwen, enz., zoude zyn, dog de ondervinding leert het tegendeel, namelyk, dat hy die zeer beschermt en conserveert: Het eenigste nadeel dat die veroorzaken kan, is, dat de Rotten en Muizen, en schadelijke Vogels, schuil- en nestel-plaatzten daar agter kunnen vinden.

§. 7. Daar vloeit een Gom uit deze Boom, als die ingesneden word, ook zomtyds van zelfs, het welk geel-rosagtig is, sterk riekt, en een scherpe aromatique smaak heeft, en in de *Medicinen* gebruikt word.

§. 8. De oude Heidenen hebben deze Boom aan hunnen gewaanden Godt *Bacchus* toegewyd gehad; en tot deszelfs Eer dikwils Kranzen daar van gevlogten; weshalven men ook dezen Afgod altydt met een zodanige Krans om het Hoofd afgebeeld ziet: De Priesters die het Heilighdom van *Bacchus* bedienden, waren ook, volgens *Eurip. Bacch. Act.* 1. met deze *Klim-op* bekranst. Zo leeft men ook in 't 2de Boek der *Maccabeen* Cap. 6: vers 7. dat de Joden ten tyde der *Maccabeen* van de Heidenen gedwongen wierden, om op het *Bacchus-feest* met Kranzen van *Veil*, ter Eeren van *Bacchus*, te verschynen.

§. 9. By de oude Romeinen is deze *Klim-op* ook gebruikt geweest tot Laurier-Kranzen der Zegepralende Vorsten; gelyk blykt uit *Virgilius Elog.* 8., alwaar hy den Keizer AUGUSTUS aldus aanspreekt:

Atque hanc sine tempora circum,
Inter Vitrices bederam tibi serpere lauros.

§. 10. Ook heeft men 'er in oude tyden de Poëten met gekroond (waar van de Naam van *Hedera Poëtica* (§. 3.) ontstaan is), gelyk te zien is uit *Horatius Lib. 1. Od. 1.* daar hy zig aldus laat horen:

*Me doctarum Hederae pramia frontium,
Diis miscet superus.*

Insgelyks uit *Horat. Epist. 3. L. 1.*

*— seu condit amabile Carmen;
Prima feres Hederae vittriciis pramia:*

§. 11. Voor dezen pleeg men voor de Huizen daar Wyn te koop was een Krans van de *Klim-op* te hangen, dat nog in zommige Wynlanden gepraëficeert word, gelyk ik onder anderen in de *Keizerlyke Residentie-Stadt Wenen* veel gezien heb. Dog geen *Klim-op* kunnende bekomen, zo nemen ze ook ander groen Loof tot deze Kranzen.

§. 12. Behalven deze gemelde *Europefche* soort, zyn 'er ook twee vreemde Mede-soorten van, dog die van de nieuwste Botanisten als een Geslacht op zig zelfs gestelt worden, wy zullen ze eger hier kortelyk opnoemen.

1. VIRGINISCHE KLIM-OP, met genavelde Bladen.

Hedera Virginiana clematidis facie, radice flavescente. Herm. H. L. B.

Hedera Virginiana, umbilicato folio, radice flavescente. Herm. Por. B. Prodr.

Clematidis Hederae folio. Mor. H. Blas.

Clematis Hederacea perennis, Virginiana, umbilicato folio, papposo flore. H. R. Par.

Menispermum canadense scandens, umbilicato folio. Tournef. Act. R. Sc. 1705. tab. 4. fig. 2.

Dillen. gen. 150. tab. 9.

Hedera monophyllos, convulvuli foliis, Virginiana. Plukn. Almag. 181. tab. 36. fig. 2. Boerb.

J. A. 2. 252.

Menispermum foliis peltatis angulosis. Linn. H. Cliff. 140. Gron. virg. 153. Roj. Prodr. 228.

2. VIRGINISCHE KLIM-OP, met gelobde of Aard-veils Bladen.

Menispermum folio Hederaceo. Dillen. Eltb. 223. tab. 178. fig. 219.

Menispermum foliis inferioribus lobatis, superioribus ovatis integerrimis. Roj. Prodr. 228.

Van deze tweede soort is 'er nog een Mede-soort, of verandering, die lager groeit.

§. 13. Deze groeijen in *Virginien* en *Canada*, en zyn in *Europa* zeldzaam, wordende alleen gevonden in de Botanische Tuinen en in die van zommige Kruid-beminnars. Ze worden door Steking of Inlegging der Takken voortgekweekt, als de vorige (§. 2. No. 1, 2, 3.), en kunnen onze Winterkoude bezwaarlyk doorstaan, als die wat streng is, anders zyn ze bekwaam tot bekleding van Prieëlen, Berceaux, Muuren, enz.

§. 14. Nog is 'er een vreemde soort, die van zommige *Virginische Klim-op* geheten word; daar van zullen we hier na spreken onder den naam van *Trompet-bloem*.

V A N D E

§. 1. **L**IGUSTER. Dit Heester-Gewas word genoemd, in het *Nederduitsch* gewoonlyk *Liguster*. Mond-hout. Keel-Kruid. Rynwilg. Wit-Vilt-Kruid. *Latynsch*, *Ligustrum*. *Hoogduitsch*, *Beinholtz*. *Rhein-weide*. *Mundholtz*. *Hartriegel*. *Hekholz*. *Fransch*, *Troëne*. *Engelsch*, *Privet*. *Prime-print*. *Deenssch*, *Vild-Olie-Trae*. *Rindske*. *Pille*. *Mund-Trae*. *Zweedisch*, *Liguster*. *Mund-Traed*.

By de Botanisten heet dezelve:

Ligustrum germanicum. C. B. Pin. 475.

Ligustrum. Lob. J. Baub. 1. 528. Tournef. Inst. 596. Boerb. J. A. 2. 214. Linn. H. Cliff. 6. Flor.

jucc. 4. Roj. Prodr. 398. Hall. Helv. 527.

Philyrea. Dodon.

§. 2. De *Liguster* groeit veel in *Hoogduitschland*, *Brabant*, *Frankryk*, *Italien*, en elders in het wild in de Heggen en Boschen; hier te Lande vind men geen andere als die gecultiveert worden.

Daar zyn nog twee veranderingen van, bestaande alleen daar in, dat de eene wit-bonte, en de andere geel-bonte Bladen heeft, welke van de Kruid-liefhebbers om de verandering van Gewasfen, gecultiveert worden. Men vind ook in zommige *Catalogen* gewag gemaakt van een altyd-groenende gemene *Liguster*, dog dit schynt my dezelve gemelde soort toe, dewelke by zachte Winters dikwils hare groene Bladen behoud, tot dat in het Voorjaar weer nieuwe uitspruiten.

§. 3. Dezelve wil in allerlei goede gronden zeer wel groeijen, en bemind inzonderheid die welke wat vogtig en schaduwtig zyn.

§. 4. De Vermeerdering geschied door Uitlopers, als mede door Inlegging of Steking der Takken, die gemaklyk Wortels spruiten. Kan ook bekwaamlyk door het rype Zaad geschieden, het welk, na dat de rype Besien den Winter over in Zand te meuken gestaan hebben, in het Voorjaar in Greppels of uit de volle hand op Bedden gezaait word.

§. 5. Ze word in de Tuinen veel gebruikt om 'er laage Heggen van te planten, die 4 á 6 Voeten hoog kunnen worden, en, om dat ze dicht van Takken en Bladen begroeijen, eierlyk staan, als ze wel onderhouden worden, namelyk, dat men ze door knipping op zyn tydt (in de Maand Junius) niet te dik of breed laat worden; want alle door verzuim van knippen te dik gewordene Heggen worden slenterig en daar door mismaakt en niet voldoende aan het Oog, dat ook naderhand niet ligtelyk hersteld kan worden.

Deze Heester is in 't byzonder zeer bekwaam om ze als Heggen onder Bomen te planten, dewyl ze in de schaduwe onder ander Boom-gewas, voor andere soorten, groeijen wil.

Dit is al het gebruik van dit Gewas dat my daar van bekend geworden is: Men zegt, dat men 'er op zommige plaatsen Tandstokers van maakt; die men zeer pryft voor de Tandten, en het Tandvleesch dat door de Scorbuit aangetast is: Waar van, als mede om de Decoctie der Bladen als een Mondspoelinge gebruikt, in dezelfde gebreken, en ook voor een zeer gezwollene Keel en nederzinking van de Huig zeer dienstig geagt word, dit Hout den naam *Mond-bout* schynt verkregen te hebben.

§. 6. De rype Vruchten, die een hoog donker-rood Zap bevatten, kunnen dienen om aan de Rode Wyn een hooger of donkerder roode Kolor te geven, daar in gedaan wordende; als ook om andere Vogten rood te Verwen, enz.

V A N

§. 1. **D**E LINDE-BOOM. Deze Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, Linde-boom. Linde. *Latynsch*, Tilia. *Hoogduitsch*, Linden-baum. Linde. *Franssch*, Tila. *Tileul*. *Engelsch*, Linden. *Teile-Tree*. *Holland-Tree*. *Deenssch*, Linde-Trac. *Lind*. *Zweedsch*, Linn.

§. 2. Men vind verscheide soorten van Linden by de Botanisten aangetekent, dog die alle waar-schynelyk maar veranderingen van een en dezelfde soort zyn; ik zal alleen maar van twee melden, die het bekendste zyn, als:

1. LINDE met groote Bladen, *Hollandsche Linde*.

Tilia fœmina folio majore. C. B. Pin. 426. Tournef. Inst. 611. Boerb. J. A. 2. 230.

Tilia vulgaris platyphyllos. J. Baub. 1. 133.

Tilia fœmina. Lob.

Tilia. Dodon. Linn. H. Cliff. 204. Flor. suec. 432. Mat. med. 262. Roj. Prodr. 477.

2. LINDE met kleine Bladen, ook wel *Steen-Linde* genoemd.

Tilia fœmina folio minore. C. B. Pin. 426. Tournef. Inst. 611. Boerb. J. A. 2. 230.

Tilia folio minore. J. Baub. 1. 133.

Tilia silvestris. Trag. III.

Daar zyn nog twee veranderingen van, met geel- en wit-bonte Bladen.

§. 3. De gemelde beide soorten (§. 2. No. 1, 2.) groeijen in zommige Gewesten van *Hoog-duitsch-land*, *Bobemen*, *Frankryk*, *Italiën*, *Engeland*, en elders, in het wild, in de Berg- en Bosch-agtige plaatsen: Ze worden in het byzondere ook veel in het wild groeiende gevonden in de noordlyke Landen, als in *Moscovien* en de aangrenzende Landschappen, want ze beminnen meer de koude als warme Landen. By ons groeijen ze niet in het wild, maar worden veel aangekweekt tot gebruik der Hooven, te weten, de eerste soort, om dat de tweede wegens haar kleine Bladen en minder groei, geen zo groote en sierlyke Boom word.

§. 4. Ze willen in allerlei Gronden zeer wel groeijen, als die vet genoeg en niet schraal nog al te vogtig zyn, want in deze laatste maken ze weinig voortgang, en raken dikwils zelfs aan het kwynen.

§. 5. Hare vermeerdering geschied door Inlegging op dezelfde wyze als de *Ipen*; dewyl door het Zaad veel veranderlyke, meest verslegterde soorten, met kleine Bladen en dikwils van slechte groei, voortkomen: Maar men moet de jonge bewortelde en verplante Inleggers in het opgroeijen met regte Stokken voorzien om ze daar aan vast te binden en regt opwaarts te leiden, dewyl ze dikwils van zelf niet zo regtscheutig opgroeijen willen gelyk de *Ipen*.

§. 6. De *Linde-boom* word zeer veel gebruikt om daar van *Allees* te planten, die doorgaans voor de fraaiste van alle gehouden worden, wegens hare sierlyke Bladen, moeijer regt op wasfende Stammen en Takken, en dicht gesloten Kroonen, die ze maken, als mede om dat ze schielijk genoeg aangroeijen en groot worden, als ze op een voordelige en voor de sterke winden, door een goede Mantelinge of anderzints, gedekte plaats staan, want ze de Winden niet wel tegenstaan kunnen, waar door ze onvolmaakt groeijen en weinig voortgang maken. Edog daar zyn 'er die deze Boom tot 't gemelde gebruik afkeuren, om dat, zeggen ze, veelerlei *Insecten*, als *Muggen*, *Vliegen*, *Spinnen*, enz., meer zig in deze als in andere soort van Bomen onthouden, en daar door de Wandelaars *incommodeeren*; dog dit heb nooit kunnen bevinden; 't is wel waar, dat deze Bomen in de tyd wanneer ze bloeijen van de *Byen* zeer gezogt worden, om 'er haar voedsel, de *Honig* en 't *Was*, uit te halen, dog dit is alleen in de Bloei-tyd, in 't laatste van de *May*, en die Diertjes zullen niemand hinder doen, indien men ze maar in gerustheid haar bezigheid laat verrigten; om haar kost te zoeken; ook bloeijen deze Bomen niet alle, en niet dan wanneer ze wat oud geworden zyn. Indien deze Boom enig gebrek heeft, zo is 't wel hoofdzakelyk dit, te weten, dat deszelfs Bladen in de Herfst vroeger als aan andere Bomen geel worden en afvallen, waar door de Wandel-paden dan dikwils onaanzienlyk en ongemakke-lyk om te bewandelen worden, in een tyd wanneer men anders dikwils nog aangenaam weêr geniet, om plaizier van de Tuinen met wandelen, enz., te nemen; dog ik heb opgemerkt, dat dit niet alle jaren even vroeg geschied, hangende veel af van een drooger of vogtiger Jaar-zaizoen, als mede van de min of meerder droog- of vogtigheid en de deugd des gronds.

Men moet deze Bomen tot de *Allees* nooit digter als ten minsten op 25 á 20 Voeten afstand plan-ten, om dat ze in een goede Grond met der tyd zeer groot en uitkronende kunnen worden; en men verkieft daar toe Stammen die reeds wat groot en dik zyn, als, 1½ á 2 Duimen dik.

§. 7. De *Linden* worden ook gebruikt tot bekleding van groote Berceaux, Priëllen, enz., waar toe ze zeer dienstig zyn, en wel staan, indien ze met aanbinden en snoeijen op zyn tyd wel onderhouden worden.

§. 8. Daar worden ook wel Scheer-heggen van geplant; dog die juist niet zeer fraai zyn, om dat ze

ze na het Scheeren, wegens haar groote Bladen wat kaal staan; om dit eenigzints voor te komen, zo moet men dezelve wat vroeg, alvorens de Loten heel lang geworden zyn, scheeren, en zulks in den Zomer verscheide malen herhalen.

§. 9. Aanmerkelyk is de gewoonte die men op zeer veel Plaatzen van Duitschland, Braband, en Vlaanderen heeft, te weten, dat men byna in ieder Dorp, Vlek of Gehugt op een bekwame ruime plaats, en doorgaans dicht by of omtrent de Kerk, een groote *Linde-boom* heeft, die in plaats van een Raadhuis dient; want de Land-lieden, na voorgaande aankondiging door de Klok-slag, aldaar by malkander komen, als ze iets, de Gemeente aangaande, te verhandelen of te beraadlaan hebben: Alwaar ook de Placaten, Publicatien, en Geboden van den Souverain of van 's Lands Overheid verkondigt, en vervolgens op een Plank, aan die Boom vast gemaakt zynde, geaffigeert worden, en ze houden zig doorgaans aan dien Boom, schoon die oud, en daar door onaanzienlyk geworden was, en 'er op andere plaatzen daar omtrent fraaijer Bomen stonden.

§. 10. Dat deze Boom zeer groot worden kan, daar van vind men hier en daar aantekeningen by de Botanisten en andere Schryvers, als onder anderen by *J. Baubinus* Hist. Plant., Tom. I. Lib. 8. Cap. 1. *A. Lonicerus* Krauterbuchs IV Deel, Cap. 46.; tot een staaltje kan ook dienen die groote *Linde-boom* te *Neustad* aan de *Koerber*, waar van in een ander Werk gemeld heb. Op veel plaatzen vind men *Linde-bomen*, waar op men tuschen de Takken Speel-huisjes en Zitplaatzen gemaakt heeft, om zig daar in by de warme Zomer-dagen te vermaken, wordende de schaduwe van dezen Boom ook voor de gezondste gehouden; en de vermakelykheid en aangename schaduwe dezes Booms, heeft aanleiding gegeven tot het volgende Latynsche Rym-Vaarsje:

Filia sub Tilia ducit subtilia Filia.

§. 11. Het Hout van deze Boom is wit, week, effen, glad, niet ligt berstende, en word ook niet ligt van de Wormen aangetast; weshalven het tot Beeldhouwers-werk zeer bekwaam is, en veel gebruikt word; ook gebruiken het de Draaijers en Schrynwerkers, tot het maken van Schotels, Kommen, fraaije Lyften, Linnen-bakjes, Pers-Plankjes en andere dierlyke Huisgeraden. Tot grof Timmer werk is het wegens zyn weekigheid niet dienstig. Ook deugt het om dezelfde reden weinig om te branden; nog tot gedoofde Koolen voor de Zilverfmidts en andere. Maar deze Kolen worden heel goed geagt tot het maken van Bus-Kruid.

§. 12. Uit de Schors worden in de noordlyke Landen, inzonderheid in *Moscovien*, Korven en Dozen gemaakt; en uit de binnen-schors maakt men in dezelfde Gewesten Matten, die by ons onder de naam van *Moscovische Matten* bekend zyn, en waar mede al veel Negocie gedaan word; dienende tot inpakking der Koopmans-goederen en andere dingen: Men gebruikt ze inzonderheid ook veel in de Tuinen tot opbinding van allerlei Bloem- en andere Gewassen; als mede by het *oculeeren*, waar toe ze wegens hare taaijgheid zeer dienstig zyn, als men ze van te voren wat nat maakt, zynde hoe nieuwer hoe beter. Uit deze binnen schors worden ook Touwen gedraait tot allerlei gebruik, die vry sterk zyn.

§. 13. De Bladen worden op zommige plaatzen van Hoog-duitschland, Frankryk, en Savojen, gebruikt tot Voeder voor het Vee, op dezelfde wyze en om dezelfde reeden, als hier voren van de *Ipen-bladen* gezegt is.

§. 14. Aanmerkelyk is het geen *Plinius* Lib. 17. Cap. 16. zegt, namelyk een *Linde-boom* *Triburtes* (tegenwoordig *Trivoli*) in Italien, welke allerlei Vruchten droeg, de eene Tak *Noten*, de andere *Besien*, op andere plaatzen *Druiven*, *Vygen*, *Peeren*, *Granaten*, en meer andere; maar wat zal men hier van maken? deze Vruchten zyn 'er zekerlyk op ge-ent geweest, indien de Historie waar is; maar vele houden dit met goede reeden voor een verdigtzel of vercierzel; en *Plinius* zegt zelfs, dat het leven van deze Boom kort was.

§. 15. Voor het overige zo heeft deze Boom ook zyn nuttigheid in de *Gencees-kunde*, inzonderheid deszelfs Bloemen, welke zeer geprezen en veel gebruikt worden voor Draaijingen des Hoofts, Convulsien of Stuipten, inzonderheid der Kinders; Vallende Ziekte en Beroertheid: Men maakt tot dien einde een Conferv van een gedistilleert Water uit de Bloemen: Dit Water word ook groatelyks gelaudeert, het zy alleen of beter met wat Lavendel-water, of eenige druppels Lavendel-Olie, om het baaren der Vrouwen te bevorderen. De binnenste Schors of jonge Takken in Water gekookt, is een goed middel voor de Waterzugt, daar van 's Daags eenige Romers vol gedronken.

V A N D E

§. 1. **L**ORKEN-BOOM. Deze Boom word genoemd, in het *Nederduitsch*, Lorken-boom. Lerken-boom. *Larix-boom*. *Latynsch*, *Larix*. *Hoogduitsch*, Lechen-baum. Lerchen-Thannen. *Fransch*, Melese. *Engelsch*, Lerch-Tree. *Deenssch*, Larix-Træ. *Zweedsch*, Larix-Træ.

Daar is maar eene soort van deze Boom, welken de nieuwste Botanisten by het Geslagt van de *Denne-boom* stellen; wordende genoemd:

Larix. Dodon. Lob. C. B. Pin. 493. Tournesf. Inst. 586. Boerb. J. A. 2. 180.

Larix folio deciduo, conifera. J. Baub. 1. 265. Hort. Ang. 43. tab. 11.

Abies fasciculatis obtusif. Linn. H. Cliff. 450. Flor. suec. 789. Mat. med. 436. Roj. Prodr. 89.

§. 2. Deze Boom, die heel hoog en groot worden kan, en met een regte Stain opwaarts groeit, is hier te Lande vreemd; hy word natuurlyk groeiende gevonden in de *Alp- en Pyrené-bergen*, als mede in veel andere Gebergten van *Hoogduitschland*, *Silefen*, *Bobemen*, *Ongaryen*, *Tyrol*, *Zwitserland*, insgelyks van *Polen* en *Moscovien*, enz., beminnde van natuur de koude Landstreken, en de *Bergen*; hier te Lande ziet men geen andere, als die zomtyds van de Liefhebbers gecultiveert worden.

worden. Men ziet 'er een in de Tuin van Zyn Hoogheid de Prins van Oranjen, Erfstadhouder, enz., enz., op het Oranje-wout, 7 Uuren van Leeuwarden, die heel hoog en groot is. Zommige zeggen dat 'er nog een Mede-soort van deze Boom is, die in alle deelen kleiner en tederder groeit.

Onder alle Hars-gevende Bomen is dit de eenige, die in de Winter zyn Bladen vallen laat.

§. 3. Hy begeert van natuure liefst een hooge, drooge, zand- of steen-agtige Aarde, in vogtige en vaste Gronden wil hy bezwaarlyk aarten.

§. 4. De Vermeerdering geschied uit Zaad, het welk uit andere Gewesten moet ontboden worden, dewyl het by ons zelden ryp word, welk Zaad op dezelfde wyze gezaait en verder behandeld word als van het Zaad der *Denne-bomen* gezegt is; dog kan ook door Inlegging der jonge Takken vermeerderd worden, hoewel bezwaarlyker.

§. 5. Het gebruik dat men 'er in onze Tuinen van maakt, is weinig, men kweekt 'er doorgaans alleen, gelyk reeds gezegt heb (§. 2.), eenige uit Liefhebbery, en om de verandering van Gewassen, die men hier of daar in de Tuinen of in de Bosquets plant. Edog

Dezelve zyn ook bekwaam tot bedkleding van *Berceaux*, *Prieëlen*, *Zitplaatsen*, *Muuren*, enz., welke bedkleding heel bevallig staat, inzonderheid in het Voorjaar of in de Voor-zomer, wanneer deze Boom jonge Vruchten verkrygt, die hy aan de jonge dunne lange en taaie Takjes in menigte voorbrengt, welke in het eerst purper-rood van Kolor en zeer aanlokkelyk zyn, dewyl ze een aangenaam gezigt tusschen de nieuwe groene Bladen verwekken. Weshalven deze Boom wel waardig was meer gekweekt en tot het gemelde gebruik geplant te worden.

§. 6. Het Hout van dezelve is zeer hard, langduurend, en roodagtig van Kolor, inzonderheid na binnenwaarts, en dus, daar men het hebben kan, zeer dienstig tot allerlei Timmermans-, Kist-, en Lyft-makers-, en Draaijers-werk, enz.

§. 7. Het is ook een zeer goed Brandhout, dat zeer sterke hitte geeft en lang duurt; maar 't vat, wegens zyn hardigheid, langzaam Vuur, weshalven de Ouden gemeent hebben dat het tot branding geheel ondeugend was, het welk de ondervinding, in die plaatsen daar men byna geen ander Hout brand, gelyk in het *Walliser Land*, zo als *Simlerus* in *Descript. Valleisæ*, enz., aangetekent heeft, en elders, anders geleert heeft; wordende dit Hout en ook zyn Kolen veel geagt en gebruikt op plaatsen daar Smelt-Hutten zyn, en deze Bomen veel groeijen, tot het smelten der Ertzen en Metalen; en de gedoofde Kolen daar van zyn zeer begeert van de Yzer-, Zilver- en andere Smeden.

§. 8. Dat 'er uit deze Boom een week Hars (*Resina Laricis larigna*, vel *laricea*), vloeit 't welk gewoonlyk voor 't *Veneesche* *Terpenty*n verkogt en gebruikt word, ook haar in kragten na by komt, heb ik te voren by de *Denne-boom* reeds aangetekent. Dit Hars word van de Land-lieden vergadert door middel van een gat in de Boom in de Zomer-tydt te booren tot op de Pit, waar uit al langzamerhand veel Hars komt te vloeijen; en men zegt, hoe jonger de Boom, hoe mooier en klaarder dit Hars is; wordende het witte, klaafte, voor het beste geagt. Het zelve word veel vergadert in *Tirol*, als mede in *Oostenryk* en *Silezien*, omtrent *Jägerndorf* en *Teschén*, en tot gebruik overal verzonden.

§. 9. Ook komt van deze Boom een *Manna*, gelyk by de *Esfchen-boom* aangemerkt heb, dog dat zo goed niet is als dat van de *Manna-boom* komt.

§. 10. Nog groeit 'er aan deze *Lorken-boom* een witte *Sponsie* of soort van *Kampernoelie*, die in het Latyn *Fungus Lariceus* vel *larignus*, dog in de Apotheken *Agaricus* (na een Landschap *Agaria* in *Sarmatien*) genoemd word, en een heerlyk Purgeer-middel is voor veelerlei gebreken des Menschen; wordende inzonderheid geprezen voor de Gebreken des Hoofds, en der Borst, door Vogten en Catharren veroorzaakt: Men laat tot dien einde 2, 3 á 4 Drachma's in heet Water trekken, en neemt vervolgens het Vogt in, dog men moet hier by wat Anys-zaad, Kruid-nagels, of Gengber voegen, dewyl het anders iets walgelyk is, en de Maag ontfelt.

§. 11. De *Ceder-boom* van de *Libanon* is ook een ware Mede soort van deze *Lorken-boom*, behorende tot het zelfde Geslacht, weshalven ik by deze gelegenheid daar van, schoon die by ons niet in de open Lugt groeijen kan, iets aanroeren zal:

Dezelve word van de Botanisten genoemd:

Cedrus conifera foliis laricis. C. B. Pin 490.

Cedrus magna sive Libani, conifera. J. Baub. 1. 277.

Cedrus magna. Dodon.

Cedrus Libani & Palestinae, præcelsa. Lob.

Larix orientalis, fructu rotundioro obtuso. Tournef. Inst. 586. Boerb. J. A. 2. 180.

Abies foliis fasciculatis acuminatis. Linn. H. Cliff. 449.

§. 12. Deze Boom, die zeer groot en hoog, en, zo men zegt, de grootste van alle andere Zorten van Bomen worden kan, groeit hoofzakelyk op de Bergagtige Plaatzten van *Judea*, *Sirien*, en elders in *Asia*, inzonderheid op de Bergen *Libanon* en *Taurus*. Men zegt, dat hy ook in *Africa* op den Berg *Atlas* gevonden word: Insgelyks in het Koningryk *Congo*, en in het Eiland *Tercera*; maar of dit dezelfde soort is als de ware *Ceder van Libanon*, schynt wat twyffelagtig: By ons word hy niet gezien als by zommige Kruid-liefhebbers, die dezelve in Potten of houte Vaten Cultiveeren, om 's Winters in het Huis voor de Vorst te bewaren, want schoon die in de Oosterfche en andere Landen doorgaans op de koude Bergen groeit, die zelfs zomtydts met Sneeuw bedekt zyn, zo kan hy nogtans onze Winter-koude in de opene Lugt niet tegenstaan.

§. 13. De Vermeerdering geschied door Inlegging der jonge Takken.

§. 14. Het Hout van deze Boom is roodagtig van Kolor, zeer hard en langduurende, jaa het langduurende van alle, weshalven het van zommige eeuwigduurend genoemd is; het word nooit van de Wormen aangetast, en geeft een goeden Reuk. En het is dit Hout, waar uit de Koning *Salomon* den Tempel des Heeren gebout heeft, gelyk men leeft I Reg. V., waar toe zyn Vader, de Koning *DAVID*, te voren reeds een voorraad van *Ceder-bout* vergadert had, I Chron. XXII: vs. 4, 5. Ook had *DAVID* een Huis van *Ceder-bout*, dat hem *Hiram* de Koning van *Tyrus* zond, II Samuel V. vs. 11. en VII: 11. Insgelyks bouwde *SALOMON* voor zig een Huis van de Bomen des Wouds *Libanon*, dat is,

van

van *Ceder-bout*, I Chron. VII., en hy maakte de *Cederen* te *Jeruzalem* te zyn als de wilde *Vyge-bomen*, II Chron. I: vs. 15. IX: vs. 27. Uit welke plaatsen der Heilige Historien blykt, hoe groot dit Hout toen in agting geweest is, en waar van als het waardigste van allen, op zo veel plaatsen vermeld word. Weshalven men ook I Reg. IV: vs. 33. van de Koning *Salomon* leeft, dat hy gesproken heeft van de Planten, van de *Ceder-boom* af, die op den *Libanon* is, tot op den *Tijp* die uit de Muur wast, en ook van het *Vee* en het *Gevogelte*, enz. Welke Boeken de Koning *Hiskias* weg gedaan heeft, en, zo men meent, verbrand zouden zyn; dewyl het Volk al te veel kragten aan de Kruiden alleen toefschreef, en de Goddelyke hulpe ter zyde zette.

§. 15. Men wil ook dat de *Tempel* van *Diana* te *Ephezen*, en de *Tempel* van *Apollo* te *Utica* van *Ceder-bout* zouden gebouwt geweest zyn. Dat de oude Heidenen Afgoden-Beelden uit het *Ceder-bout* gemaakt hebben, blykt onder anderen uit *Plin Lib. XIII. Cap. V.*

§. 16. By ons word dit *Ceder-bout* nooit gezien; daar word wel zomtyds zodanig Hout getoont, en voor *Ceder-bout* verkogt; maar men gelooft met reeden, dat dit niet van de regte *Ceder-boom* der Ouden, maar veel eer van die soort van valsche *Ceder-bomen* is, die te voren by de *Genever-boom* gemelt zyn, of van een ander diergelyke soort van Hout.

§. 17. Daar vloeit ook een *Wit Hars* uit dezen *Ceder-boom*, maar dit ziet men hier te Lande niet, of is ten minsten zeer zeldzaam: Het word zeer dienstig geagt, met andere dingen vermengt zynde, tot het balzemeeren der Ligchamen van doode Menschen.

V A N D E

§. 1. **O**LEASTER. Deze Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, Oleaster. Wilde Olyf-boom. Witte Jujuben. *Latynsch*, Oleaster. *Olea Bohemica*. *Hoogduitsch*, Böhmisch Oelbaum. *Fransch*, Jujubier blanc. *Olivâtre*. *Engelsch*, Wit Jujubes. *Deenssch*, Wild Olive-Træ. *Zweedsch*, Wild Olive-Träd.

Deze Boom, dien de oude Botanisten tot het Geslacht der Olyf-bomen gerekent hebben, maar eigentlyk een byzonder Geslacht is, word van de Botanisten genoemd:

1. *Olea sylvestris folio molli incano*. C. B. Pin. 473. Hort. Angl. 52. tab. 19.

Zizyphus Cappadocica, quibusdam *Olea Bohemica*. J. Baub. 1. 27.

Zizyphus alba, seu *Cappadocica*. Dodon.

Olea sylvestris Septentrionalium. Lob.

Elæagnus Orientalis angustifolius, fructu parvo *Olivæ-formi*, subdulci. Tournef. coroll. 53.

Elæagnus. Linn. H. Cliff. 38.

Elæagnus foliis lanceolatis. Roj. Prodr. 250. Linn. H. Ups. 31.

§. 2. Deze Boom, die tamelyk groot worden kan, word in het wild in de Boschen groeiende gevonden in *Spanjen*, *Griekenland*, *Palæstina*, *Syrien*, *Cappadocien*, en elders in *Asia*: Ook in *Bobemen*, waar van hy de naam van *Bobemsche Olyf-boom* verkregen heeft. Hier te Lande nog in *Hoogduitschland* groeit hy nergens in het wild, maar word zomtyds in de Tuinen uit Liefhebbery en om de verandering van Gewassen gecultiveert.

Daar zyn eenige Veranderingen van, bestaande in de groot- of kleinheid der Bladen en Vruchten, dog die zyn zeldzamer.

§. 3. Dezelve bemint een goede losse, liefst zandagtige Grond, en een goede warme voor de Winden gedekte plaats; kan onze Winter-koude, op een zodanige plaats heel wel tegenstaan, inzonderheid als die wat bejaard geworden is.

§. 4. De Vermeerdering geschied door Inlegging of Steking der jonge Takken, op de gewonelyke wyze; of ook door de Wortel-spruiten.

Kan ook geschieden door het Zaad, als men Zaad uit *Bobemen* of van elders verkregen heeft, dewyl hy hier te Lande en in *Hoogduitschland* zomtyds wel bloeit, maar geen Vruchten voortbrengt: Welk Zaad in het Voorjaar in Potten gezaait word, die men in een Rund-bak zet; moetende vervolgens de opgekome jonge Boontjes 's Winters in het Oranje-huis bewaart worden, tot dat ze eenige jaren oud geworden zyn, als wanneer men ze in de Tuin hier of daar, op een bekwame plaats (§. 3.), in de koude Grond plant; het welk al het gebruik is dat men daar van maakt; deszelfs Bloemen die langs de jonge Takken by de oorsprong der Bladen, 2 á 3 by elkaar, voortkomen, zyn klein en wit, en zeer wel riekkende.

§. 5. By deze gelegenheid zal het niet onnut zyn, iets aan te tekenen van de opregte *Olyf-boom* en deszelfs gebruik in de *Oeconomie*, enz., schoon die by ons niet in de opene Lugt groeijen kan.

Deze Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, Olyf-boom. *Olive-boom*. *Latynsch*, *Olea*. *Hoogduitsch*, Oelbaum. *Fransch*, Olivier. *Engelsch*, Olive-Tree. *Deenssch*, Olive-Træ. *Zweedsch*, Olive-Træ.

Daar zyn twee Hooft-soorten van, als

1. WILDE OLYF-BOOM.

Olea sylvestris folio duro, subtus incano. C. B. Pin. 472. Tournef. Inst. 599. Boerb. J. A. 2. 218.

Oleaster, five *Olea sylvestris*. J. Baub. 1. 17.

Olea sylvestris five Oleaster. Dodon. Lob.

Sylvestris Olea. Clus. H. 26.

Olea foliis lanceolatis, ramis teretiusculis. Linn. H. Cliff. 4. Roj. Prodr. 399.

2. TAMME OLYF-BOOM.

Olea fativa. C. B. Pin. 472. J. Baub. 1. 1. Dodon. Lob. Tournef. Inst. 599. Boerb. J. A. 2. 218.

Deze verschilt alleen, zo men zegt, van de wilde soort, dat ze gecultiveert en daar door in alle deelen

delen groter word, maar de wilde van zelfs groeit, en kleinder is, ook kleinder en slegter Vruchten geeft.

Daar worden veele veranderingen van de Tamme gevonden, welkers onderscheid nogtans hoofdzakelyk gelegen is, in gedaante, koleur, groot- en kleinheid, als mede min of meerder vettigheid en vleeschigheid der Vruchten; welke veranderingen men in *Tourneforts Inst. R. H.* en in *Horto castibolico*, opgenoemt zien kan.

§. 6. De natuurlyke Groei-plaatzen van den Olyf-boom, die heel groot en hoog worden kan, maar langzaam waft, zyn de warme Landen, als *Provence*, *Languedocq*, *Spanjen*, *Italien*, *Portugal*, *Griekenland*, *Palestina*, *Syrien*, enz., by ons word dezelve anders niet als in de Botanische Tuinen en by de Kruid-Liefhebbers in Potten of in houten Vaten onderhouden, om die 's Winters in het Oranje-huis voor de Winter-koude te bewaren, want kan geen Vorst verdragen, waar door die versterft; zelf in die warme Landen, die niet altydt geheel van de Winter-vorst bevryd zyn, als in *Provence* en *Languedocq*, gaan ze in extraordinaris koude Winters wel doode, tot grote schade der Ingezetenen.

§. 7. Dezelve bemint een goede, vette, niet al te losse Grond, en een opene warme plaats in de Zomer, en moet 's Winters in Vaten of Kasfen geplant staande, in het Oranje-huis, gelyk gezegt is (§. 6.), voor de Vorst bewaart worden.

§. 8. De Vermeerdering geschied door Uitlopers, en door Inlegging of Steking der Takken; kan ook geschieden door de rype Vruchten, die men uit de warme Landen ontvangen heeft, op dezelfde wyze als te voren van de Oleaster gezegt is (§. 4.).

§. 9. De nuttigheid van deze Boom aangaande, die is zeer groot, want uit deszelfs Vruchten, Olyven genoemd, word in de warme Landen een Olie in grote menigte geperst, die de gehele Waereld verzonden, en 'er veel Negotie met gedreven word, en die by ons, onder de naam van Boomolie, bekend is; wordende zo wel in de *Medicynen* als wel meest tot Spys-bereiding, en tot branding in de Lampen, enz., gebruikt. In de Spys-bereiding dient ze by ons hoofdzakelyk tot toemaking van allerlei Zallaad, dog in de warme Landen gebruikt men ze zelf ook in plaats van Boter, inzonderheid aldaar en elders in de Vasten-tydt der Roomsche-Catholyken: De meeste van deze Olie die men hier te Lande ontfangt, bregt men uit *Spanjen* en *Portugal*. maar die over *Genua* en *Provence* komt, word voor de beste geagt, dewyl ze het witst, klaarst, en zoetst van allen is; want hoe witter, als mede hoe verscher de Boomolie is hoe zoeter en geuriger ze valt; de groene, is de allerflechte, onsmakelykste, en dikwils stinkende.

Deze Boomolie word voor heel gezond gehouden, het verzagt de inwendige deelen, en houdt het Ligchaam open, dog is wat zwaar te verteeren, en vereischt derhalven een goede gezonde Maag. Daar word in de gemelde warmer Landen ook een welriekende Boomolie gemaakt, door middel van deze of gene welriekende dingen in de Olie en in de Zon te zetten, of daar mede wat te kooken; het welk ook by ons kan toebereid worden.

§. 10. De Olyven worden in de warme Landen ook veel eer ze volkomen ryp geworden zyn, of ook wel ryp zynde, dog meest de eerste, in *Pekel* ingelegt, en overal verzonden, om als een toefpyze by Gebruaars en andere Spyzen te eeten; ze verwekken appetyt, en versterken den Maag; dog voor een die een zwakke Maag heeft, dienen ze niet, want zy zyn wat zwaar te verteeren, en verwekken zomtyds Hooft-pyn, inzonderheid die ryp ingelegt zyn, gelyk in *Spanjen* veel gedaan word, en welke onderkent worden, daar aan, dat ze 'er zwarter uitzien als de onryp ingelegde.

Daar worden tweederlei soorten tot onzent gebragt, als 1. Uit *Spanjen* en *Portugal*. 2. Van *Genua* en uit *Provence*; deze zyn wel kleinder als de eerste, maar veel smakelyker, en dus het meest geagt.

De Olyven worden ook wel in Zuiker of Honig, in de gemelde Landen, geconfyt, maar die ziet men hier te Lande zelden.

§. 11. Het drooge Hout van deze Boom is heel hard, geelagtig van Koleur, en met mooie bruinagtige Strepen of Vlammen doormengt, weshalven heel veel geagt word van de Draaijers, Lyft- en Cabinet-makers en andere, om 'er allerlei fraaije dingen, als Tabaks- en andere Dozen, Lyften, Hegten, Tafel- en Cabinet-werken, enz., van te maken.

Het is ook een goed Brandhout, maar hier toe word het wegens zyne andere gemelde nuttigheid weinig gebruikt.

§. 12. Voorts zo moet ik hier nog eenige gebruiken dezes Booms by de Ouden aanmerken, als voor eerst, dat deze Boom in de oude Tyden by de *Attheniensen* in grote agting was, zodanig, dat zo iemand denzelven beschadigde, zulks als Kerksehending met de dood gestraft wierde.

§. 13. Hy was by ouds een Teken des Vredes en der Ontferming. Dus heeft men als toen de Helden, die hunne Vyanden overwonnen, en den Vrede weder hersteld hadden, met Kranzen van Olyf-Takken vereiert: Zo leeft men ook, dat die, welke de Vrede of Gratie kwamen verzoeken, Olyf-Takken in hunne handen droegen: En zeer opmerkenswaardig is het Vredens-Teken de Duif van deze Boom aan *Noach* in de Arke bragte, gelyk men leeft *Genef. VIII. vs. 11.*

§. 14. De oude *Grieken* en *Romeinen* hadden veel de gewoonte, om hunne Ligchamen met Boomolie te zalven tot hunne gezondheid; daarom leeft men, dat, als de *Keizer Augustus* aan zekeren *Pollio Romulus* vroeg, door wat middel hy tot over het Honderste Jaar zyns ouderdoms zyne Ligchaams- en Gemoeds-kragten behouden hadde? hy tot antwoord gaf, van binnen met *Meel* en van buiten met *Olie*: Met welken antwoord overeen stemt, die, welke *Democritus* gaf aan iemand die hem vroeg, hoe een Mensch by bestendige gezondheid blyven konde? namelyk, wanneer hy de buitenste Leden met *Olie*, maar de binnenste met *Honig* bevoogtigde.

§. 15. De Boomolie wierd in oude Tyden by de Oostersche Volkeren veel gebruikt tot Zalving der Gasten by de Maaltyden en anderzints, tot hunne Eer, Gezondheid, en Vervrolyking; weshalven onzen Heiland JESUS aan den hoogmoedigen Pharizeër, by wien hy te Gast was, verweet, dat by zyn Hooft niet met Olie gezaift hadde: *Lucas VII. vs. 46.* Gelyk men van zodanige Zalving meerder leeft, *Psal. XXIII. vs. 5.* *XLV. vs. 8.* *CIV. vs. 15.* *CXL. vs. 5.* *Ecclef. IX. vs. 8.* *Jes. LXI. vs. 3.* Daar was, behalven deze Waereldsche Zalving ook onder het Volk GODTS nog eene Geestelyke

Geestelyke Zalving, in gebruik: De Prieſteren, Koningen, Propheten, en Melaatschen wierden met Olie gezaſft, gelyk men leeft, *Exod. XXIX: vs. 7. 1 Sam. X: vs. 1. 1 Reg. II: vs. 39. XIX: 16. Levit XIV: vs. 16* In de *Tabernakel* wierde ook alles door de Heilige Olie geheiligt; en deze Olie wierd konſtelyk toebereid, naar de wyze der Apothekers, uit *Boom-olie* en de voornaamſte *Speceryen*, *Myrrbe*, *Caneel*, *Calmus* ende *Casſie*, enz., *Exod. XXX: vs. 23---31. XL: vs. 9. Levit. VIII: vs. 10, 11.*

§. 16. Zeer opmerkens waardig is de antwoord die een oud Huisman aan de Keizer Maximiliaan de IIde gaf, toen deze Keizer op zyne Reize de zeven *Olyf-bomen* zag planten, (die men zegt dat heel bud moeten zyn, eer ze *Vrugten* geven); aldus vroeg, *wat doet gy goede Man, dat gy op den avond-ſtand en de winter uwer jaren Bomen zaait, daar gy nooit Vrugten van zult plukken, nog genieten, waar op den ouden Gryſaart antwoorde, ik zaai ze GOD ter Eere, en onze Nakomelingen ten dienſte.* Dit antwoord behaagde den Keizer zodanig, dat hy aan dien eerlyken ouden Man hondert Goud-Guldens deed geven.

V A N

§. 1. **D**E PALM-BOOM. Dit altydt-groenend Heeſter-agtig Boom-Gewas word genoemd in het *Nederduitſch*, Palm-boom. Palm. Bus-boom. Bos-boom. *Latynſch*, Buxus. *Hoogduitſch*, Buxbaum. Buchsbaum. *Franſch*, Buis. Ou Bouis. *Engelſch*, Box-Tree. *Deenſch*, Buxbom-Træ. Buxbom. *Zweedſch*, Buxbom. Buxbom-Træ.

§. 2. Daar zyn twee Hooft-zoorten van, als:

1. GROTE OF BOOMAGTIGE PALM.

Buxus arborescens. C. B. Pin. 471. Tournef. Inſt. 578. Boerb. J. A. 2 172.

Buxus. Dodon. Lob. J. Baub. 1. 496. Linn. Hort. Cliff. 441. Hort. Upſ. 283. Mar. med. 423. Roj. Prodr. 400.

2. KLEINE OF LAAGE PALM.

Buxus foliis rotundioribus. C. B. Pin. 471. Tournef. Inſt. 579. Boerb. J. A. 2. 172.

Humi-buxus five Humulis Buxus. Dodon.

Buxus minor. Vulgo.

§. 3. Van deze twee Hooft-zoorten vind men weer de volgende veranderingen:

1. De grote vergulde Palm, of met geel-bonte Bladen.
2. De grote Palm, met geel-kantige bladen.
3. De grote verzilverde Palm, of met wit-bonte bladen.
4. De grote Palm met lange bladen, die in een geele punt eindigen.
5. De grote Palm met heel grote ſterk gezenuwde bladen.
6. De grote Palm met heel ſtomp zeer gezenuwde bladen.
7. De grote Palm met ſterk gezenuwde bladen, geele kanten en geele punten.
8. De grote Palm met ſmalle heel lange bladen.
9. De lage vergulde Palm.
10. De lage verzilverde Palm.
11. De lage Palm met geelagtige kanten
12. De lage Palm met kleine lange ſmalle bladen.
13. De lage Palm met heel ſmalle en lange kleine bladen.

Alle deze zoorten zyn door den tydt uit het Zaad voortgekomen, maar de eerſtgemelde (§. 2. No. 1, 2.), worden het meeft gevonden, dog ik heb alle de gemelde Zoorten gecultiveert

§. 4. De Palm (te onregte aldus genoemd, dewyl de opregte Palm-boom een geheel ander Gewas van veelerei Zoorten is, groeiende in de Indiën) groeit natuurlyk in de warme Landen, als in, *Champagne, France Comté, Provence, Languedocq, Italiën, Spanjen, Griekenland en Aſien*; ook in *Zwitſerland, Savojen, Waalſch Vlaanderen*, tuſſchen *Luik en Namur*, en elders in de Berg- en Boſchagtige ruwe plaatzen; hier te Lande word die alleen door de cultuur voortgekweekt, en wel zeer veel, inzonderheid de eerſte en tweede Zoort (§. 2. No. 1, 2.), door dien hy tot cleraad der Tuinen veel gebruikt word.

§. 5. Hy wil in allerlei goede loſſe Gronden, heel wel groeijen, als die maar vet genoeg en niet te vogtig zyn, want in ſchrale en in natte Gronden maakt hy ſlegte voortgang.

§. 6. Alle de gemelde grote Zoorten worden door Steking der Takken op een ſchaduwagtige plaats, of beter door Inlegging, voortgekweekt.

De Vermeerdering van de kleine Zoorten geſchied door middel van dezelve diep, tot aan de Top-einde toe, in de grond te zetten, waar door alle de Scheuten en Takken Wortels ſpruiten; kan ook door het Steken geſchieden: Dog word meeft vermeerdert, te weten, de gemeene lage zoort (§. 2. No. 2.), die het meeft gebruikt word, door het opnemen en ſcheuren van die welke eenige jaren in *Parterres* of elders geſtaan heeft, en nu te groot en te dik geworden is, om langer cierlyk te ſtaan; leverende een ſtrek Palm van één Voet lengte, dan veeltyds zo veel uit dat men 'er 6 á 8 Voeten lengte aan een ſtrek met beplanten kan, min of meer, naar dat hy dunnere of dikker ſtaat.

§. 7. Aangaande het gebruik van de Palm in de Tuinen; men plant van de groote zoort lage Scheer-heggen, die in goede Gronden tot 6 á 8 Voeten hoogte kunnen opgroeijen, en, wanneer ze wel gehavent worden, zeer fraai ſtaan: Deze Heggen zyn, om dat ze digt en niet te ſterk groeijen, ook zeer bekwaam om 'er allerlei Figuüren in te knippen.

§. 8. Men teelt 'er ook *Pyramiden* van, van allerlei gedaante; als mede kleine Kroon-boomtjes, welke de voorgemelde hoogte kunnen verkrygen, om daar mede *Parterres, Bloem-perken, Baſſins, Vyvers,*

Vyvers, enz., te verciere; waar toe in het byzondere ook de bonte soorten (§. 3. No. 1, 2, 3.) gebruikt worden.

§. 9. De *lage Palm* (§. 2. No 2.) dient alleen, en word veel gebruikt tot beplanting van de *Loofwerken der Parterres*, als mede tot invatting van *Rabatten*, *Bedden*, en andere diergelyke Grondwerken, waar toe dezelve boven alle andere Gewassen zeer bekwaam is, om reden dat ze cierlyk en altydt groen staat, in bekwame Gronden wel groeijen wil, en door een goede behandeling met de Scheer verscheide Jaren lang klein en net (dat de grootste cieraad van Grond-, Loofwerken, Invattingen, enz., is); gehouden kan worden.

§. 10. Men kan deze *Palm* in het Na-jaar en in de Lente planten, dog deze laatste tydt is verre de beste, om als dan de geplante *Palm* zekerder aan de groei komt; daar in tegen, dezelve in het Na-jaar geplant wordende, zeer dikwils door de volgende Winter-vorst, om dat hy niet in de Aarde vast bewortelt is, uit de grond vriest en bederft, of ten minsten, zo de *Palm* al behouden blyft, door het opvriezen geheel uit de order raakt, invoegen diergelyk in de Herfst geplant Werk, doorgaans in het volgende Voor-jaar met moeite weer herstelt moet worden; ten ware, dat 'er een heel zachte Winter opvolgde, dat weinig gebeurd, en men van te voren niet zeker weten kan.

Ik ben dikwils van Menschen die iets nieuws van *Palm* werk in hunne Tuinen wilden doen planten, raad gepleegt, of ze het zelve in het Na- of Voor jaar doen zouden, ik ried haar altydt de laatste tydt; dog de begeerte, om haar voornemen haastig uitgevoerd te zien, deed veele de eerste tydt verkiezen; maar ze hadden doorgaans het ongenoegen, dat het geplante-door de volgende Winter-vorst veel bedorven was en in de volgende Lente met nieuwe kosten weer moesten herstelt worden: En dewyl ik zelfs hier van ondervinding heb, zo kan ik nooit tot de Herfst-planting van diergelyke dingen raden. Hoe vroeger men de *Palm* in het Voorjaar plant, hoe beter.

§. 11. Nog een mislag is 'er, dien zommige Hoveniers veeltyds begaan, welke is, dat ze de *Palm* midden in de Zomer Scheeren; dit is doorgaans zeer schadelijk, om dat als dan de geknipte *Palm* door de Zomer-hitte, die men in die tydt gewoonlyk heeft, komt te verbranden, en veele te bederven of te kwynen; ten ware by geluk een donkere Lugt, of reegenagtig Weer, op het Scheeren volgde; dat men egter niet voorzien kan. De beste tydt tot het Scheeren van de *Palm* is derhalven het Voor-jaar, hoe vroeger hoe beter, namelyk in April, of ten langsten in het begin van Mey, dewyl dan de warmte nog niet zeer groot is, om aan de geknipte *Palm* hinder te doen; daarenboven zo heeft men hier door nog dat voordeel, dat de *Parterre*- en andere *Palm-werken* dan in het aangenaamste Saizoen van het Jaar, het welk buiten alle tegenspraak de Maanden Mey en Juny zyn, in de beste order en op het cierlykft staan.

§. 12. Het staat ook aan te merken, dat, wanneer men van zins is de *Palm* in het volgende Voor-jaar te verplanten, dat het beter is dat de *Palm* in dat Jaar niet geschooren word, waar door dezelve daar na by de verplanting zyn fleuriger, en meer uitleveren zal.

§. 13. Het Hout van de *Palm-boom* is heel hard, digt, glad, zwaar, geelagtig van Kolor, en word van geen Wormen wegens zyn hardigheid beschadigt. Het word derhalven veel geagt en gebruikt, van de Draaijers, Musicaalsche Instrumentmakers, Schrynwerkers, Beeld-snyders, enz., tot allerlei fraaije dingen; Fluiten, Hauboy's, Fluitjes d'Amour, Zak-pypen, Cabinet- en Tafelwerken, Kammen, Lepels, Vorken, Hegten tot Mesfen, Note-krakers, Tand-stokers, Kistjes, Doozen, Kookers, en veel meer andere dingen. Het meeste word uit Spanjen en de Levant tot onzent gebragt. Dog men moet aanmerken, dat het al geen *Palm-bout* is, dat men daar voor aanziet; want het dikke Hout van de *Vlier*, word veeltyds in deszelfs plaats gebruikt, dewyl zulks ook geel-agtig en digt is, en even zo glad bearbeid worden kan als het *Palm-bout*: Het is de zwaarte die het egte *Palm-hout* van het onegte onderscheid, en waar door een Kenner aanstonds het onderscheid bemerkt.

§. 14. De Takken worden veel gebruikt tot Kranzen en andere dingen; de Roomsgezinde gebruiken ze veel in de Nederlanden, op *Palm-Zondag*, tot het maken van hunne zogenaamde *Palm-Takken*, en waar van dit Gewas den Nederduitschen Naam van *Palm* schynt verkregen te hebben, die het meest, in plaats van *Bos-boom*, in gebruik is.

§. 15. Ten laatsten moet ik ook nog aanmerken, dat dit Gewas, namelyk de *Palm-boom*, ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde heeft, hoewel weinig tot dien einde gebruikt word. Het door distillatie uit het Hout getrokken Olie, word van zommige Genees-Heeren grotelyks geprezen, voor de Vallende Ziekte, als mede voor Moeder-pynen, tot 20 Druppels daar van genomen. Het zelve Olie word ook gezegt de Tand-pyn onveilbaar te stillen, als men één Drup by de Wortel van de Tand, of in de holle Tand, met een Tand-stoker doet.

V A N

§. 1. **H**ET PAPEN-HOUT. Dit Heester-Gewas, het welk tot een kleine Boom opgroeijen kan, wordt genoemd in het *Nederduitsch*, Papen-hout. Papen-muts. Papen-hoed. Cardinaals-hoed. *Latynsch*, Evonymus. *Hoogduitsch*, Spindel-baum. *Zweckholz*. Spil-baum. Pfaffen-mutz. Pfaffen-huthlein. *Franfch*, Bonnet de Pretre. Fufeau. *Cherme*. *Engelfch*, Spindle-Tree. Prikwood. *Deensch*, Alster. *Zweedfch*, Alster. Karingetand.

Daar is maar een Zoort van dit Gewas, het welk van de Kruid-kenners in het *Latynsch* genoemd wordt:

Evonymus vulgaris, granis rubentibus. C. B. Pin. 428. Tournes. Inst. 617. Boerb. J. A. 2. 237.
Evonymus multus, aliis Tetragonia. J. Baub. 1. 201.
Evonymus. Dodon. Lob.

Evonymus

Evonymus foliis oblongo-ovatis. Linn. H. Cliff. 38. Flor. succ. 133. Roj. Prodr. 436. Hall. Helv. 523.

Hier van zyn nog eenige Veranderingen, als, 1. Met breëde Bladen. 2. Met zwarte Vrugten. En 3. Met bonte Bladen; dog deze ziet men zeldzamer.

§. 2. Het *gemene Papen-bout* groeit in veele Gewesten, zo wel warme als koude, in het wild, in de Heggen, Boschen, en op andere plaazen: De twee Veranderingen (No. 1, 2.) worden gevonden in *Boheemen, Oostenryk, Ongariën*, en elders.

§. 3. Wil in allerlei Gronden heel wel groeijen, dog bemind lieft de drooge zandige.

§. 4. Wordt door Uitlopers of Inleggers gemakkelijk voortgeteelt; dog kan ook geschieden door het Zaad, op die wyze als van de *Haag-doorn* gezegt is.

§. 5. Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig, en niet anders als dat men hier of daar eenige op een bekwame plaats van de Tuin, of op groote plaatzen in de Bosquets plant, om de roode Vrugten die ze in het Na-jaar voortbrengen, en heel bevallig staan; weshalven men als dan ook wel eenige Takken daar van met de rype Vrugten, die op het laatst open gaan, tot cieraad in Huis in een Bloem-pot zet, dat een aardig en aangenaam gezigt geeft. Zynde deze Vrugten vierkant, op de wyze als een *Muts der Papen*, waar van deze Heester de Naam verkregen heeft. Dezelve is zeer onderhevig aan een soort van *Rag-Rups*, die dezelve zeer dikwils in de Zomer Blad- en Vrugteloos en onaanzienlyk maakt.

§. 6. Het Hout is zeer hart en geelagtig van Kolor, weshalven men op plaatzen daar het veel gevonden wordt, Spindels, Lardeer-Naalden, Naalden tot het bereiden van Netten, Tandstokers, enz., van maakt; ook gebruiken het de Plug-snyders veel tot het snyden van Pluggen voor de Schoenmakers; en de Draaijers maken 'er allerlei klein eierlyk Werk van.

§. 7. Men zegt dat de Vrugten in Turkeyn gebruikt worden om het Leer daar meede Geel te verwen.

§. 8. Daar zyn ook nog twee vreemde soorten van, als

1. HET VIRGINISCHE PAPEN-HOUT.

Evonymus Virginicus, pyracanthæ foliis, capsula verrucarum instar exasperata rubente. Plukn. alm. 139. tab. 115. fig. 5. Tournes. Inst. 617.

Evonymus foliis lanceolatis. Gron. Virg. 17. Roj. Prodr. 533.

Evonymus foliis lato-lanceolatis. Linn. Hort. Ups. 30.

2. HET CAROLYNISCHE PAPEN-HOUT.

Evonymus jujubinus foliis, Caroliniensis, fructu parvo fere umbellato. Plukn. alm. 139. tab. 28. fig. 6.

Evonymoides carolinensis, Ziziphi foliis. Isnard. alt. 1716. pag. 369.

Evonymus novi Belgii, corni fæminæ foliis. Comm. H. Amst. 1. pag. 167. tab. 86. Roj. Dendr. 69.

Celastrus inermis, foliis ovatis serratis trinervis, racemis ex simmis alis longissimis. Linn. H. Cliff. 73. Gron. Virg. 25. Roj. Prodr. 435.

Ceanothus. Act. Ups. 1741. pag. 77.

Ceanothus. Corymbis folio longioribus. Linn. H. Ups. 571.

§. 8. Deze twee soorten (§. 8. No. 1, 2.) groeijen in *West-Indiën*, in de Landschappen *Virginien, Carolina*, en elders, en zyn hier te Lande zeldzaam, wordende niet anders gecultiveert als in de Botanische Tuinen, en by zommige Kruid beminnars. Ze kunnen onze Winter-koude niet tegenstaan, moeten derhalven, in Potten of houte Vaten geplant zynde, 's Winters in het Oranje-Huis bewaart worden, hoewel de eerste soort de hardste is, en op een goede warme plaats in de open Tuin staande, doorgaans 's Winters over blyft, ten waare met strenge Vorst.

V A N D E

§. 1. **PAVIA.** Deze Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, *Pavia-boom*. *Latynsch*, *Pavia*, *Hoogduitsch*, *Pavia-baum*.

By de Botanisten is dezelve bekend met de volgende *Latynsche* namen:

Arbor pentaphyllos Virginiana, floribus spicatis monopetalis. Roj. Hist. 1800.

Pavia. Boerb. f. A. 2. 260. tab. 260. Hort. Angl. 54. tab. 19. Linn. H. Cliff. 143. Roj. Prodr. 463.

§. 2. Deze Boom gelykt veel in gedaante der Bladen en Bloemen na de *Kastanje Equine-boom*; groeijende natuurlyk in *Virginien* en *Carolina*; maar is in deze Gewesten nog niet zeer bekend.

§. 3. Hy bemint een goede, losse, zandige Grond en een warme Standplaats; kan onze Winter koude tamelyk verdragen, edog geen heel strenge Vorst.

§. 4. Wordt door Inlegging der Takken, of ook door het Zaad voortgekweekt.

§. 5. Deszelfs gebruik in de Tuinen is nog weinig; de Liefhebbers van vreemde Planten cultiveeren hem meest alleen om de verandering van Gewassen, dezelve hier of daar op een gevoeglyke en warme plaats van de Tuin plantende, of ze houden hem in Potten of Kasfen, om 's Winters in Huis voor de Vorst te bewaren.

V A N D E

§. 1. **PEERE-DOORN.** Dit Heester-agtig Boom-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Peere-Doorn. *Latynsch*, *Pyracantha*. *Hoogduitsch*, Birn-Doorn. *Franfch*, *Pyracanthé*. *Engelfch*, Ever green thorn.

§. 2. Van de nieuwste Botaniften word deze Heester by de *Haage-Doorn* of *Mispel* gerekent; en daar zyn twee zoorten van, als

1. DE GEMENE PEERE-DOORN.

Oxyacantha *Dioscoridis*, five *Spina acuto Pyri folio*. *C. B. Pin.* 454.

Pyracantha *quibusdam*. *J. Baub.* 1. 51.

Pyracantha vel *Rhamnus* 3. *Dioscoridis*. *Lob.*

Mespilus aculeata *Amygdali folio*. *Tournef. Inst.* 642.

Mespilus spinosa Pyri folio. *Herm. H. L. B. Boerb. J. A.* 2. 257.

Mespilus spinosa, foliis lanceolato-ovatis crenatis, calycibus fructus obtusis. *Linn. H. Cliff.* 189. *Viridar.* 44. *Roj. Prodr.* 271.

2. DE VIRGINISCHE PEERE-DOORN, met groote Vruchten.

Mespilus aculeata *Pyrifolio*, denticulata, splendens, fructu insigni rutilo, *Virginienfis*. *Plukn. Alm. Tab.* 46. fig. 1. *Tournef. Inst.* 642.

§. 3. De eerste soort groeit in het wild in *Italien*, *Provence*, *Languedocq*, en elders in de *Heggen* en *Bosfchen*. De tweede soort groeit in *Virginien*, en word hier te Lande zeldzaam gezien.

§. 4. Ze beminnen beide een goede, losse, liefst zand-agtige Grond; kunnen onze Winterkoude heel wel tegenstaan; dog de tweede is wat tederder, inzonderheid als die nog jong is, weshalven dezelve op een goede warme, voor de Winden gedekte plaats, moet gestelt worden.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied door Steking of beter door Inlegging der jonge Takken: Kan ook door het Zaad geschieden als men zulks uit hare natuurlyke Groei-plaats verkregen heeft, dewyl by ons de Vruchten niet ryp worden; welk Zaad van de gemene soort op dezelfde wyze gezaait en behandeld word als dat van de *Haage-doorn*. Maar het Zaad van de tweede soort moet in Potten gezaait, en de jonge voortgekomen Boomtjes 's Winters in Huis bewaart worden, tot dat ze eenige Jaren oud en wat mahlyk geworden zyn, als wanneer men ze ergens in de Tuin op een voordelige plaats, gelyk te vooren (§. 4.) gezegt is, planten kan.

§. 6. Ze worden beide meest alleen uit Liefhebbery by ons gecultiveert; dog de eerste soort is zeer bekwaam om daar Heggen van te planten, gelyk van de *Haage-doorn*, die heel dicht begroeijen, en wegens hare veele scherpe Doorns ondoordringbaar zyn, ook om haar altyd-duurende groente aan het Oog voldoen.

V A N D E

§. 1. **PEPER-BOOM.** Dit Heester-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Peper-boom. *Berg-peper*. *Mezereon*. *Latynsch*, *Laureola*. *Thymalea*. *Chamaelea*. *Mezereon*. *Chamaedaphne*. *Hoogduitsch*, *Kellerhals*. *Seidelbast*. *Zeyland*. *Mezereon*. *Läufzkrout*. *Franfch*, *Laureole*. *Garou*. *Engelfch*, *Laurel*. *Spurge-Olive*. *Widdow-wail*. *Peper of the Mount*. *Dwarf-Laurel*. *Doenfch*, *Tiftbust*. *Zweedsch*, *Kiæller-hals*. *Tiftbast*. *Kiwitbast*.

§. 2. Daar zyn zeer veele Zoorten van; ik zal maar eenige melden die het bekendst zyn.

1. DE GEMENE PEPER-BOOM.

Laureola folio deciduo, flore purpureo: *Officinis* *Laureola fæmina*. *C. B. Pin.* 462.

Laureola folio deciduo, five *Mezereon germanicum*. *J. Baub.* 1. 566.

Chamaelea germanica. *Dodon.*

Mezereon germanicum. *Lob.*

Thymelæa Lauri folio deciduo; five *Laureola fæmina*. *Tournef. Inst.* 595. *Boerb. J. A.* 2. 213.

Daphne floribus sessilibus infra folia elliptico-lanceolata. *Linn. Flor. Lapp.* 140. *H. Cliff.* 147.

Flor. jucc. 311. *Mat. med.* 179. *Roj. Prodr.* 201.

2. ALTYD-GROENENDE PEPER-BOOM, of Laurier-kruid.

Laureola sempervirens, flore viridi, quibusdam *Laureola mas*. *C. B. Pin.* 462.

Laureola sempervirens, flore luteolo. *J. Baub.* 1. 564.

Laureola. *Dodon.*

Daphnoides seu Laureola. *Lob.*

Thymelæa Lauri folio; *sempervirens*, seu *Laureola mas*. *Tournef. Inst.* 595. *Boerb. J. A.* 2. 213.

Daphne floribus racemosis lateralibus, foliis lanceolatis integris. *Linn. H. Cliff.* 147. *Hort.*

Ups. 94. Roj. Prodr. 208.

3. DE PEPER-BOOM MET SMALLE BLADEN.

Thymelæa foliis lini. *C. B. Pin.* 463. *Tournef. Inst.* 594.

Thymelæa Montspeliaca. *J. Baub.* 1. 591.

Thymelæa. *Dodon. Clus. H.* 87.

Thymelæa Grani gnidii. *Lob.*

4. DE BERG-PEPER-BOOM MET SMALLE BLADEN.

Thymelæa alpina, *linifolia*, *humilior*, flore purpureo odoratissimo. *Tournef. Inst.* 504.

Thymelæa

Thymelaea affinis facie externa. C. B. Pin. 463.
Cneoron Matthioli suffrutex. J. Baub. 1. 570.
Cneoron Matthioli. Claf. H.

§. 3. De eerste Zoort groeit natuurlyk in het wild in Hoog-duitschland, Frankryk, Italien, ook in de noordlyke Landen, als, in Norwegen, Zweden, Lapland, en elders in de Bosch- en Berg-agtige plaatzen, want ze bemind de schaduw en de koude. Daar is een Mede-zoort of Verandering van met witte Bloemen, dog deze is zeldzamer; hebbende de *ordinaris* Zoort purperagtige welruikende Bloemen; ook word een verandering daar van gevonden met geel-bonte Bladen.

De tweede Zoort word in het wild groeiend gevonden in Italien, Provence, Engeland, en elders in de Heggen, in Hoogduitschland en Frankryk vind men ze zelden in het wild, dewyl ze wat warmer lugt begeert. Deze laat haar Bladen 's Winters niet vallen gelyk de vorige, maar blyft altyd groen, en de Bloemen zyn groenagtig-geel. Daar is ook een verandering van met bonte Bladen.

De derde zoort groeit in Provence, Languedocq, Savojen, Italien, en elders in de Berg- en Bosch-agtige ruwe plaatzen.

De vierde Zoort, dat een verandering van de derde Zoort is, en lager groeit, maar haar Bloemen veel welruikender zyn, groeit hoofdzakelyk in de hooge Alp-, Pyrenen, en andere gebergten van Italien, Frankryk, Zwitserland, dog men vind ze ook hier en daar in Duitschland, Bobemen, Ongaryen, en elders: Ik heb ze voor dezen in myn *botaniseeren* gevonden omtrent Weenen en Regensburg, op verhevene ruwe plaatzen. Daar is ook een Verandering van, met witte Bloemen, maar die word zeldzamer gevonden.

§. 4. De eerste zoort of *gemene Peper-boom*, die het meest by ons gecultiveert word, en het meest bekend is; als mede de tweede, willen in allerlei goede Gronden dog inzonderheid in losse zandige zeer wel groeijen, beminnen de schaduw, en kunnen de koude en alle ongemakken des Winters volkomen tegenstaan, hoewel de tweede zoort iets tederder is, en derhalven een warme standplaats begeert.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied door Uiclopers, of door Inlegging; dog kunnen ook door het Zaad niet bezwaarlyk vermenigvuldigt worden; het welk, na dat het in de vorige Winter over in vogt zand te meuken gestaan heeft, in het vroege Voorjaar in een goede Grond gezaait word; waar uit doorgaans verscheide veranderingen voorkomen, als, met min of meer donker of ligt purperagtige, en met witte Bloemen, te weten van de eerste zoort.

§. 6. De derde en vierde Zoort (§. 2. No. 3, 4.) begeeren diergelyke Grond als de vorige, maar zyn tederder en kunnen onze Winter koude niet wel verdragen, moeten derhalven, in Potten geplant staande, 's Winters in het Oranje-huis bewaart worden. Hare Vermeerdering geschied door Uiclopers, en door Inlegging; kan ook door het Zaad geschieden, als men zulks uit andere Gewesten verkregen heeft, dewyl het by ons niet behoortlyk ryp word; het welk in het Voorjaar in een Pot gezaait word, die men op een warme plaats, of beter in een Rund-bak, zet, om de Spruiten te bevorderen.

§. 7. Aangaande de nuttigheid dezer Planten in de Tuinen: De eerste Zoort (§. 2. No. 1.) word, wegens haar fraaije en welriekende Bloemen, die heel vroeg in het Voorjaar in February of Maart, alvorens de Bladen uitgebot zyn, langs de jonge Takjes te voorschyn komen, veel in de Tuinen op de Rabatten der *Parterres*, of elders op bekwame plaatzen geplant; men kan 'er ook kleine Stambloemtjes van teelen; dog groeijen liefst Heesteragtig, zonder 'er veel aan te snoeijen. Men plant ze ook wel hier of daar in de Bosquets, om de verandering van Gewasfen en Bloemen.

De tweede zoort (§. 2. No. 2.), plant men mede om de verandering, en wegens hare altoos-duurende groenigheid, hier of daar in de Tuin, of ook in Potten, om ze 's Winters in Huis voor de Vorst te bewaren, dewyl ze, gelyk te voren (§. 4.) gezegt heb, wat tederder is als de eerste zoort of *gemene Peper-boom*.

De derde en vierde zoort worden alleen in de *Botanische* Tuinen en van zommige Kruid-beminaars gecultiveert.

§. 8. Het Hout, de Bladen, en de Vrugten van alle deze zoorten, zyn zeer heet, scherp, en bytende als Peper, en dewyl de rype Vrugten t'effens in Gedaante en Kolor, als ze gedroogt zyn, wat naar Peper-korls gelyken, daar van heeft deze Plant de Naam van *Peper-boom* by ons verkregen, inzonderheid de eerste zoort (§. 2. No. 1.). Derhalven, die zyn Mond en Keel niet deerlyk wil verbrand of gepynigt hebben, heeft zig te wagten, dat hy niet onbedagtelyk de Takken van deze Planten in den Mond neme, nog minder door de aanlokkelyke roode Kolor der Besien, die in de Herfst ryp worden, verleid worde, dezelve te willen ecen, inzonderheid Kinders; want deze dingen een geweldige brand veroorzaken, en veel daar van in het Ligchaam gekregen hebbende, purgeeren zeer violent en kunnen inflammatie veroorzaken, en daar door zeer nadeelig ja doodelyk zyn. Voor dezen wierden de Besien van de eerste en derde zoort, die in de Apotheken *Cocca Gnidia*, of *Grana gnidia* genoemd, worden, na dat ze door andere dingen gecorrigeert waren, wel gebruikt voor een purgeerend middel, maar hedendaags bedienen zig de Doctoren, wegens hare gemelde scherpigheid, schoon ze door de *correctie* verbeterd word, niet of weinig meer daar van.

§. 9. Daar is nog een Mede-zoort van dit Gewas, dat zommige der Ouden by het vorige Geslagt geestelt hebben, dog welk een byzonder Geslagt op zig zelfs is, het welk ik by deze gelegenheid met eenige woorden aanroeren zal; wordende genoemd:

PEPER-BOOM met driekantige Vrugten.

Chamaelea tricoccus. C. B. Pin. 462. J. Baub. 1. 87. Tournesf. Inst. 651. Boerb. J. A. 255. Claf. H. 1. 87.

Chamaelea. Doden.

Mezereon Arabum sive *Chamaelea tricoccus*. Lob.

Creorum. Linn. H. Cliff. 18. Hort. Ups. 14. Rof. Prodr. 199.

§. 10. Dit klein Heester-agtig en altyd-groenende Gewas, groeit in Provence, Languedocq, Italien, Spanjen, en elders, op ruwe, ongebouwde, drooge plaatzen, en word by ons niet dan by

zommige Kruid.beminnars om de verandering gecultiveert, die zulks in Potten houden, om 's Winters in het Oranje-huis te bewaren, dewyl het onze Winter-koude niet kan verdragen.

§. 11. Deszeifs Vermeerdering geschied door Scheuring der Wortels, en door Inlegging, of door het Zaad, het welk, na dat het te voren een tyd lang in Zand te meken gestaan heeft, in een Pot gezaait word, die men vervolgens op een warme plaats, of in een Rund-bak zet, om de Zaadspruiting te bevorderen.

V A N D E

§. 1. **WILDE PIMPER-NOOT.** Dit Heesteragtige Boom-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Wilde Pimper-Noot. Wilde Pistacie-boom. Wilde Note-Muscaat-boom. Blaas-Noot. *Latynsch*, Pistacia sylvestris. Staphylodendrum. *Hoogduitsch*, Pimper-Nusz-baum. Wilde Pistacien-baum. *Fransch*, Pistacie fougave. *Engelsch*, Wild Pistache or Fiftich-Nuts-Tree. *Deenssch*, Pimper-Nödder. *Zweedsch*, Pimper-Nod.

§. 2. Daar worden voornamelyk twee Zoorten van gecultiveert, als:

1. DE GEMENE WILDE PIMPER-NOOT.

Pistacia sylvestris. C. B. Pin. 401.

Staphylodendrum. Lob. J. Baub. 1. 275. Tournef. Inst. 616. Boerb. J. A. 2. 235.

Nux vesicaria. Dodon.

Staphylaea foliis pinnatis. Linn. H. Cliff. 112. Hort. Ups. 69. Roj. Prodr. 436.

2. DE VIRGINISCHE DRIEBLADIGE PIMPER-NOOT.

Staphylodendron Virginianum triphyllum. Tournef. Inst. 616. Boerb. J. A. 2. 235.

Pastachia Virginiana sylvestris. trifolia. Moris. H. R. Blef.

Staphylaea foliis ternatis. Linn. H. Cliff. 112. Roj. Prodr. 437.

§. 3. De eerste of gemene soort groeit in *Hoogduitschland*, *Bobemen*, *Zwitserland*, *Frankryk*, en elders op Boschagtige ruwe plaatzen.

De tweede vreemde soort komt natuurlyk voort in *Virginien*.

§. 4. Dezelve beminnen een goede, losse, liefst zandagtige en wat vogte Grond, en een opene dog warme voor Winden gedekte plaats, inzonderheid de tweede soort.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied door Uitlopers of Wortel-scheuten, welke de eerste soort doorgaans overvloedig voortbrengt, of anders door Inlegging in de gewoonlyke Plant-tydt in het Voorjaar; kan ook wel door het Zaad geschieden, dog dit word zeldzaam gedaan, dewyl het door de Scheuten of Inlegging rasfer geschied.

§. 6. Haar gebruik in de Tuinen is weinig, men plant dezelve alleen om de Verandering van Gewassen hier of daar in de Tuin, in de Bosquets of elders.

§. 7. Het Hout dezer Bomen is heel hard, en word wel gebruikt om daar van, iuzonderheid van de eerste soort, Tandstokers, Lardeer- en Net-breed-Naalden, en meer andere kleine dingen van te maken.

V A N

§. 1. **DE PLATANUS.** Deze Boom word meest in alle de Talen genoemd, 'als in het *Nederduitsch*, Platanus. Vreemde Esch-doorn. *Latynsch*, Platanus. *Hoogduitsch*, Platanus. *Fransch*, Plantane. *Engelsch*, Piatane-Tree. *Deenssch*, Platanus. *Zweedsch*, Platanus.

§. 2. Daar zyn twee zoorten van, als:

1. DE ORIENTAALSCH E PLATANUS.

Platanus. C. B. Pin. 431. Clus. H. 1. 9. J. Baub. 1. 170. Dodon.

Platanus Orientalis verus. Tournef. Inst. 590. Boerb. J. A. 2. 209.

Platanus foliis palmatis. Linn. H. Cliff. 447. Roj. Prodr. 78.

2. DE OCCIDENTAALSCH E of West Indische PLATANUS.

Platanus Occidentalis aut Virginienfis. Tournef. Inst. 590. Boerb. J. A.

Platanus Occidentalis. Catesb. Carol. 56. tab. 56.

Platanus foliis lobatis. Linn. H. Cliff. 447. Hort. Ups. 287. Gronov. Virg. 119. Roj. Prodr. 78.

§. 3. De eerste soort, die voor dezen van zommige t'onregte dezelfde met den grooten Esch-doorn gehouden is, groeit veel natuurlyk in het wild in de Oostersche Landen, als in *Griekenland*, *Candien* en *Asten*.

De tweede soort groeit natuurlyk in de Americaansche Landschappen *Virginien*, *Carolina*, enz.

MILLER meld in zyn *Hoveniers Woordenboek* nog van twee andere zoorten, als, 1. Van een *Orientaalsche* met Esch-Doorn- (*Aceris*) Bladen. 2. Een *Occidentaalsche* met langwerpige Bladen; maar deze schynen niet anders als veranderingen van de gemelde zoorten (§. 2. No. 1, 2.) te zyn, en zyn hier te Lande, zo veel ik weet, nog weinig bekend.

§. 4. Dezelve begeeren een goede, losse, liefst zand-agtige wel geprepareerde vette Grond; in schraale, zandige, en andere Gronden maken ze slegten voortgang; ze kunnen onze Winter-koude vry wel verdragen, dog geen extraordinaris Vorst, inzonderheid de tweede soort, die wat wederder als de eerste is: Ze beminnen ook een tamelyk vogte grond, en een voor Winden gedekte

te plaats, dewyl ze door de Winden, als brosch Hout hebbende, ligt gebroken en de Bladen versleten worden.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied door Uitlopers, op de wyze als van de *Ipen* en *Linde* gezegt is.

§. 6. Het gebruik van deze Bomen in de Tuinen aangaande; dezelve zyn zeer bekwaam, inzonderheit de eerste soort, om 'er Allees van te planten, die, wegens het bevalige Blad, en de aangename schaduw die hy geeft, zeer fraai staan; maar evenwel ziet men tot nog toe zulke Allees in deze Nederlanden nog in Hoog-duitschland en Frankryk weinig; waarom deze schone Bomen niet meer tot dien einde gecultiveert en geplant worden, weet ik niet, zeer waarschynlyk om dat ze niet wel de Winden en Koude kunnen tegenstaan, of om dat ze niet bekend genoeg by de Liefhebbers zyn.

§. 7. Daar is geen Boom my bekend, die groter en aanzienlyker Bladen heeft als deze; dezelve kan ook zeer groot worden, zo wel by ons, als inzonderheid in zyn voorgemelde natuurlyke Groei-plaats (§. 3.), en hy was by ouds by de Oostersche Volkeren in zeer grote agting, waar van men by de oude Schryvers hier en daar gewag gemaakt vind. Onder andere verhaalt PLINIUS (a) van een *Platanus-boom* in *Lycien* die zeer groot was, in wiens Tronk of Stam een holte gemaakt was, (zeer waarschynlyk door den Ouderdom, gelyk men dit aan veel ander soorten van oude Bomen dikwils ziet gebeuren) van 80 Voeten in den Omtrek, waar in *Licinus Matianus*, een Romeinsch Veld-Heer, Stadhouders (Prætor) in Syrien, met zyn 18ne Maaltydt gehouden, ook onder deszelfs aangename groente en verkwikkelyke schaduw, zoeter en geruster geslapen heeft, als of hy tuschen de glans van marmere Muuren, of konstige, met Goud, Zilver en kostelyke Koleuren doorwerkte Tapyten, gerust hadde.

Zo heeft ook *Cajus* . . . met 15 Gasten in een holle *Platanus-Boom* gefoupeert, welk Soupé of Avondmaal hy een Nest-maal noemde.

Nog leeft men van *Xerxes* (b) der Persen Koning, dat hy met zyn geheel magtig Heirleger, by een grote *Platanus* in *Lidia* halte gehouden, en zig, wegens deszelfs schoonheid, daar onder vermaakt heeft; jaa zo een groot behagen in dien Boom nam, dat hy dezelve met een Paarden-band vercierde, en van zyn zogenaamde onsterffelyke daar by stelde tot bewaring.

De Poëten hebben dezen Boom ook niet vergeten, gelyk men daar van leeft by VIRGILIUS *Gregor. IV. vs. 145.* HORATIUS, *Carm. II. Ode 15. vs. 4. Ode 11. vs 13.* CICERO, *de Orat. L. 1.*, enz.

Van deze Boom word ook gewag gemaakt in de heilige Bladen, *Ecclesiast. Cap. XXIV. vs. 15.*

§. 8. Dat deze Boom zeer oud worden kan, daar van hebben we te voren by de *Eiken-boom* gemeld.

§. 9. Het Hout van deze Bomen is brosch van aart, niet heel hard, en niet zeer bekwaam tot Timmer-, nog ook tot Brand-hout.

(a) Lib. XII. Cap. 1.

(b) Herodot. Lib. VII. Mun. CLXXIII.

V A N

§. 1. **H**ET POKHOUT. Deze Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, Pokhout van *Padua*. *Latynsch*. Gujacana. Pseudo-Lotus. Guajacum. Patavinum. *Hoogduitsch*, Wild Frantzosen Holtz. Grün Ebben-holtz. *Franfch*, Gujac de Padue. *Engelsch*, Guajar.

§. 2. Daar zyn drie soorten van deze Boom, als:

1. 'T POKHOUT, met bredé Bladen.

Lotus Africana latifolia. C. B. Pin. 447.

Guajacana. J. Baub. 1. 238. Tournesf. Inst. 600. Boerb. J. A. 2. 220.

Guajacum Patavinum. Lob.

Diospyros foliis bicoloribus. Roj. Prodr. 441.

Diospyros foliis utrumque diversè coloratis. Linn. H. Cliff. 249.

2. 'T POKHOUT, met smalle Bladen.

Guajacana angustiore folio. Tournesf. Inst. 600. Boerb. J. A. 2. 220.

Lotus Africana angustifolia. C. B. Pin. 447.

3. 'T VIRGINISCHE POKHOUT. Pishamin.

Guajacana? Pishamin Virginianum. Boerb. J. A. 2. 223.

Diospyros foliis utrumque concoloribus. Linn. H. Cliff. 149. Roj. Prodr. 441.

§. 3. De twee eerste Soorten, dat tamelyk grote Bomen kunnen worden, groeijen natuurlyk in *Africa*, *Italien*, en elders; de natuurlyke Groei-plaats van de derde soort is *Virginien* en *Carolina*; hier te Lande worden ze alleen door de Cultuur voortgezet, maar weinig.

§. 4. Ze begeeren een goede, losse, liefst zand-agtige Aarde, kunnen onze Winter-koude tamelyk wel verdragen, inzonderheid, wanneer ze op een goede, warme, en voor de Winden gedeckte plaats geplant staan; dog de derde soort is iets tederder.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied door middel van de Uitlopers of door Inlegging: Kan ook uit Zaad geschieden, als men zulks uit andere Gewesten verkregen heeft, dewyl de Vruchten en het Zaad by ons nooit ryp word; welk Zaad, na dat het wat te meuken gestaan heeft, in het Voorjaar in een goede Grond op een warme plaats, of beter in Potten, die men vervolgens in de Rund-bak zet, gezaait word.

§. 6. Het gebruik, dat men van deze Bomen in de Tuinen maakt, is weinig, men plant ze maar hier of daar, op een bekwaame warme plaats van de Tuin, uit Liefhebbery en verandering van Gewassen, hebbende anders geen gebruik.

§. 7. Het Hout van deze Bomen is zeer hard en effen, en wort wel gebruikt in plaats van *Ebbenhout*, tot Lyft- en andere sierlyke Werken, waar aan de zwarte Koleur door de konst gegeven word.

§. 8. Zommige hebben dit Hout voor dezen voor het egte *Pokhout*, (*Lignum Guajacum* vel *Lignum Sanctum*), dat van vele nuttigheid in de *Medicynen* is, aangezien, maar dit is een geheel andere soort, welke in Oost-Indiën groeit.

V A N D E

§. 1. **POPULIER-BOOM.** Daar zyn drie Zoorten van deze Boom, waar van de eerste genoemd word, in het *Nederduitsch*, Witte Populier, dog doorgaans Abeel-boom. *Latynsch*, *Populus alba*. *Hoogduitsch*, *Weisser-Pappel-baum*, oder *Pappel-weiden*. *Weisser-Albeer-baum*. *Saar-baum*. *Weisse Aspe*, oder *Espe*. *Fransch*, *Peublier-blanc*. *Engelsch*, *White-Pobler*, or *Popir-Tree*. *Deenssch*, *Poppel-Træ*. *Zweedsch*, *Poppel-Träd*.

By de Botanisten is hy genoemd:

Populus alba majoribus foliis. C. B. Pin. 429. Boerb. *J. A.* 2. 21. *Tournef. Inst.* 592.

Populus alba, Leuce. *J. Baub.* 1. 160.

Populus alba. *Dodon.*

Populus alba latifolia. *Lob.*

Populus foliis subrotundis, denticato-angulatis subtus tomentosis. *Linn. H. Cliff.* 460. *Flor. suec.* 819. *Roj. Prodr.* 82. *Hall. Helv.* 156. *Mas & semina*

2. **ZWARTE POPULIER**, doorgaans alleen *Populier* genoemd. *Latynsch*, *Populus nigra*. *Hoogduitsch*, *Schwartz-Pappel*, oder *Albeer-baum*. *Schwartz-Aspe*. *Fransch*, *Peuplier noir*. *Engelsch*, *Blake Pople-Tree*. *Deenssch*, *Swart Popel-Træ*. *Zweedsch*, *Flug-Träd*.

By de Botanisten:

Populus nigra. *Dodon. Lob.* C. B. Pin. 422. *Tournef. Inst.* 592. *Boerb. J. A.* 2. 211.

Populus nigra sive Ageros. *J. Baub.* 1. 155.

Populus foliis deltoideis acuminatis, serratis. *Linn. H. Cliff.* 463. *Flor. suec.* 821. *Mat. med.* 462. *Roj. Prodr.* 82. *Gron. Virg.* 194. *Mas & semina*.

3. **BEVENDE POPULIER**, doorgaans *Ratelaar* genaamt, ook *Espe-boom*. *Latynsch*, *Populus tremula* vel *Lybica*. *Hoogduitsch*, *Lyberscher Pappel-boom*. *Zitter-Aspe*. *Fransch*, *Trémble*. *Engelsch*, *Asp*. *Deenssch*, *Asp*. *Zweedsch*, *Asp*.

By de Botanisten:

Populus tremula. C. B. Pin. 429. *Tournef. Inst.* 592. *Boerb. J. A.* 2. 211.

Populus Lybica; *Cercis Thesphrafti*. *J. Baub.* 1. 160

Populus foliis orbiculatis crenatis. *Linn. Flor. Lapp.* 300.

Populus foliis subrotundis, denticato-angulatis, utrinque glabris. *Linn. H. Cliff.* 460. *Flor. suec.* 819. *Roj. Prodr.* 82. *Hall. Helv.* 156. *Mas & semina*.

4. **VIRGINISCHE POPULIER**, met grote Bladen.

Populus magna foliis amplis, aliis cordiformibus, aliis subrotundis, junioribus tomentosis. *Gron. Virg.* 194. *Linn. Hort. Ups.* 298.

§. 2. De drie eerstgemelde zoorten van *Populieren* (§. 1. No. 1, 2, 3.), groeijen zo wel in deze als in veel andere Gewesten, in het wild, aan de kanten van de Sloten, Gragten, en elders, inzonderheid daar de grond wat vogtig is; ze worden ook hier te Lande veel gecultiveert, tot het gebruik der Hoven. Daar is nog een Mede-soort of Verandering van de eerste soort, verschillende daar van alleen dat ze in alle delen kleinder groeit; by C. Baub. en Lobel genoemd, *Populus alba foliis minoribus*. De vierde soort (§. 1. No. 4.) groeit natuurlijk in Virginien, en is hier te Lande nog niet zeer gemeen. De H. er Professor LINNÆUS meent in zyne *Flora suecica* l. c. dat deze maar een Verandering van de zwarte Populier is.

§. 3. Alle deze zoorten willen in allerlei goede, zo wel zand als klei-agtige, gronden, heel wel groeijen, inzonderheid als die wat vogtig zyn, want ze beminnen het vogt, en verders een open plaats; kunnende alle onze Winter-koude zeer wel doorstaan.

§. 4. Hunne Vermeerdering geschied door Uitlopers en door Inlegging, op die wyze als van de *Ipen-boom* gezegt is. Kan ook door Steking der jeugdige Takken van 2, 3 à 4 Voeten lengte, in een schaduw-agtige plaatze en wat vogte grond, geschieden.

§. 5. Deze Bomen, die zeer groot kunnen worden, inzonderheid de tweede Soort (§. 1. No. 2.), die doorgaans ook hoger opschiet als de overige, zyn zeer bekwaam, en hier te Lande van veel gebruik tot manteling en windbreking rondom grote Tuinen, Plantagien, Boomgaarden, Hornlegers, enz., om reden dat ze sterk bewortelen, en haar Hout zeer taai en buigzaam is, waar door ze zeer bestendig tegen de Winden zyn; daar en boven groeijen ze schielijk en tegen de Winden op; dog de eerste en tweede Soort, inzonderheid deze, worden het meest tot dien einde gebruikt, om dat de Bladen van de derde soort, zig by na geduurig bewegen, zelf met de minste wind, en door heet aan een stoten der stevige gladde Bladen, een sterk en onaangenaam geraas maken, waar van hy ook de naam van *Ratelaar* verkregen heeft.

De vierde vreemde Soort, kan dienen in plaats der vorige tot manteling, dewyl dezelve ook de ongemakke van onze Winters wel kan tegenstaan, schielijk aangroeit, en heel groot word.

§. 6. Het Hout van deze Bomen is wit, zagt, los, en derhalven van weinig waarde, nog tot Timmer-, nog tot Brand-hout; dog dat van de Zwarte Populier is wat vaster en niet zo wit; maar dewyl deze Houten zeer taai zyn, en niet ligt bersten, zo zyn ze zeer dienstig en worden van de Beeldsnijders, Draaijers, en andere, veel gebruikt tot het maken van Beelden, Vaten, Dozen, Mouden,

Mouden, Schotels, Kommen, en veel andere dingen in de Huishouding. Insgelyks gebruiken ze de Klompen-makers in het byzondere zeer veel, tot het maken van Klompen of houten Schoenen, Mullen, enz.

§. 7. Dewyl het Hout van deze Bomen na de roeijing van weinig waarde tot Timmer- of Brandhout is, zo keuren sommige deze Bomen tot Planting van Mantelingen af, om in haar plaats ander Gewas van meerder waarde, by voorbeeld, *Ipen* te planten, waar in ze juist geen ongelijk hebben, maar de ondervinding leert, dat *Ipen* in opene, ruïne plaatzen doorgaans zo wel niet tegen de winden opgroeijen willen, en dus langzaam en gebrekkig groeijen, weshalven doorgaans op zodanige plaatzen deze Bomen het best zyn, inzonderheid tot Boere Mantelingen.

§. 8. *Dioscorides* zegt (a) dat de Schors van de witte en zwarte *Populier-boom*, klein gesneden en met Mest in Greppels begraven wordende, in alle tyden van het Jaar goede eetbare *Champignons* of *Kampernoelien* doet voortkomen; het welk, volgens andere, ook zoude doen de Asch van het gemelde verbrande Hout, in de Aarde gestrooit, en daar dikwils Water opgegoten wordende; of als men een Boom by de grond afhout, en de Tronk met warm Water, daar eenig Zuurdeezem in gemengt is, begiet, waar na de *Kampernoelien* binnen vier Dagen zouden verschynen; wat hier van zy, het staat te onderzoeken; ik heb 'er, door verhindering, nog geen Proef van genomen.

§. 9. De afgeschilde Schors van de jonge Abeel-bomen, en van de Takken der ouden, zyn dienstig tot Toortzen, want t'zamen gerold, gedroogt, en aangesteken wordende, ligten ze heel sterk.

§. 10. De Aards-vader *Jacob* gebruikte de Roeden van deze Bomen tot het bont worden der Schapen zyn'er Kudde, gelyk we by de *Hazel-note-boom* reeds aangemerkt hebben.

§. 11. Voorts zo hebben deze Bomen, inzonderheid de zwarte *Populier*: ook hunne nuttigheid in de Medicynen, voornamentlyk de jonge Knoppen als de Boom in het Voorjaar begint te Botten; men maakt 'er een Tinétuur van, door middel van dezelve op beste Brandewyn te zetten en by de warmte te laten trekken, welke een heerlyk middel is voor de Buik- en Rode-loop, en inwendige Wonden en Gezwereen; den Lyder neemt 'er 's Avonds en 's Morgens 1 á 2 Eet-lepels vol van in met warm Vleesch-nat. In de Apotheken wort een Zalf uit de gemelde Knoppen gemaakt, *Populier-zalf* genoemd, welke zeer dienstig is voor allerlei heete Gezwellen, en verkoelt de brand; is ook zeer nuttig voor de Aambeijen (*Hæmorrhoides*); aan het Voorhoofd gestreken, verdryft ze de Hoof-pyn; verdryft ook gestotene, geslagene, of gevallene Builen; op de Slapen en Pols gestreken, verwekt ze Slaap en Rust.

De Olie (Boom-olie), waar in men deze Knoppen gekookt en vervolgens wel uitgeperst heeft, heeft dezelfde kragt als de gemelde Zalf.

§. 12. In West-Indiën, in de Landschappen *Florida*, *Virginia*, *Carolina*, enz., groeijen Mededoor-ten van de *Populier-bomen*, waar van, zo men zegt, eene soort het *Gom Tacamabaca* uitlevert, (*Linn. Met. med. 463*), en een andere welruikende Balzem uit de Knoppen (*Catesby Hist. nat. Caroline, enz.*).

(a) *Dioscorid. Lib. I. Cap. XCII.*

V A N

§. 1. **H**ET PYLHOUT. Dit Heester-gewas heeft de volgende namen, in het *Nederduitsch*, Pyl-hout. Sporken-hout. Zwarte Elfen-boom. *Latynsch*, *Alnus baccifera*. *Hoogduitsch*, Faul-baum. Sporken-holtz. Zalf-holtz. *Franssch*, Aune noir. *Bourgene*, *Engelsch*, Blak Alder-Tree. Dog-Berry-Tree, Stinking-Tree. Itlags-Alm of Elm-Tree.

§. 2. Daar worden twee Hoof-soorten van gevonden, als:

1. HET GEMENE PYL-HOUT.

Alnus nigra baccifera. C. B. Pin. 428. J. Baub. 1. 560.

Frangula. Dodon. Tournef. Inst. 612. Boerb. J. A. 2. 231.

Alnus nigra. Lob.

Rhamnus inermis, floribus monogynis hermaphroditis. Linn. H. Cliff. 70. Flor. suec. 194. Mat. med. 73. Roj. Prodr. 224.

2. HET KLEINE BERG-PYLHOUT, of Kruis-Peer.

Alnus nigra Polycarpus. C. B. Pin. 428.

§. 3. De eerste Soort groeit in *Brabant*, *Hoog-duitschland*, *Frankryk*, *Engeland*, enz., in de Heggen en Boschen. Daar word een verandering van gevonden, die wat groter en eenigzints ruiger of hairige Bladen heeft; dog mogelyk komt deze verandering alleen uit de deugd des gronds, standplaats, en jeugdigheid der Plant voort.

De tweede gemelde of kleiner soort groeit op de Bergen en Berg-agtige plaatzen van de gemelde Landstreken.

§. 4. Dezelve beminnen een gemene, goed, lieft zandagtige grond, en een opene plaats.

§. 5. Worden door de Uitloopers of door Inlegging voortgezet.

§. 6. Haar gebruik in de Tuinen is weinig; men plant dezelve zomtyds in de Tuinen in de Bosquets, en elders anders, om de verandering van Gewassen, inzonderheid de eerstgemelde soort. Men kan 'er ook Heggen van planten, die egter niet zeer dicht en fraai worden.

§. 7. Het Hout is heel hard, en kan dienen voor de Draaijers en andere, tot allerlei dingen, die hard Hout vereischen. De Kolen van dit Hout worden zeer geagt tot het maken van Bus-kruit. De Takken, welke lang opschieten, zyn dienstig tot Hoepen van klein Vaat-werk.

De Befien verwen de Wol en andere dingen groen, en de Schors geel. *Aët. Stokb.* 1742. pag. 23. 26. 27.

§. 8. Voorts zo heeft dit Gewas ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde, want de middelste Schors purgeert allerlei kwade Vogten, en inzonderheid de water- en wei-agtige Vogten zeer sterk uit het Ligchaam, en is midsdien heel dienstig voor de Water-zugt, en daags- en anderdaagsche Koortzen. Men laat tot dien einde een halve Once of een Lood van de gedroogde Schors op goede witte Wyn of lugtig dun Bier of Wei trekken, waar by men wat Caneel, Gengber of Kruid-nagels voegt, om dat het anders de Maag wat ontstelt; en dit middel is hoofdzakelyk voor Menschen die van een sterke Complexie zyn. De versche Schors doet braken.

De Schors in ongezoeten Boter of Verkens-reuzel gekookt, of Azyn nat gestampt, verdryft de Schurft, daar mede 's daags een paar maal overgestreken wordende.

V A N D E

§. 1. **PYN-BOOM.** Deze altydt-groenende Boom word genoemd, in het *Nederduitsch*, Pyn-Boom. Pyn-appel-boom. Hars-boom. Vuuren-boom. *Latynsch*, Pynus. *Hoogduitsch*, Firchten-baum. Harts-baum. Feuren-baum. Feuren. Foren-holtz. Kinn-holtz. Kiefter-holtz. Zirbel baum. *Franssch*, Pin. *Engelsch*, Pin-Tree. *Deenssch*, Före. *Zweedsch*, Tall. *Fära*. Fur.

§. 2. Daar zyn vele zoorten of veranderingen van deze Boom, dog ik zal alleen van twee melding doen, die het meeste bekend zyn, als:

1. TAMME PYN-BOOM.

Pinus fativa. C. B. *Pin.* 490. *Tournef. Inst.* 585. *Boerb. J. A.* 2. 179.

Pinus aspicularis duris, foliis longis. *J. Baub.* 1. 248.

Pinus. Dodon.

Pinus vulgaris s. *lob.*

Pinus foliis geminis, primordialibus foliaribus ciliatis. *Linn. H. Cliff.* 450. *Hort. Upsal.* 288.

Mat. med. 435. *Rej. Prodr.* 89.

2. WILDE PYN-BOOM.

Pinus sylvestris. C. B. *Pin.* 491. *Tournef. Inst.* 586. *Boerb. J. A.* 2. 179.

Pinus sylvestris vulgaris *Genevensis*. *J. Baub.* 1. 253.

Pinus sylvestris, five *Pinafter*. *Dodon.*

Pinafter. Lob.

Pinus foliis geminis, primordialibus foliariis glabris. *Linn. H. Cliff.* 450. *Flor. suec.* 788. *Mat. med.* 434. *Rej. Prodr.* 89.

§. 3. De eerste soort groeit meest in de warme Landen, als in *Provence*, *Languedocq*, *Italien*, *Spanjen*, en elders.

De tweede soort, of de wilde Pyn-boom, groeit veel in *Hoogduitschland*, *Ongariën*, *Bobemen*, *Polen*, *Pruitschen*, enz., als mede in de *Alp*-, *Pyrenée*- en andere koude Gebergten van *Italien*, want hy bemind van natuure de koude en drooge Berg-agtige plaatzen, weshalven ze ook zeer veel gevonden worden in het Noorden, als in *Norwegen*, *Zweden*, *Moscovien*, *Lapland*, en elders.

Deze Bomen kunnen zeer hoog worden, en groeijen doorgaans met een regte Stam opwaarts, dog blyven zomtydts ook laag, volgens de gesteldheid van de Grond en Stand-plaats.

§. 4. De Pyn-boom begeert liefst, gelyk uit zyn natuurlyke Groei-plaats ligt af te leien is, een hooge, drooge, zandige Aarde; in vogte, styve Gronden wil hy niet wel aarten, weshalven die in onze waterige, vette klei-gronden van weinig nut kan zyn om te planten.

§. 5. De Vermeerdering geschied op dezelfde wyze als te voren van de *Denne-boom*, op zyn plaats gezegt is, namelyk door het Zaad dat men uit andere Gewesten ontboden heeft. Dog staat hier by nog in het byzonder aan te merken, dat de Pyn-boom nog bezwaarlyker de verplanting en korting der Wortels veelen kan, waar door doorgaans in het vervolg slegte voortgang maakt; zo niet geheel versterft; weshalven het nodig is, als men goede fleurige Bomen wenst te hebben, dezelve op de gezaaide plaats te laten doorgroeijen. Dog indien de noodzakelykheid vereischt om ze te verplanten, zo moet zulks geschieden terwyl ze nog geheel jong en maar een, ten hoogsten twee jaren oud zyn; en zulks met een kluit Aarde om de Wortels, dat in het overbrengen na de Plant-plaats voorzigtig moet behandeld worden, om dat de kluit van de Wortels niet los raake en afvalle, het welk best geschied door middel van de jonge Boomtjes by vogtig weêr, als wanneer de Aarde het best aan malkander vast blyft, met een bekware gladde Schoppe los te steeken, en te gelyk op te nemen en op een Draag-berrie te zetten, om dus voorzigtig naar de Plant-plaats overgedragen te worden. Op deze wyze kan men ook de jonge *Denne-bomen* het best verplanten.

§. 6. Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig, en niet zo veel als van de *Denne-boom*: Men zaait of plant ze hier of daar in de Tuinen op een gevoeglyke plaatze om de veranderingen van Gewassen en om haar altyd duurende groente: Of op grote plaatzen, best in de Bosquets onder ander wild Gewas. Het beste gebruik dat men daar van zoude kunnen maken, zoude kunnen zyn, om 'er in de schraale, zandige en veenagtige Hei-gronden Boschen van te zaaijen, tot Timmer-hout, gelyk te voeren by de *Denne-boom* reeds aangemerkt heb; en ik moet by deze gelegenheid nog eens aanmerken, dat de nuttigheid daar van, hunne opmerking verdient.

§. 7. Van de tweede soort van deze Boom (§. 2. No. 2.), of altans van een Mede-soort van dien, komt, zo men zegt, het by ons zogenaamde *Greinen-bout*, dog andere menen, dat de beste, vet-

ste

De Denne-bomen die Greinen-bout uitleveren; welk Hout wy uit de Noordfche Landen, als hooftzakelyk uit *Norwegen*, vervolgens uit *Zweden*, *Pruisfen*, *Lyfland*, enz., ook van *Hamburg* en *Bremen*, dat uit *Duitschland*, *Bohemen*, enz., de Rivieren de *Elbe* en *Wefer* afzakt, ontfangen, tot noodzakelyk gebruik, zo wel van Scheeps- als Huis-Timmeragie. Men brengt het meest over in heele Bomen, of in Blokken, dat is, stukken van Bomen; van allerlei lengte en dikte; waar van de eerfte dienen tot Scheeps-Masten, Paal-werken, enz.; maar de Blokken, om 'er op onze Wind-Zaag-Molens, Balken, Ribben, Planken, Latten, van te zaagen. Dog dit *Greinen-bout* is zeer verſcheiden in deugd, volgens de Groei- en Stand-plaats, daar het gegroeit is. Het Noordfche word het beſte geagt; het Duitſche is wat ſlegter. Ziet vorders wat we dien aangaande by de *Denne-boom* en elders, aangaande de Groei- en Stand-plaats gezegt hebben.

§. 8. Tot branding is dit Hout niet zeer bekwaam, om dat het zeer ſpat en van korten duur, dog beter als het ſlegte *Denne-bout* is. In de Landen daar deze Bomen veel gtoeijen, word het zelve veel gebruikt van de Landlieden tot verligting by Nagt-tyden, in plaats van Keerzen of Lampen; tot dien einde ſpouden ze het Hout in zeer dunne ſtukjes tot ſpaanders, die aangestoken zynde, tamelyk lang, wegens de harſtigheid die het Hout bevat, kunnen branden, ze maken uit de vette Takken ook Toortzen, die zeer helder ligten; welke Toortzen van de Ouden *Tieda* genoemd wierden, waar van men by de Oude *Potten* veel gewag gemaakt vind.

§. 9. Uit deze Bomen word ook veel Hars, Pik, Teer, Terepentyne, enz., vergadert, even als uit de *Denne-boom*. Ook word 'er het *Zwartzel* uitgebrant.

§. 10. De Zaad-korls van den *Tammen Pyn-boom*, die tuſſchen de *Schubbige Vruchten*, *Kegels* genoemd, (Lat. *Strobilus Conus*) zitten, en *Pinjen* of *Pingels* (Lat. *Nuces Pinæ*) genoemd worden, zyn heel zoet en aangenaam, als ze verſch zyn, en worden in Italiën veel tot Na-ſpyze, gelyk Noten, Amandelen, enz., opgediſcht, en men zegt dat ze zeer voedzaam, en gezond zyn voor zwakke, door ziekte of vermoeijing kragteloos gewordenen Menſchen, en dat ze inzonderheid de zwakke Mans kragtig te Paard helpen; ze worden ook geconfyt, als mede *Marcepaan* 'er van gemaakt. Men kan 'er ook Melk van bereiden, het zy van haar alleen of beter met *Amandels* vermengt, op die wyze als te voren by de *Amandels* aangewezen is. Het uit deze *Pinjen* uitgeperſte Olie is mede zeer verſterkende, 3 á 4 Druppels met Wyn, Chocolate, of iets anders ingenomen. Deze *Pinjen* worden ons uit Italiën of van elders toegezonden, en by ons alleen in de *Medicynen* gebruikt, dog worden weinig hier te Lande gevonden, dan in grote Koop-ſteden.

V A N D E

§. 1. **R**OOZE-BOOM. WY moeſten dit aangename en geurige Bloem-draagende Heeſter-Gewas hier niet voor by gaan, ſchoon het zelve anderzints meer tot de Bloem- en Plantagie-Tuin behoord.

Het zelve word genoemd in het *Nederduitſch*, Rooze-boom. Rooze-Struik. *Latynſch*, Rosa, van alle Botaniften. *Hoogduitſch*, Roosen-baum. *Frantiſch*, Roſier. *Engeliſch*, Roſes. *Deenſch*, Roſe. Roſe-Træ. *Zweedſch*, Roſe. Roſe-Træ.

§. 2. Daar zyn zeer veele zoorten, als volgt:

1. De enkelde bleek-roode of incarnate Provins-Roos. Incarnate Damas-Roos. Maagde-Roos.
2. De dubbelde Incarnate Provins-Roos. Dubbelde Incarnate Damas- of Maagde-Roos.
3. De enkelde roode Provins- of Damas-Roos. Zuiker-Roos.
4. De dubbelde roode Provins-, of Damas-Roos.
5. De witte enkelde Provins-, of Damas-Roos.
6. De dubbelde witte Provins-, of Damas-Roos.

Nota. De dubbelde van deze zoorten (No. 2. 4. 6.) zyn min of meer dubbeld.

7. De Engeliſche bonte Roos, of bonte Provins-Roos.

8. De bleek-bonte Roos.

9. De dubbelde May-Roos. Kleine bleek dubbelde Provins-Roos. Bleek Roos.

Nota. Deze is klein, en bleek-incarnaat, na den witten bellende.

10. De bleek-roode Maand-Roos.

11. De hoog-roode Maand-Roos.

12. De witte Maand-Roos.

13. De bonte Maand-Roos.

14. De Mos- of ruige Roos. Provins-Roos met ruige mos-agtige Bloem-ſteelen en Knoppen.

15. De Centifolie-Roos. Grote incarnate Provins- of Damas-Roos.

16. De kleine Centifolie-Roos. Roſe des Dames. Juffers-Roos.

17. De Provins-Roos met rondagtige gekrulde Bladen en incarnate Bloemen.

18. De enkelde Purper-roode Fluweel-Roos. Kamelot-Roos. Portugaliſche-Roos.

19. De dubbelde Purper-rode Fluweel- of Kamelot-Roos.

20. De enkelde donker-purpere Fluweel-Roos.

21. De dubbelde donker-purpere Fluweel-Roos.

Nota. Deze is zeer dubbeld, zwart-bruin-purper, en ſterk glanzende Fluweel-agtig; en heeft omſlaande Bloem-bladen: Dog de koleur en fluweelagtigheid is op de eene Stand-plaats wel wat ſterker als op de andere.

22. De Roos zonder Doorns, met groote bleek-purperagtige dubbelde Bloemen.

23. De Roos zonder doorns, met kleine bleek-purperagtige dubbelde Bloemen.
 Nota. Deze beide (No. 22, 23.) sijn bynen Medezoorten van (No. 19, 21.) Haar Kolor zweemt na een verbleekte morfige donker-purpere Kolor.
24. De Frankforter bleek-roode, of witte Roos.
 Nota. De Bloemen van deze gaan nooit geheel open.
25. De gemene enkelde witte Roos.
26. De gemene dubbelde witte Roos.
 Nota. Deze beide (No. 25, 26.) zyn niet (No. 5, 6.), ze groeijen veel hooger, en hebben grooter doorns.
27. De kleine witte dubbelde Roos. Melk- of Tros-Roos.
28. De enkelde Muscus-Roos.
29. De dubbelde Muscus-Roos.
30. De altydt-groene Muscus-Roos.
31. De bonte Waereld-Roos.
32. De enkelde Egelantier-Roos, met ruikende Bladen.
33. De dubbelde Egelantier.
 Nota. Daar zyn ook Medezoorten van deze twee (No. 32, 33.) welkers Bladen niet ruiken. anders in allen aan dezelve gelyk.
34. De enkelde Kaneel-Roos.
35. De dubbelde Kaneel-Roos.
36. De geele enkelde Roos.
37. De geele dubbelde Roos.
38. De geele en roode Roos. Oranje-Roos. Oostenryksche-Roos. Vermillioen-Roos. Turksche-Roos.
 Nota. De Bloem-bladen van deze zyn van binnen Oranje-geel, en van buiten Vermillioen-rood. De Bloem is enkelde.
39. De Oranje-Roos, aan de eene Tak met geheel geele, aan de andere met geele en roode Bloemen.
40. De Oranje-Roos met geheel Oranje-geele Bloemen.
41. De wilde Bottel-Roos.
42. De groote Bottel-Roos. Appel-Roos, met groote ruige Vruchten.
43. De groote Engelsche Bottel-, of Peer-Roos, met groote Peer-formige Vruchten.
44. De kleine wilde Roos, met Pimpernel-bladen, doorgaans Duin-Roos genoemd; met witte enkelde Bloemen.
45. De Duin-Roos met bleek-roode Bloemen.
46. De Duin-Roos met bonte Bloemen.
47. De Duin-Roos met bonte Bladen.
48. De kleine Aard-Roos, met groote Peer-formige Vruchten.
49. De dubbelde Aard-Roos.
50. De Virginische wilde Roos.

Wy zouden hier deze gemelde zoorten wel nader beschryven en verhandelen, maar dewyl dezelve meer tot de Bloem-Tuin behoren, zo zullen we zulks sparen tot dat we van de Bloem-gewassen in het byzondere komen te handelen.

§. 3. De Rozen groeijen, te weten de wilde zoorten (No. 32-----49.) in veel Gewesten van Europa, zo wel in warme als koude, en sommige zelfs in de koudste, als in Zweden, Lapland, Siberien, en elders, in de Heggen en Boschen, inzonderheid de enkelde zoorten, en hooftzakelyk No. 32. in Engeland, Frankryk, Duitschland, enz., No. 34. ibid. 36, 37. in Africa en Egypten, 38, 39, 43. in Oostenryk, Ongariën, 41, 42. in Duitschland, Frankryk, Engeland, 43. in Engeland, 44, 45, 46. in de Duinen van Holland, Zeeland, Vlaanderen, Engeland, en op zandige plaatzen van Hoogduitschland, Frankryk, enz., 48, 49. in Hoogduitschland, Oostenryk, 50. in Virginien. De tamme zoorten worden in de Hoven gecultiveert, en zyn zeer waarschynlyk alle door de tyd uit het Zaad van deze of gene wilde soort in verschillende Gewesten voortgekomen, gelyk meer andere Gewassen.

§. 4. Dezelve willen in allerlei goede, losse, vette Gronden heel wel tieren, dog beminnen liefst een goede zandagtige, en verders een open Lugt; kunnen ook alle onze Winter-koude zeer wel doorstaan, behalven No. 28, 29 en 30, welke derhalven daar voor met Stroo moeten bedekt, of 's Winters, in Potten geplant staande, in Huis bewaart worden.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied niet bezwaarlyk door Scheuring of Wortel-spruiten, of anders door Inlegging, in de gewone Plant-tydt in het Voor-jaar.

§. 6. Haar gebruik in de Tuinen aangaande: Men plant dezelve hier of daar in de Bloem-Tuinen, in de Bosquets, en elders, wegens hare fraaije en welruikende Bloemen in haar Bloei-tydt. Ook plant men 'er wel kleine of laage Hegjes van, dog die moeten niet geknipt, maar door aanbinding der Takken op zyn tyd aan het Latwerk, waar tegen dezelve geplant moeten zyn, in een cierlyke gedaante onderhouden worden, want anders zouden dezelve geen Bloemen geven.

Als de Rooze-Struiken of Heggen oud en onschikelyk geworden zyn, en daar door ook weinig Gewas en Bloemen voortbrengen, zo kan men dezelve weer verjeugdigen door middel van dezelve by de Wortel af te snoeijen, waar op ze weer jeugdige Scheuten zullen uitspruiten, en goede groei maken.

§. 7. De 41, 42 en 43ste soort brengen mooie roode Vruchten voort, waar van die van de twee laatstgemelde zoorten, groter als van de eerstgemelde wilde zyn, welke, na dat de Korls 'er uitgenomen zyn, gestooft worden met Zuiker en wat Kaneel, en dus, als een aangename Toe-spyze by Gebruaars te Eeten, wordende de wilde soort voor de smakelykste geagt, schoon de twee overige groter zyn. Men droogt dezelve ook tot dien einde in de Oven voor het Winter gebruik.

§. 8. Voorts zyn de Roozen van veel gebruik in de Medicynen, wordende inzonderheid de 1, 2, 3, 4 en

2, 3, 4 en 15de soort tot dien einde gebruikt, schoon de overige ook diergelyke nuttigheid hebben; Edog de Rozen zyn niet alle van eenerlei kragt en uitwerking: De bleek-rode Rozen hebben een laxeerende kragt, daar en tegen de roode en witte een adstringeerende of t'zamentrekkende, egter zyn ze in het algemeen verfrischende, en de Levens-geesten versterkende. De bleek-rode Rozen worden geprezen voor verstopping der Ingewanden en daar uit voortkomende gebreken, als Hooft-pyn, heete zeere Oogen, Hypochondrye, enz. De roode Rozen zyn dienstig voor een kwalyk gestelde Maag, verlorene Eetens-lust, Buik-loop, overvloedige Stonden, enz. Men maakt tot dien einde een Conserv van de Bloemen, door middel van Stamping der van de witte uit-einden gezuiverde Bloem-bladen met een gelyke zwaarte van witte, goede, drooge (geen vette) Poeijer-Zuiker, in een Steenen of Houten Mortier; waar van den Lyder's Daags tweemaal een brok neemt als een Okernoot groot. In de Apotheken bereid men tot de gemelde en andere gebruiken, daar en boven nog gedistilleerd Water, Syroop, Olie, enz.; van.

Uitterlyk is het Roze-water uit roode Rozen een bekend en zeer gebruikelijk Middel voor roode zeere Oogen, uit hitte ontstaande, en zo veel te beter, als men daar wat Slym van Quee-korls (dat is het Nat waar in Quee-korls eenige Uren gestaan hebben te weeken) by doet.

De roode Roze-bladen, en ook de bleke, wat gestampt, vervolgens met goede Azyn bevoogtigt, op het voorhoofd gelegd, is een zeer goed Middel voor Hooft-pyn, uit hitte ontstaande, het zy door Koorts of anders.

V A N D E

§. 1. **R**HYN-BESIE. Dit Heester-agtige Boom-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Rhyn besien. Schyt-besien. Weeg-doorn. Purgeer-doorn. Kruis-doorn. *Latynsch*, Rhamnus catharticus. Rhamnus soluturus, spina infectoraci. Cervi spina. *Hoogduitsch*, Creutz-beer. Creutz-dorn. Weeg-dorn. *Franssch*, Nerprun. *Engelsch*, Buk-thorn. Rhein-berries. Commun Purgin-Thorn. *Deenssch*, Kaars-boer-torn. Hiaerte-torn. *Zweedsch*, Wigel-torn. Werren-torn. Get-appel. Get-bark.

§. 2. Daar zyn drie Veranderingen van dit Gewas, dat tot het Geslacht van de Rhamnus behoord, waar van we reeds op andere plaatzen te voren verscheidene beschreven hebben.

1. DE GEMENE RHYN-BESIE.

Rhamnus catharticus. C. B. Pin. 478. J. Baub. 155. Tournef. Inst. 593. Boerb. J. A. 2. 212.

Rhamnus solutivus. Dodon.

Spina infectoria. Lob.

Rhamnus ramis spina ternunatis, floribus quadrifidis diorciis. Linn. H. Cliff. 70. Flor. suec. 193. Mat. med. 72. Roj. Prodr. 224. Mas & fœmina.

2. DE KLEINE RHYN-BESIE.

Rhamnus catharticus minor. C. B. Pin. 478. Tournef. Inst. 593.

Licium gallicum. Ejusd. 478. J. Baub. 1. 58.

Spina infectoria pumila. 1. Clus. H. 111.

Rhamni forusivi minor species. Cum.

3. DE KLEINE RHYN-BESIE, met finaller Bladen.

Lycium facie pruni silvestris, sive Italicum. C. B. Pin. 478.

Rhamnus catharticus minor, foliis longiori. Tournef. Inst.

Spina infectoria pumila. 2. Clus. H. 112.

§. 3. De eerste soort, groeit in *Hoog- en Neder-duitschland*, *Frankryk*, en elders, in de Hegen, Boschen langs de Wegen en op andere onbebouwde Plaatzen.

De tweede en derde soort, die in alle deelen kleinder groeijen, zyn minder gemeen; dezelve worden gevonden in *Bobemen*, *Oostenryk*, *Ongariën*, *Provence*, *Languedocq*, en elders.

§. 4. Ze beminnen een gemene losse, liefst zand-agtige Grond, en kunnen onze Winter-koude alle heel wel tegenstaan.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied door de Uitlopers of Inleggers, of ook door het Zaad, welk in de Besien, die ze voortbrengen, opgesloten is; welke Besien in de Herfst gedroogt en bewaart zynde in het Voorjaar, na dat ze van te voren wat te meuken gestaan hebben, op een goede warme plaats gezaait, en de voortgekomenen jonge Planten daar na 2 à 3 jaren oud geworden zynde, verplant worden.

§. 6. Het gebruik dat men in de Tuinen van deze Gewassen maakt is zeer weinig, men plant ze alleen uit Liefhebbery hier of daar op een gevoeglyke plaats in de Tuin, of in de *Bosquets* onder ander wild Gewas.

§. 7. De Vruchten van de eerste soort worden behalven hare nuttigheid die ze in de Medicynen hebben, veel geagt en gebruikt om 'er een geele en groene Kolor van te maken. De geele word van de onrype Besien, maar de groene van de rype gemaakt, welke Besien tot dien einde op haar tyd kunnen vergadert en gedroogt worden om dezelve in alle tyden te hebben.

§. 8. Om de geele Kolor te maken, zo neemt van de gemelde onrype Besien, doet die in een zuivere vergladde Pot, voegt daar by wat water in een weinig *Aluin*, laat het dan op een warme plaats of op ee klein Koolvuur wat weeken, giet het vogt dan door een Linnen-doeck, zo zult gy een schone geele kolor hebben.

§. 9. Om de groene kolor te maken, zo neemt deze rype versche Besien stampt ze in een Mortier, doet 'er een weinig gepoeijerde *Aluin*, of water waar in *Aluin* gesmolten is, by, en perst het Zap uit, doet zulks vervolgens in Schulpfen om te droogen, of anders in een Blaas die men boven digt bindt, en ergens op een drooge plaats ophangt, zo zal het Zap droog en hard worden. Ander

re stellen de gestampte Besien, met een weinig Aluin doormengt zynde, eenige dagen lang in eenig zuiver koperen Vat te rotten, en perzen 'er dan het Zap uit, waar door het groen ook lieflyker word; en dit is het Groen dat men meest overal by de Drogisten te koop vind, onder de naam van Zap-groen of Blaas-groen, (Frans, *Verd de Vesie*) en voor de Schilders tot Water-verf, en voor Ingenieurs, en andere die Plans maken, van veel nut en gebruik is.

§. 10. De Besien van de tweede soort (§. 2. No. 2. geven op de bovengemelde wyze (§. 8.) geele Verf, als die van de eerste soort, en worden zeer veel gebruikt van de Schilders, en inzonderheid van de Verwers, tot het geel Verwen van allerlei Stoffen; wordende tot dien einde uit *Provence* daar ze veel groeijen, inzonderheid omtrent *Avignon*, overal verzonden: Men vind dezelve by de Drogisten onder de naam van *Zaad van Avignon*, (Latynsch, *Grana Avinionensia*. Fransch, *Graine d'Avignon*, *Grainette*, *Graine jaune*.)

Van deze Besien word ook het zogenaamde *Schyt-geel*, (Fransch, *Stil de Graine*), dat de Olie- en Mignatuur-Schilders veel gebruiken, in Holland en elders gemaakt, op deze wyze.

§. 11. Neemt *Cerusje* of *Lood-wit*, wryft dit met Water op een Wryf-steen zeer fyn, daar na laat het in de schaduw droogen; dan neemt *Zaad van Avignon*, stampt zulks in een Stenen Vyzel met een Houten Stamper, en laat het daar na met Water in een verglaasde Pot koken tot dat het ruim een derde verkookt is, of tot dat gy ziet dat het vógt mooi geel is, giet het dan door een Linnen-dock, en voegt 'er by een weinig *Aluin*, welk belet dat de *Tinctuur* niet van *Kleur* verandert. Daar na neemt het gedroogde *Cerusje* en weekt die, in deze *Tinctuur*, en maakt 'er een dikke Pap van, kneed die, en formeert 'er brokken van, laat die daar na in de schaduw droogen, droog zynde, zo weekt ze weér in dezelfde *Tinctuur*, 2 á 3 maal, naar mate dat het *Schyt-geel* ligter of donkerder zal zyn; agt gevende dat het zelve elke reis wel droog geworden zy; ook moet de *Tinctuur* by het weeken heet gemaakt zyn, en men moet zig wagten dat 'er geen *Yzer* of *Staal* by koomt, weshalven men een houten Spadel moet gebruiken.

§. 12. In de Apotheken van Landen, inzonderheid in Hoog-duitschland, Frankryk, en elders, word 'er uit de rype Ryn-besien een purgeerende Syroop bereid, (*Sirupus Domesticus* genoemd), welke zeer geprezen en veel gebruikt word *Cachaxia*, voor Waterzugt, Jigt, *Podagra*, en andere langduurende en hardnekkige Ziektens: Men neemt het van 1 tot 1½ Onzen met *Vleesch-nat*'s *Morgens* inr en zulks verscheidemalen als het nodig is, na 1 á 2 Dagen tuschenpozen. In plaats van de Syroop, kunnen ook de versche of gedroogde Besien in dezelfde gebreken gebruikt worden; van de versche Besien worden 15 8 20 ingenomen, en van de gepulveriseerde, tot 1 Drachma of Greintje; of men maakt een Afkookzel van de versche of drooge Besien, dat men met *Zuiker* wat veerzooten kan, hier toe neemt 30 tot 50 Besien, naar den ouderdom en de natuur des *Lydesr*

V A N D E

§. 1. **SEVEN-BOOM.** Dit Heesteragtig Gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, *Seven-boom*. *Savel-boom*. *Latynsch*, *Sabina*. *Savina*. *Hoogduitsch*, *Sieben-baum*. *Seven-baum*. *Sade-baum*. *Fransch*, *Savinier*. *Engelsch*, *Savine-Tree*. *Deenssch*, *Seven-boom*. *Zweedisch*, *Saef-boom*.

§. 2. Twee soorten worden 'er van dit Gewas, welk de nieuwste Botanisten onder het geslagt van de *Juniperus* stellen, gevonden, als:

1. DE SEVEN-BOOM, met Tamariscen Bladen.

Sabina foliis Tamarisci, dioecordis. *C. B. Pin.* 487. *Boerb. J. A.* 2. 207.

Sabina sterilis. *J. Baub.* 1. 288.

Sabina. 1. *Dodon.*

Sabina mas. *Tab.*

Sabina vulgarior. *Lob.*

Juniperus foliis inferné adnatis, oppositionibus concatenatis. *Linn. H. Cliff.* 464. *Hort. Ups.* 299. *Mat. med.* 467. *Roj. Prodr.* 90. *Mas.*

2. SEVEN-BOOM, met Cupresse Bladen.

Sabina folio cupressi. *C. B. Pin.* 487. *Boerb. J. A.* 2. 207.

Sabina baccifera. *J. Baub.* 1. 288.

Sabina. 2. *Dodon.*

Sabina fœmina. *Tab.*

Sabina genuin baccifera. *Lob.*

Juniperus foliis inferné adnatis, oppositionibus concanatis. *Linn. H. Cliff.* 464. *Hort. Ups.* 299. *Mat. med.* 467. *Roj. Prodr.* 90. *fœmina*.

By *Tournefort* vind men dit Gewas niet aangetekent.

De tweede soort is maar een verandering van de eerste.

Daar is nog een verandering van met bonte Bladen.

§. 3. Beide deze soorten groeijen in het wild in de Oostersche Landen, als in *Griekenland*, *Canadiën*, *Asien*, *Tartaryen*, *Siberien*, en elders, in de Berg- en Bosch-agtige plaatzen. Hier te Lande worden ze door de Cultuure voortgezet: Dog de eerste soott is het meest bekend.

§. 4. Ze willen in allerlei losse gronden heel wel groeijen, dog beminnen liefst een zandige; willen ook wel in schaduwtige plaatzen aarten; en kunnen alle ongemakken des Winters zeer wel doorstaan.

§. 5. Ze

§. 5. Ze worden Vermeedert door Inlegging of Steking der jonge Takken, die in een schaduwtige en wat vogtige plaats gestoken wordende, niet bezwaarlyk in een 4 twee Jaren bewortelen en dan kunnen verplant worden; daar men begeert.

§. 6. Haar gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt is weinig: Ze worden meest alleen hier of daar in de Tuin geplant uit Liefhebbery: Dog zomtyds plant men 'er op grote plaatzen, om de verandering van Gewassen, laage Heggen van, die 3 á 4 Voeten hoog kunnen worden: Ik heb 'er voor dezen zodanige gezien die heel bevallig stonden, maar dezelve ruiken zeer onaangenaam; als men ze komt te roeren.

§. 7. Het gebruik van dit Gewas in de Oeconomie is ook weinig; De jonge Takjes, klein gesneden, en aan de Paarden onder haar Voeder te eeten gegeven, geneest dezelve van de Droef, dat is, als ze snottig zyn, en de Hoef hebben. Met deze Takjes de Hokken der Hoenders beroekt, of de Takjes in haar drink-water gelegt, als ze de Pip hebben, geneest haar daar van.

§. 8. Dit moet ik ten laastten nog aanmerken, dat de Tuiniers haar behoren te wagten om dan dit Gewas, zonder onderscheid, aan ieder Vrouws-perzoon te gezen, als ze daarom vraagt, vermids dezelve zomtyds een zeer kwalik gebruik daar van maken, schoon het zelve anders vele nuttigheid heeft, als, om de Stonden kragtig te bevorderen, enz., en de zwangere Vrouwen hebben zig daar voor te wagten. Uitwendig zyn de Bladen van deze Boom een dienstig middel voor allerlei kwade schurfts des Hoofds en elders, in versche ongezoeten Boter of Verkens-reuzel gekookt zynde, of de drooge Bladen daar mede of met Room gemengt. Het Afkookzel daar van is ook zeer dienstig, in dezelfde gebreken, als mede voor vuile Zeeren en Wonden, voor de Kanker en koude Brand.

V A N D E

S. 1. **SORBEN-BOOM.** Daar zyn twee soorten van, als Wilde en Tammè, de eerste heet in het *Nederduitsch*, Wilde Sorben-boom, Lyfter besie-boom; Vogels-besie-boom; Qualster-besie-boom. Haver-Eschen. Bergs-Esche. Quitschen-boom. *Latynsch*, Sorbus Sylvestris, vel aucuparia. *Hoogduitsch*, Wilder Sperper-baum, Meel-baum, Wilde Meft-beer baum, Quitschen-beum, Eber Eschen-baum, Qualster-baum, Vogels-beer-baum. *Franfch*, Cormier sauvage. *Engelfch*, Quicken-Tree. *Deenfch*, Roene-beer-Tree. *Zweedfch*, Rum.

De Botaniften noemen dezelve:

1. SORBUS filvestris, foliis domesticæ similis. C. B. Pin. 415.

Sorbus aucuparia. J. Baub. 1. 62. Tournef. Inst. 634. Boerb. J. A. 2. 243.

Ornus. Dodon.

Sorbus sylvestris alpina. Lob.

Sorbus foliis pinnatis. Linn. H. Cliff. 188. Flor. suec. 400. Mat. med. 235. Roy. Prodr. 272.

De tweede of Tammè soort word genoemt in *Nederduitsch*, Tamme Sorben-boom. Slupper-boom. Sperwer-boom. *Latynsch*, Sorbus fativa. *Hoogduitsch*, Zachma. Sperper-baum. Speyerling. Spor-Aepfel. Sorb-Aepfel. Sper-byren. Smeer-byren. *Franfch*, Cormier, Sorbier. *Engelfch*, Servire-Tree. *Deenfch*, Reene-boer-Tree. *Zweedfch*, Tam-Runn.

By de Botaniften heet hy

2. SORBUS fativa. C. B. Pin. 415. Tournef. Inst. 633. Boerb. J. A. 2. 248.

Sorbus. J. Baub. 1. 59. Dodon.

Sorbus domestica. Lob.

Hier van vind men by Tournefort nog verscheide veranderingen uit de *Hortus Catholicus* aangeteekent, die egter niet verschillen, als in de gedaante, grootte, en koleur der Vruchten, zynde zommige rond, andere langwerpig Peers-wyze, min of meer rood, smaakelyker, enz.

§. 2. De eerste of wilde soort, doorgaans by ons *Lyfter-besie-boom* genoemt, die middelmaatig groot, groeit op veel plaatzen van Hoog-en Needer-duitschland in het wild, in zand- of steen-agtige Gronden en bosch-agtige Plaatzen.

De tamme soort groeit meer in het wild, in de warme Landen, als in *Italien*, *Provence*, *Longue-dec*, enz., dog word ook op zommige plaatzen van *Hoogduitschland* in de berg- en bosch-agtige plaatzen, en elders gevonden.

§. 3. Ze beminnen beide een goede, losse, liefst zand-agtige grond, en vreezen geen Winter-konde.

§. 4. Hare Vermeerdering geschied door de Besien, op die wyze als te voren van de *Haag-doorn* gezegt is; of door Uitspruitzels, of ook door Inlegging der Takken.

§. 5. Wat aangaat het gebruik dezer Bomen in de Tuinen; men plant de *Lyfter-besie-bomen* op grote plaatzen, veel in de *Bosquets* tuschen ander wild Gewas, of op andere plaatzen van de Tuinen, naast Gragten, Sloten, om haar aangename witte Bloem-trosfen in de Bloei-tydt, in de May, en inzonderheid wegens de bevallige roode Vrucht-trosfen, die in het Na-jaar ryp worden, en dan een fraai gezigt tuschen de groente geven. Ook plant men 'er wel kleine of smalle Allees van, in de *Bosquets* of elders, van 10 á 12 Voeten afstand in de Reyen, dewyl ze niet heel groot worden.

§. 6. Deze *Besien* zyn zeer dienstig en worden veel gebruikt om daar mede *Lyfters* en *Kramets-vogels* te vangen, die dezelve zeer gaarne eeten, en waar van ze de naam van *Lyfter-besien* verkregen hebben. Men moet ze tot dien einde niet al te ryp plukken, om dat ze dan langer duuren kunnen, vallende anders ligtelyk van de Stelen af.

§. 7. Ik heb reeds in een ander Werkje gezegt dat de Lyster-vangst een der Herfst-vermaken in de Tuinen is, als alle andere vermaken ten einde gaan.

§. 8. Wat nu aangaat het nut en gebruik van de gemelde tweede soort of de *tamme Sorben-boom* (§. 1. No. 2.): Men plant dezelve alleen uit Liefhebbery hier of daar in de Tuinen, als mede om de Vruchten, die Tros-wyze voortkomen, als de *Lyster-besien*, en die dikwils aan de eene zyde bleek-geel en aan de andere rood zyn; welke Vruchten men, na dat ze als de *Mespelen* week geworden zyn, eeten kan, en iets zuur- of ryns-agtig, dog niet onaangenaam smaken. Men bindt dezelve tot dien einde bosch-wyze t'zamen, en hangt ze in een drooge Kamer op, zo kunnen ze lang dueren; ze worden ook wel, eer ze week zyn, in Water opgekookt en tot een Spyze toe bereid.

Men maakt 'er ook met Zuiker of Honig een Confituur van, als van de *Queën*, op deze wyze, neemt vier Pond *Sorben*, die by na ryp zyn, zuivert ze van haar Steelen, en neemt 'er de korls uit, vervolgens kookt ze in genoegzaam Water tot dat ze by na week zyn; daar na neemt tot drie Pond van deze gekookte *Sorben*, twee en een half Pond goede Zuiker of Honig, kookt het met inalkander zagtes tot de consistentie van een dikke Syroop; deze confituur verwekt Appetyt en sterkt de Maag, en dient inzonderheid voor die, welke aan de Buik-loop, of aan het braken zyn.

Uit de Vruchten zo wel van de wilde als tamme *Sorben*, kan ook, na dat ze wat gestaan hebben te gesten, een goede Brandewyn gedistilleert worden.

Haar Hout is hart en vast, en word op plaatzen daar het veel groeit, van de Schryn-werkers en Draaijers veel gebruikt; is ook goed om te branden.

§. 9. Behalven deze voorgemelde soorten van *Sorben*, zo zyn 'er ook nog eenige andere soorten van Boom-gewassen, die zommige by die *Sorben* gerekent hebben, weshalven we hier daar van eenige melding doen zullen:

De eerste soort heet in het *Nederduitsch*, Berg-*Sorben-boom*. *Latynsch*, *Sorbus torminalis*. *Hoogduitsch*, Wilder Berg-Sperwer-baum. *Eltzen-baum*. *Eltze-beeren*. *Adels-beeren*. *Esch-Roosel*. *Aräsel*. *Franssch*, *Sorbier de Montague*. *Alifler*. *Engelsch*, *Commun Service-Tree*. *Sorb*.

By de Botanisten word hy genoemd:

1. *MESPILUS* apri folio sylvestris, non spinosa; five *sorbus terminalis*. *C. B. Pin.* 454.

Sorbus terminalis, & *Crataegus Theophrasti*. *J. Baub.* 1. 63.

Crataegus folio laciniato. *Tournef. Inst.* 633. *Boerb. J. A.* 2. 248.

Crataegus foliis cordatis acutis, laciniis acutis ferratis. *Linn. Hort. Cliff.* 187. *Roj. Prodr.* 271.

De tweede soort heet in het *Nederduitsch*, Wilde *Engelsche-Sorben-boom*. *Roode Berg-Sorben-boom*. *Latynsch*, *Sorbus*. vel *Crataegus*. *Sylvestris anglica*. *Hoogduitsch*, Wilder *Englischer-Sperwer-baum*. *Franssch*, *Sorbier d'Angleterre*. *Engelsch*, *Ned Chels-appels*. *Engelsch wild Service-Tree*. *Witte Beam-Tree*. *Deenssch*, *Oxel*. *Zweedsch*, *Oxel*.

By de Botanisten heet hy:

2. *ALNI* effigie lanato folio, major. *C. B. Pin.* 452.

Sorbus Alpina. *J. Baub.* 1. 65.

Sorbus sylvestris Anglicus. *Pork. Theatr.* 1420. *Raj. Hist.* 1459.

Crataegus folio subrotundo serrato subtus incano. *Tournef. Inst.* 633. *Boerb. J. A.* 2. 248.

Aria Theophrasti, effigie *Alni*. *Lob.*

Aria Theophrasti. *vulgo*.

Crataegus foliis ovalibus inaequaliter ferratis, *Linn. H. Cliff.* 187. *Flor. suec.* 398. *Mat. med.* 234.

Crataegus foliis ovalibus inaequaliter ferratis, subtus tomentosis. *Linn. Virid.* 43. *Roj. Prodr.* 271.

Crataegus inermis foliis ellipticis ferratis, transversaliter sinuatis, subtus villosis. *Linn. Flor. Lapon.* 199.

De derde soort heet in het *Nederduitsch*, *Virginische Sorben-boom*. *Latynsch*, *Sorbus Virginiana*. *Hoogduitsch*, *Virginische Sorben-baum*. *Franssch*, *Sorbier de Virginie*. *Engelsch*, *Service-Tree of Virginie*.

Van de Botanisten word hy genoemd:

3. *Sorbus Virginiana foliis Arbuti*. *Breyn. Prodr.* 1. *Herm. H. L. B.* 878. *Fig.* 699.

Mespilus Virginiana, foliis *Arbuti* lanato folio. *Plukn. Almag.* 248.

Crataegus Virginiana, foliis *Arbuti*. *Tournef. Inst.* 633. *Boerb. J. A.* 2. 248.

Mespilus inermis, foliis lanceolatis crenulatis. *Linn. H. Cliff.* 189. *Roj. Prodr.* 271.

§. 10. De eerstgemelde soort (§. 9. No. 1.), dat een grote Boom word, groeit in *Hoogduitsch-land*, *Bobemen*, *Oostenryk*, *Italien*, *Zwitserland*, *Frankryk*, *Engeland*, en elders, in de koude Berg- en Bosch-agtige plaatzen.

De tweede soort (§. 9. No. 2.), word ook een tamelyk groote Boom, en in de gemelde Landstrecken op diergelyke plaatzen gevonden, inzonderheid veel in *Engeland*, als mede in de noordlyke Landen.

De natuurlyke groei-plaats van de derde soort (§. 9. No. 3.), is het Landchap *Virginien* en *Carolina*, in *America*, en word een tamelyk grote Boom.

§. 11. Ze beminnen alle een goede, vette, liefst zand-agtige grond, in klei- en andere styve gronden maken ze weinig voortgang, kunnen onze Winter-koude zeer wel doorstaan, dog worden by ons zeer weinig en niet dan in de Botanische Tuinen, en by zommige Kruid-beminnars gezien.

§. 12. Haare Vermeerdering geschied door Uitlopers of door Inlegging der Takken, of by de Wortel uitgelopene Spruiten. Kan ook geschieden door het Zaaijen der Vruchten, zo als van de *Haag-doorn* gezegt is; als men Vruchten daar van verkrygt, dog die van de derde soort (§. 9. No. 3.) worden by ons zelden behooryk ryp tot de zaaijing. Men kan ze ook vermeerderen door Enting of Zuiging op *Haag-doorn* of op *Quse*, dog het Inleggen of Zaaijen is het best, dewyl het waselyker Bomen geeft.

§. 13. Het gebruik dat men van deze Bomen in de Tuinen maakt, de eerste en tweede soort (§. 9. No. 1, 2.) zyn, dewyl het mooie, grote, uitkronende, lommer-agtige Bomen worden, inzonderheid de eerstgemelde soort, heel bekwaam tot Alleés op grote plaatzen, die heel sierlyk staan, gelyk ik zodanige voor dezen in Duitschland op verscheide plaatzen gezien heb. Dog hier te Lande ziet men deze Bomen zeldzaam, en niet anders als by zommige Kruid-beminnars, wordende gelyk ook de derde soort (§. 9. No. 3.) alleen uit Liefhebbery en verandering van Gewassen, hier of daar in de Tuinen of in de Bosquets geplant, als mede om de Vruchten: Maar deze Bomen dragen niet eer, dan wanneer ze wat bejaard geworden zyn, en willen, om Vruchten te verkrygen, niet getnoeit zyn.

§. 14. De Vruchten of Besien van de eerste soort (§. 9. No. 1.) of *Wilde Berg-Sorben-boom*, groeijen Tros- of Bosch-wyze, gelyk die van de *tamme Sorben-boom* (§. 1. No. 2.), en zyn na genoeg van dezelfde groote en gedaante, maar haar Kolor is, als ze ryp zyn, grauwigagtig. De Vruchten van de tweede soort zyn ook van diergelyke gedaante, maar wat grooter, en rood van Kolor als ze ryp zyn. Men eet ze beide als ze week geworden zyn, gelyk de *tamme Sorben* (§. 8.), zynde dan aangenaam, ryms-agtig van Smaak. Ik heb de eerste soort van *Berg-Sorben* onder anderen veel gezien en gegeten tot *Wenen* in *Oostenryk*, waar omtrent ze veel in de Boschen groeijen, en van de Land-lieden in de Herfst naar deeze Stad tot verkoop gebragt worden. Men Confyt beide soorten ook, op dezelfde wyze als de *tamme Sorben* (§. 8.)

Het Hout van deeze twee soorten is zeer hard en vast, en word derhalven in die plaatzen daar ze veel groeijen, zeer geagt en gebruikt van de Draaijers en Schryn-werkers, tot het maaken van allerlei Huisraaden.

§. 15. De Vruchten van de derde soort zyn my nog onbekent, alzo die nog nooit gezien heb; en dus niet zekers melden kan.

V A N D E

§. 1. **S**PIRÆA. Deze Heester word in meest alle Talen genoemd Spiræa.
Daar zyn drie soorten van als:

1. DE SPIRÆA met willige bladen, ook *Druifjes wilg* genoemd.

Spiræa frutex, foliis salignis ferratis. C. B. Pin. 475.

Spiræa Theophrasti forte. Clus. H. 84. J. Banb. 1. 559.

Spiræa fativis folio. Tournef. Inst. 618. Boerb. J. A. 2. 238.

Spiræa folio longiore ferrato, floribus rubris. Ann. Rutb. 86.

Spiræa foliis obtusis lanceolatis ferratis, floribus duplicato-racemosis. Linn. H. Cliff. 191.

Flor. suec. 131. Roj. Prodr. 277.

2. DE SPIRÆA met St. Jans-kruid bladen, ook *Boom-agt'g St. Jans-kruid* genoemd.

Spiræa Hyperici folio, non-crenato. Tournef. Inst. 618. Boerb. J. A. 2. 238.

Pruno sylvestri affinis, canadensis. C. B. Pin. 517.

Hypericum frutescens, canadensis. Robini.

Hypericum arborecens. vulgo.

Spiræa foliis integerrimis pedunculis simplicibus. Linn. H. Cliff. 295. Roj. Prodr. 277.

Hypericum foliis integerrimis umbellis sessilibus. Linn. Flor. suec. 131.

3. DE SPIRÆA met Water-vlies bladen.

Spiræa Opuli folio. Tournef. Inst. 618. Boerb. J. A. 2. 238.

Evonymus Virginiana, Ribesii folio, capsulis eleganter bullatis. Hort. Honst. 1. 169.

Spiræa foliis incisus angulatis, floribus corymbosis. Linn. Hort. Cliff. 150. Roj. Prodr. 277.

§. 3. De eerste soort groeit natuurlyk in het wild, in de Boschen van *Silesten*, *Oostenryk*, en inzonderheid in de koude noordlyke Landen, in *Tartarien*, *Siberien*, en elders.

De tweede en derde soort groeit in de West-Indische Landstreken *Virginien*, *Canada*, en elders. Van de tweede gemelde (§. 2. No. 2.) is 'er nog een Mede-soort die gekertelde bladen heeft, en in *Spanjen* groeit.

§. 4. Ze beminnen alle een goede, losse, liefst zand-agtige Aarde, en kunnen onze Winter-koude gemakkelyk doorstaan.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied zeer ligt door de Uitlopers, die ze doorgaans overvloedig voortbrengen, inzonderheid de eerste soort, en daar die ontbreken, door Inlegging der jonge Takken.

§. 6. Wat aangaat haar gebruik in de Hoven; men plant dezelve, wegens hare mooie Bloemen, hier of daar in de Tuinen, op de Rabatten der Bloem-perken, en elders: Ook wel in de kleine *Bosquets* onder ander wild Gewas, inzonderheid de eerste soort. Men kan van de eerste en de tweede soort ook laage Scheer-heggen planten, die fraai genoeg op het Oog zyn, dog bloeijen als dan niet sterk.

V A N

§. 1. **DE SUMACK-BOOM.** Deze kleine Heefter-agtige Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, Sumack. Smak. *Latynsch*, Sumach. Rhus. Rhus coriaria. *Hoogduitsch*, Gerber-baum. Törber-baum. Schling-baum. Sumach. *Franssch*, Sumac. *Engelsch*, Common or Curriers Sumak. *Deenssch*, Smak. *Zweedsch*, Smak.

§. 2. Men vind twee zoorten van dit Gewas, als:

1. DE GEMEENE SUMAK.

Rhus folio Ulmi. C. B. Pin. 414. Tournef. Inst. 611. Boerb. J. A. 2. 229.

Rhus five Sumack. J. Baub. 1. 555.

Rhus coriaria. Dodon.

Rhus obsoniorum. Lob.

Rhus foliis pinnatis serratis. Linn. H. Cliff. 110. Flor. suec. 68. Mat. med. 150. Roj. Prodr. 243.

2. DE VIRGINISCHE SUMAK.

Rhus Virginianum. C. B. Pinn. App. 517. Parkinsf. Theatr. 1450. Ic. Tournef. Inst. 611. Boerb. J. A. 2. 229.

§. 3. De eerste soort groeit natuurlyk in de warme Landen, als in *Italien*, *Spanjen*, *Provence*, *Languedocq*, *Griekenland*, *Candien*, *Sirien*, en elders, op ruwe Berg- en Bosch-agtige plaatsen.

De tweede soort groeit natuurlyk in *West-Indien*, in het Landschap *Virginien*, en word wat groter als de vorige. Hier van is een Mede-soort, Rhus angustifolium. C. B. Pin. 414. Prodr. 158., die hoofdzakelyk van deze vorige niet verschilt dan dat ze smaller bladen heeft.

§. 4. Ze begeeren alle een gemene, goede, losse, liefst zandagtige Aarde, en verdragen onze Winter-koude zeer wel, dog de eerste soort is wat tederder als de tweede, en begeert derhalven een goede, voor scherpe Winden gedekte Stand-plaats.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied zeer gemakkelek door de Uitlopers die ze doorgaans in menigte voortbrengen.

§. 6. Haar gebruik in de Tuinen aangaande: Men plant ze by ons alleen uit Liefhebbery en om de verandering van Gewassen hier of daar op een bekwame plaats in de Tuinen, of in de Bosquets, gevende, inzonderheid de tweede of Virginische soort (§. 2. No. 2.), een zeer aardig gezigt, als de bladen gevallen zyn, dewyl de Takken, die ruig en bruin-ros zyn, zig als dan met haar takkige gedaante en Koleur, volkomen vertonen als Hoorns van Hertten, zo dat men ze op eenige afstand voor niets anders houden zoude.

§. 7. De eerste soort van deze Boom is zeer dienstig, en word aan veel plaatsen der warme Landen, inzonderheid in *Spanjen*, sterk gebruikt, van de Leer-touwers tot het bereiden van Leer, te weten, de jonge Wortel-Spruiten en Takken, waar toe die veel beter is als de Schors van de *Eiken-boom*, die by ons en elders gewoonlyk, om dat men die best bekomen kan, gebruikt word: Men zegt dat in *Spanjen* deze Boom tot dien einde op de Velden veel gecultiveert word, met by na even zo groten zorg als den Wynstok; wordende de jonge, jaarlyks uit de Wortel-spruitende Takken, by de grond afgesneden, en gedroogd, vervolgens klein gemalen, en door geheel *Spanjen* tot de Leer-bereiding gebezigt.

§. 8. De Bladen, Vruchten, en Zaden van deze Boom zyn sterk t'zamentrekkende, en worden geprezen voor de Buik- en Roode-loop, overvloedige vloeijing der Aambeijen, als mede voor de Scorbut. Men maakt 'er tot dien einde een dun Afkookzel van, waar van den Lyder altemets een Glasje vol drinkt. Dit Afkookzel is ook dienstig voor het vuile stinkende Tand-vleesch uit Scorbut ontftaande, het zelve daar mede gewaschen.

§. 9. Daar is nog een soort van Gewas, dat zommige voor dezen by de Sumak gestelt hebben, dog een byzonder geslagt uitmaakt; wy zullen echter hier eenige melding van doen, wordende genoemd:

SUMAK met Myrthe Bladen.

Rhus Myrte folio Monspeliaca. C. B. Pin. 414. Boerb. J. A. 2. 261. Hort. Angl. 64. tab. 20. fig. 1.

Rhus Plinio putata. J. Baub. 1. 599.

Rhus sylvestris Plinii. Dodon.

Rhus Plinii Myrtifolia Monspeliensis. Lob.

Coriaria. Linn. H. Cliff. 462. Roj. Prodr. 222.

§. 10. Dezelve groeit veel in de warme Landen, als in *Provence*, *Languedocq*, *Spanjen*, en elders, zynde een Heefter-agtig Gewas.

§. 11. Bemint een goede, losse, liefst zand-agtige Aarde, en een opene plaats; kan onze Winter-koude niet wel tegenstaan, moet derhalven, in Potten of Bakken geplant staande, 's Winters in het Oranje-huis voor de Vorst bewaart worden.

§. 12. Word door Uitlopers of door Inlegging der jonge Takken voortgezet.

§. 13. In de warme Landen word dit Gewas gebruikt tot het Leer-bereiden; by ons word het zelve alleen uit Liefhebbery om de verandering van Gewassen, en om de zeldzaamheid, van zommige Kruid-beminaars onderhouden.

De Heer Sauvage D. M. heeft ontdekt, volgens Linn. Hort. Ups. l. c., dat dit Gewas van een Mensch of Dier in het Ligchaam verkregen wordende, op wat wyze het ook geschieden mag, de vallende Ziekte veroorzaakt; het welk aanmerkelyk is, en tot waarschuwing dient.

V A N D E

§. 1. **S**YRINGE-BOOM. Dit Heester-agtig Gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Syringe-boom. Syringe. Nagel-boom. *Latynsch*, Syringa. Lilac. *Hoogduitsch*, Syringens-baum. *Franssch*, Lil. *Engelsch*, Lilac. *Deenssch*, Syringe-Træ. *Zweedsch*, Lilac.

§. 2. Drie soorten worden 'er van dit Heester-agtig Boom-gewas gevonden; als:

1. DE GEMENE SYRINGE.

Syringa cærulea. C. B. Pin. 398.

Syringa flore cærulea, sive Lilac. *J. Baub.* 1. 204.

Lilac. *Dodon.*

Syringa cærulea lusitanica. *Lob.*

Lilac. *Mattb. Tournesf. Inst.* 631. *Boerb. J. A.* 2. 221.

Syringa foliis ovato-cordatis. *Linn. H. Cliff.* 6. *Hort. Ups.* 6. *Roj. Prodr.* 397.

2. DE SYRINGE UIT PERSIEN, of *Persiaansche Jasmin.*

Syringa Persica foliis integris. *Herm. H. L. Bat.*

Lilac *Ligustri folio*. *Tournesf. Inst.* 602. *Boerb. J. A.* 2. 221.

Agem Lilac *Perfacum*. *Corn. Canad.* 190.

Jasminum Persicum foliis non laciniatis. *Sutb. H. Edimb.*

Syringa foliis lanceolatis integris. *Linn. H. Cliff.* 6. *H. Ups.* 6. *Roj. Prodr.* 397.

3. DE SYRINGE UIT PERSIEN., of *Persiaansche Jasmin met gefnippelde Bladen.*

Syringa Persica foliis laciniatis. *Herm. H. L. B.*

Ligustrum foliis laciniatis. C. B. Pin. 426.

Lilac *laciniato folio*. *Tournesf. Inst.* 602. *Boerb. J. A.* 2. 221.

Agem Lilac *Perfacum inciso folio*. *Cornut. Can.* 188.

Jasminum Persicum foliis laciniatis. *Sutb. H. Edimb.* 169.

Syringa foliis lanceolatis integris laciniatisque. *Linn. H. Cliff.* 6. *Hort. Upsal.* 6. *Roj. Prodr.*

397.

§. 3. De eerste soort of *gemene Syringe* groeit natuurlyk in het wild in de *Oestersche Landen*. Daar zyn drie Veranderingen van, als met blauwe purper-roode, asch-verwige, en witte Bloemen. Ook heeft men nog twee andere Veranderingen, te weten, met geel- en wit-bonte Bladen.

De tweede en derde soort, dat maar veranderingen van malkanderen zyn, groeijen in *Persien*.

§. 4. Ze willen in allerlei goede, losse gronden zeer wel groeijen; beminnen het vogt, en kunnen onze Winter-koude zeer wel tegenstaan: Dog de derde soort is iets tederder als de overige twee.

§. 5. Haar Vermeerderinge geschied gemakkelyk door de Uitlopers, die ze doorgaans in overvloed voortbrengen.

§. 6. Wat aanbetreft haar gebruik in de Tuinen; men plant de eerste algemene soort (§. 2. No. 3.) wegens haare sierlyke en aangenaam riekende, geaarde, groote Bloem-trosfen, die ze in de May voortbrengen, veel in de Tuinen, in de Bosquets, aan de Sloots-kanten, en op andere bekende plaatsen. Deze Bloemen met andere fraaije Bloemen in de Kamer in een Bloem-pot gezet, maken een zeer aangenaam gezigt, en parfumeeren de Kamer met hare Reuk. Dog sommige menschen kunnen niet wel over haren zoeten Reuk, inzonderheid Vrouwen-perzonen.

§. 7. De tweede en derde soort, die ook purper-roode, maar kleinder sierlyke Bloem-trosfen voortbrengen, worden meest alleen in de Bloem-Tuinen, op de Rabatten, en elders, geplant. Men kan 'er ook laage Scheer-Heggen van planten, inzonderheid van de tweede soort, maar dan geven ze weinig Bloemen.

V A N

§. 1. **D**E TAMARISCHEN-BOOM. Dit altydt-groenende Boom-gewas word geheeten in het *Nederduitsch*, Tamarischen-boom. Tamariske. *Latynsch*, Tamariscus. Tamarix. *Hoogduitsch*, Tamariscken-baum. Tamariscken. *Portz.* *Franssch*, Tamaris. *Engelsch*, Tamariske. *Deenssch*, Tamarisk. *Zweedsch*, Tamarisk.

§. 2. Daar zyn twee soorten van dit Gewas, als:

1. DE DUITSCHE TAMARISKE

Tamarix fructuosa folio crassiore, sive *Germanica*. C. B. Pin. 485.

Tamarix Germanica, sive minor, fructuosa. *J. Baub.* 1. 351.

Tamarix. *Dodon.*

Tamarix Germanica. *Lob. Tournesf. Inst.* 661. *Boerb. J. A.* 2. 257.

Tamarix floribus decandris. *Linn. H. Cliff.* 112. *Roj. Prodr.* 436.

2. DE FRANSCH Tamariske.

Tamarix altera, folio tenuiore, sive *Gallica*. C. B. Pin. 485.

Tamarix major five arborea Narbonensis. J. Baub. 1. 351.

Tamariscus Narbonensis. Lob. Tournef. Inst. 661. Boerb. J. A. 2. 257.

Tamarix floribus pentandris. Lin. H. Clif. 111. Roj. Prodr. 436.

Tamarix pedunculis nudis, floribus pentandris. Linn H. Upf. 69. Mat. med. 154.

§. 3. De eerste soort of *Duitsche Tamariske* groeit op veel plaatsen van *Hoogduitschland*, voornamelyk omtrent de Revieren de *Donauw*, de *Iber*, de *Rbyn*, de *Leck*, enz.; in het byzonder word die zeer veel gevonden in het Aarts-bisdom *Salzburg*.

De *Fransche Tamariske* groeit in de warme Landen, als in *Provence*, *Languedocq*, *Spanjen*, *Italien*, *Griekenland*, en elders meer; en deze soort word doorgaans groter en boom-agtiger als de eerste soort, die veeltyds klein en Heester-agtig blyft, hoewel ze op zonnige plaatsen ook vry groot en boom-agtig worden.

§. 4. Ze beminnen beide een gemene, goede, losse, lieft zand-agtige onbemeste Aarde, en kunnen onze Winter-koude vry wel tegenstaan, hoewel de *Fransche* soort, iets gevoeliger is, en derhalven op een goede warme plaats moet gesteld worden, wil echter veeltyds by ons nog beter groeijen als de *Duitsche* soort.

§. 5. Hare Vermeerdering geschied door Uitlopers, of door Inlegging der jonge Takken, welke men vervolgens niet voor het tweede of derde jaar van de ouden afnemen moet, dewyl ze langzaam Wortels maken.

§. 6. Men plant ze doorgaans maar alleen in de Tuinen hier of daar waar het gevoeglyk is, uit Liefhebbery en om haar geduurige niet onaangename groente, en men kan 'er kleine sierlyke Scheerheggen van teelen.

§. 7. Het Hout dat heel hard is, word in die Gewesten daar het veel groeit, tot allerley Draaien ander klein sierlyk werk gebruikt.

§. 8. Dit Gewas heeft ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde, de Schors (inzonderheid van de Wortels), het Hout, en de Bladen zyn adstringerende, en worden inzonderheid geprezen voor de verstopping in de Ingewanden en daar uit voortkomende gebreken, als *Hypochondry*, *Wind*, en *Water-zugt*, enz. Men maakt 'er tot dien einde een Decoctie van, welke ook dienstig is voor vuil Tand-vleesch, daar mede gewaschen wordende. Men zegt dat een *Hypochondriake* groote baat voor zyn ongemak vind, als hy by continuatie (want voor eenmaal zoude het niets kunnen uitwerken) uit Bekers drinkt, die van dit Hout gemaakt zyn.

V A N D E

§. 1. **T**AXIS-BOOM. Deze altydt-groene Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, *Taxis-boom*, *Iben-boom*, *Latynsch*, *Taxus*, *Arbor mortis*, *Hoogduitsch*, *Eiben-baum*, *Taxus-baum*, *Fransch*, *lf*, *Engelsch*, *Gray*, *Badger*, *Deensch*, *Eiben-Tree*, *Zweedsch*, *Id*, *Barrlind*.

§. 2. Daar is maar een soort van, wordende by de Botanisten genoemd:

TAXUS. C. B. Pin. 505. J. Baub. 1. 241. Dodon. Lob. Tournef. Inst. 589. Boerb. J. A. 2. 208.

Linn. H. Clif. 464. Flor. suec. 301. Roj. Prodr. 87. Hall. Helv. 146. Mas & Femina.

Dog 'er is ook nog een Verandering van, die bonte Bladen heeft, maar deze ziet men zeldzaam, en niet anders als by de Liefhebbers van bonte Gewassen, hoewel ze niet heel fraai maar bleekbont is.

§. 3. De *Taxis* groeit natuurlyk in de Bosch- en koude Berg-agtige plaatsen van *Zwitserland*, *Italien*, *Frankryk*, *Spanjen*, *Griekenland*, en ook hier en daar in *Hoogduitschland*, *Engeland*, en elders; kan een vry groote Boom worden, maar groeit langzaam. By ons word hy nergens in het wild gevonden, maar veel door de cultuur voortgezet, tot het gebruik der Tuinen.

§. 4. Dezelve bemint van natuur een goede, vette, losse, wel bemeste, lieft zand-agtige, en wat vogte, dog geen natte grond; kan onze Winter-koude heel wel tegenstaan, dog in zeer strenge Winters gebeurt het wel dat hy doodt vriest, inzonderheid wanneer hy nog jong is, en niet zeer voor scherpe winden gedekt staat; gelyk nog onlangs in de extraordinairis Winter van het Jaar 1740 vele schone Heggen en Pyramyden van deze Boom, in de Nederlanden en elders, het leven door de sterke Vorst verloren hebben.

De Winden zyn aan dezelve grotelyks nadelig, waar door ze zeer in de groei belemmert word.

§. 5. Deszelfs Vermeerdering geschied door Steking van eenjarige jonge Scheuten met een weinig tweejarig Hout van onder, of ook zonder dat, Rey-wyze, in een goede, losse Aarde, en op een wat beschaduwde plaats, (verstaat hier door wanneer ik hier en elders van een beschaduwde of lommeragtige plaats spreke, zodanig een, die juist niet geheel van de Zon ontbloot, en nog minder van boven door ander Gewas overdekt is, maar zodanig een, die door Bomen of Boschen voor de sterkste Middags-zon beschaduw is, invoegen dat de Stekken hoofdzakelyk alleen de Morgen- en Avond-Zon genieten); zorg dragende, om den grond by droogte altemets eens in de Avondstond wel te bevoigten: Maar men moet tot deze Stekken geen andere Takken of Scheuten verkiezen, als die regtpillig opgroeijen, en in de ronte met Bladen en Takjes bezet zyn, dewyl de Stekken van de gewoonlyke Takken, wiens Bladen en Takjes plat of veer-wyze voortkomen, nooit regt opwaarts, maar zydwarts en slenterig groeijen, en derhalven niet bekwaam zyn, om daar van sierlyke Heggen, en nog minder Pyramiden te formeeren.

§. 6. Men kan de *Taxis* ook van Zaad voortteelen, maar dewyl dit wat langzamer toegaat als het Steken; ook de jonge voortgekome Boomtjes dikwils door sterke Winter-koude, indien ze niet geheel

heel dooft vriezen, egter zodanig gekrenkt worden, dat ze slegt Gewas maken, en dus zeer langzaam groot worden; ook uit het Zaad verschillende soorten, zo aangaande de groei der Bomen als de grootte en koleur der Bladen; voortkomen, derhalven zo word de Zaaijing zeer zelden gedaan, ten minsten by ons. Edog wil men ze van Zaad voortteelen, zo moeten de Bessen, die alleen maar aan de *Vrouwelyke* soort groeijen, en by ons ryp worden, in het Voorjaar, na dat ze de Winter over in vogtig zand te meuken gestaan hebben, in een goede grond, op een Bed in Greppels, een Duim diep gezaait worden, in agt nemende, den grond by droogte altemets te bevogtigen, en vervolgens de opgekome ne jonge Boomtjes van het onkruid te zuiveren, dewelke daar na, 2 á 3 Jaren oud geworden zynde, op andere Bedden, in Reijen, 1½ á 3 Voeten van malkanderen verplant worden, om ze aldaar te laten opgroeijen ter tydt toe dat men ze elders in de Tuinen, tot het Tuin-gebrnik, nodig heeft, het zy tot Heggen of Pyramiden; dezelve inmiddels tot de begeerde gedaante allengskens, door snoeijeng met het Mes en knipping, gewennende.

§. 7. Deze Taxis-boom word in de Plaazier-tuinen zeer veel gebruikt, om daar laage en hooge Scheer-Heggen en Pyramiden van te planten, die, als ze wel behandelt en wel onderhouden worden, zeer fraai staan: Wordende deze Scheer-heggen van vele, wegens hare bevalligheid en altydt-duurende groente, als mede dewyl ze zeer dicht begroeijen, met reden voor de fraaiste van alle Heggen gehouden, dewelke zo wel als de Pyramiden in goede gronden, tot 12 á 16 en meer Voeten hoogte opgroeijen kunnen.

Tot Planting dezer Taxis-Heggen verkiest men doorgaans zogenaamde *Taxis-Veeren*, zynde jonge Taxis-bomen, van verschillende ouderdom, en dus van verschillende grootte en breedte, die door onze Enteniers van jongs op tot de platte gedaante, door Scheering, gewent zyn, gelyk we zo eeven (§. 6.) gezegt hebben; waar door men veel rasfer in staat is, om een goede geslotene Taxis-Heg te verkrygen, als door het Steken der Takken op dezelfde plaats. Deze Taxis-Veeren worden op een digter of verder afstand gesteld, naar mate dat ze groot of uitgebreid zyn, namelyk zodanig, dat de Takken by de Planting malkander roeren, welke afstand dus verschillig is, als van 2, 3 á 4 Voeten: Zynde het raadzaam om tot de Heggen, die hoog zullen worden, grootte Veeren te verkiezen, om dus zyn oogmerk zo veel te eerder voltooit te zien, te meer, dewyl de Taxis wat langzamer aangroeit als vele andere Gewassen, hoewel in een goede, losse, vette grond, en op een goede Standplaats dezelve schielijk genoeg groot word. Dog by deze Bomen heeft men doorgaans geen Latwerk nodig, gelyk tot andere Heggen, om ze vast te doen staan, en de Takken daar aan te leiden, dewyl ze van zelfs stevig genoeg groeijen, en zig gewillig naar de platte gedaante schikken.

§. 8. Geen Boom-gewas is bekwaamer als dit, om 'er Pyramiden van allerlei faaije gedaantens van te formeeren, als zulks van de jeugd des Booms af geschied (§. 6.). Ook kan een geschikte Hovenier in deze Heggen, dewyl ze zeer dicht begroeijen, en de Bladen klein zyn, allerlei Figuren uitknippen; gelyk ik zodanig een Heg op zyn ZYN HOOGHEIT, *des Princen van Oranjen, Erfstad-bouder*, enz., lift en jagt-plaats, het *Loo* in Gelderland, gezien heb, waar in, door de Hovenier, een vertoning van een jagt heel konstig uitgesneden was; maar zodanige Heggen zyn moeizaam te scheeren, en vereischen jaarlyks een geschikten Snoeijer, anders zyn ze haast bedorven, en de afgebeelde Figuren worden *monstreus*, en onaangenaam op het gezigt voor kennars.

Voor dezen plakte men van deze Boom Figuren van allerlei Beesten te formeeren, als by voorbeeld, Leeuwen, Pauwen, Hanen, en ik weet niet wat al voor Schepzels, gelyk men nog op veel plaatzen in gemene Tuinen ziet, maar deze Figuren geven aan een nauwkeurig oog doorgaans meer een *monstreus* onaangenaam gezigt als veel fraaiheid, te meer dewyl ze doorgaans van onkundige geknipt en gefigureert worden.

§. 9. Deze Heggen en Pyramiden, enz., worden doorgaans maar eens in het Jaar geschooren, na den eersten Schot in Juny; moettende men daar mede niet te lang wagten, nog ook te vroeg beginnen, dewyl in het eerste geval de Heggen en Pyramiden, inzonderheid als die fraai gefigureert zyn, te veel verwilderen en daar na niet gemakkelijk weer in haar behoortlyke Figuur kunnen gebragt worden. Daar in tegen in het tweede geval, dezelve al te vroeg geknipt wordende, zo wasfen ze in dezelfde Zomer wederom al te sterk uit, en maken een slegte vertoning in een tydt wanneer men alles wenscht eierlyk te zien; behalven nog dat ze daar door ook verwilderen. Tot het Scheeren dient, zo veel mogelyk is, een regenagtige tydt te wagt genomen te worden, om dat anders by heet weer de uiterste geknipte Takjes verdorren, en daar door den groei beletten.

§. 10. Wyders zo is het, om goede jonge Taxis-Heggen te formeeren, of de oude Heggen en Pyramiden altydt in goede order te onderhouden, noodzakelyk, dat men de recht op schietende Spil-scheuten, die dikwils hier of daar sterk uitschieten, niet verzuimt digt by haren oorsprong weg te snyden, inzonderheid aan de jonge Bomen, die ook doorgaans de meeste Spillen voortbrengen; want dit niet in agt genomen wordende, zo zal men van de jonge Taxis-bomen geen eierlyke digte Heggen kunnen maken; en de bejaarde zullen daar door t'enemaal verwilderen en onaanzienlyk worden: Zynde het aanmerkelyk dat deze Spil-scheuten meer aan deze Bomen groeijen, als die van Stek gekweekt zyn, als uit de van Zaad geteelde.

§. 11. Men kan met deze Taxis ook kleine Cabinets, Triumph-bogen, Prieeelen, opene Zit-plaatzen, *Niches*, enz., bekleden, die zeer fraai staan, als ze wel onderhouden worden; maar tot *Berceaux*, die van boven digt gesloten zyn, dienen ze niet, dewyl ze dan van binnen versterven, en de dorre Takken van binnen de *Berceaux* een slegte vertoning maken. Hoewel dit met de meeste Gewassen die digt besloten groeijen, aldus gebeurt.

§. 12. In sommige Gewesten van Engeland, Frankryk, en elders, plant men 'er kleine Alleés van, die heel fraai staan; maar die ziet men hier te Lande niet, dewyl onze Lugt te scherp en koud voor de Taxis gaagt word, om hoog en uitkronende te groeijen, hoewel ik hier en daar enkele *Taxis-bomen*, op lommerige, voor winden gedekte plaatzen staande, en zonder cultuur groeiende, gezien heb, die vry groot en uitgebreid van Kroon waren, zo dat ik oordeele, dat als men diergelyke gemelde Alleés begeerde te hebben, men deze Bomen maar met een goede Manteling behoefde te voorzien, mits dat de grond t'effens bekwaam zy; en hier toe zoude die welke van Zaad gekweekt

kweekt zyn, het beste oordeelen, dewyl die buiten alle twyffel groter kunnen groeijen als die van Steken of Inleggen voortgeteelt worden. Edog in plaats van deze Taxis tot Allees, verkiest men in Neder- en Hoog-duitschland veeltydts *Denne- en Pyn-bomen*, die, als ze wel groeijen, een even goed en aangenaam gezigt maken, en ook wel genoeg groeijen willen als de grond maar bekwaam is.

§. 13. Nu nog iets van het voornaamste Oeconomische gebruik dezes Booms. Het Hout van de Taxis is geel-agtig-ros van Kolor, en doorgaans met vele aderen doorgroeit, zeer hard en vast, en geen Wormen onderhevig, en derhalven zeer langduurende, weshalven het van de Schryn-werkers, Draaijers, en Musicaalsche Instrument-makers veel geagt word, tot het maken van sierlyk ingelegde Cabinet-, Tafel-, en andere Werken, Dozen, Fluiten, Hautbois, enz. De Ouden maakten daar Bogen van, waar van *Virgilius* aldus zingt:

Ituraos Taxi torquentur in Arcos.

Men heeft by ons tegenwoordig veel de gewoonte, uit de dunne, drooge en regte Stammen van 2 á 2½ Duim dikte, Wandel-stokken te doen draaijen, die, als ze wel gedraait, en glad gemaakt zyn, zeer fraai staan, door dien ze zeer geadert en gevlamt zyn, wegens de Oest-plaatzen, waar de Takken gezeten hebben, inzonderheid als ze door de Konst des Draaijers, na het draaijen, wat bruinagtiger en glanzend gemaakt zyn; dog deze Stokken zyn doorgaans wegens de vele Oesten niet sterk, en kunnen geen buiging of geweld verdragen, zo dat ze geenzins dienen voor een *Corporaal* om het Ligchaam van een hongerigen Zoldaat met te zalven; dog het dikke Hout is sterk en buigzaam, maar niet zo zeer geadert.

§. 14. De Ouden hebben niet alleen dezen Boom, maar ook deszelfs Schaduwe voor zeer ongezond en zelfs voor vergiftig gehouden, zo wel voor Menschen als Dieren, die derhalven *Arbor mortis*, *Arbor virofa* van zommige genaamt is; welke hoedanigheid men echter by ons niet bevindt. De kleine roode Besien dezes Booms, die vies-zoet smaken, worden zelfs dikwils van de Kinderen zonder schade gegeten; gelyk ik die voor dezen zelf veelmalen zonder hinder geproeft heb; maar ik heb nooit gehoord dat iemand in onze Gewesten nadeel van de schaduwe dezes Booms geleden heeft. Mogelyk dat deze vinnige eigenschap alleen plaats heeft in de warme Landen, zo ze niet geheel verdigt is: Aanmerkelyk is het geen *Suetonius* schryft, dat de Keizer *Claudius Nero*, het Romeinsche Volk door een opentlyk schriftelyk gebodt vermaand en verwittigd heeft, dat 'er tegen de beet van de veynige Slangen en Adders niets beter was dan het Zap van deze *Taxis-boom*. Dog het zal hier van genoeg gezegt zyn, gaande al verder tot de verhandeling van een ander Gewas over.

V A N D E

§. 1. **T**RUMPET-BLOEM. Dit Heester-gewas word genaamt in het *Nederduitsch*, Trompet-bloem. *Indiaansche* of *Americaansche* Jasmyn. *Schaarlaken* Jasmyn. *Americaansche* Klim-op. *Latynsch*, *Bignonia*. *Hoogduitsch*, *Indiaanischer rother Jasmyn*. *Fransch*, *Jasmin d'Inde*.

§. 2. Daar zyn verscheide zoorten van, als:

1. DE ROODE TROMPET-BLOEM, met Esfche Bladen.

Gelseminum Indicum flore phœniceo. Ferr. Flor. Cult.

Bignonia Americana fraxini folio, flore amplis phœniceo. Tournef. Inst. 164. Boerb. J. A. 1. 310.

Gelseminum hederaceum Indicum. Cornut. Canad. 102. tab. 103.

Bignonia foliis pinnatis, foliolis incis, geniculis radicatis. Linn. H. Cliff. 317. Hort. Ups. 173. Roj. Prodr. 289.

2. DE GEELE TROMPET-BLOEM, met Esfche Bladen.

Clematis Peruviana, digitalis flore, folio fraxini. Herm. Prodr. 324. Plukn. Pbyt. 162. fig. 4.

Bignonia arbor, flore luteo, fraxini folio. Plum. Spec. 5. Tournef. Inst. 164.

Bignonia foliis decompositis, foliolis incis, articulis cirrheferis. Linn. H. Cliff. 317. Roj. Prodr. 290.

3. DE GEELE KLIMMENDE ALTYDT GROENENDE TROMPET-BLOEM.

Gelseminum sive Jasminum luteum odoratum Virginianum scandens, sempervirens. Park. Theatt. pag. 1465. tab. 1465. Cutesb. Hist. nat. Carol.

Bignonia foliis ovato-lanceolatis conjugatis integerrimis. Roj. Prodr. 290.

§. 3. Deze Gewassen groeijen natuurlyk in *Virginien* en *Canada*, enz.

§. 4. Dezelve beminnen een goede, losse, wat vogtige grond, en een goede warme Stand-plaats, tegen een Muur of Staket; edog verdragen onze Winter-vorst bezwaarlyk, inzonderheid de twee laatstgemelde zoorten, weshalven dezelve des Winters daar tegen met Stroo of Matten, en op de Wortel met lange Paarde-nest, moeten gedekt worden, als men ze buiten Huis overwinteren wil.

§. 5. Dezelve worden Vermeerdert door Inlegging der jonge Takken, of door Steking, in de Maand April of May.

§. 6. Men plant dezelve alleenlyk om haar aardige Bloemen, inzonderheid de eerstgemelde soort, welkets Bloemen fraai rood zyn. Daar zyn nog eenige zoorten meer van deze Gewassen, maar we zullen ons hier vergenoegen de gemelde drie, als de voornaamste of meest bekendste, opgenoemt te hebben.

V A N H E T

- §. 1. **V**ERF-LOOF. Dit Heester-agtig Boom-gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Verf-loof. *Latynsch*, Cotinus. Coccygria. *Hoogduitsch*, Farblaub. Färberbaum. Gelb Bessilgenholtz. *Franssch*, Fustet. Roso scotano. *Engelsch*, Fustet-Tree. *Deenssch*, Fustet-Tree. *Zweedsch*, Fustet-treed.

Men vind maar een soort van dit Gewas, dat by de Botanisten genoemd word:

Cotinus Matthioli. C. B. Pin. 415.
Coccigria, five Cotinus putata. J. Baub. 1. 494.
Coccigria Theophrasti. Lob.
Cotinus coriaria. Dodon. Tournesf. Inst. 610. Boerb. J. A. 2. 228.
Cotinus foliis obversis ovatis. Linn. H. Cliff. 111. Roj. Prodr. 243.

- §. 2. Deze Boom of Heester, die doorgaans niet over de 8 à 12 Voeten hoog word, groeit natuurlijk, in de Bosch- en Berg-agtige plaatsen van Frankryk, Italië, Spanje, als mede van Boemen, Oostenryk, Ongaryen, en elders.

§. 3. Wil in allerlei goede losse gronden zeer wel groeijen, dog bemind heeft een zandige; kan onze Winter-koude vry wel tegenstaan, maar geen strenge Vorst, inzonderheid als die nog jong is, en voor de scherpe Winden niet wel gedekt staat; weshalven men hem een goede, warme, voor Winden bevryde Stand-plaats geven moet; dog meest word hy by ons van de Liefhebbers in Potten gecultiveert, om hem 's Winters in het Oranje-huis te bewaren.

§. 4. Deszelfs Vermeerdering geschied door Inlegging der jonge Takken; welke Inleggers, na dat ze genoegzame Wortels gemaakt hebben, dat doorgaans in het eerste Jaar gebeurt, en moet plaatsen daar ze zullen blyven doorgroeijen; willende-dezelve niet gaarne bejaard, en als ze grote Wortels hebben, verplant zyn, als wanneer ze bezwaarlyk groei vatten.

§. 5. Het gebruik dat men van deze Heester in de Plaazier-tuinen maakt, is dat men dezelve hier of daar op bekwame plaatsen van den Tuin, of in de Bosquets plant, om de verandering van Gewassen, en om zyn aardige, grote, rood-agtige Bloem-trosfen, die zig als in een grote hairige Plum, uit een menigte kleine roode Bloemjes bestaande, vertonen; dog hy bloeit zelden voor dat bejaart geworden is.

§. 6. De Schors en het Hout van deze Heester word van de Verwers tot het Geel Verwen, en de Wortel tot het rood en feuilemort Verwen gebruikt, en tot dien einde overal verzonden. Ook gebruiken de Leer-touwers in die Landen daar deze Heester veel groeit, de Bladen en jonge Takken tot het bereiden van het Leer.

§. 7. Het dikke Hout van deze Boom is zeer hard, en goud-geel van Kolor, weshalven het zeer geagt word van de Cabinet-makers, Draaijers, en andere, tot het maken van fraaije ingelegde Cabinet-, Tafel-, en andere werken, te weten, in die Landen daar het zelve veel groeit, ofte ligtelyk te bekomen is; zynde by ons niet zeer bekend.

V A N D E

- §. 1. **V**IOERNE. Deze Heester-agtige Boom word genoemd in het *Nederduitsch*, Vioerne. Kleine Esche. *Latynsch*, Viburnum. Latana. *Hoogduitsch*, Schlingbaum. Kleiner Mehlbaum. *Franssch*, Viorne. *Engelsch*, Wayfaring-Tree. *Deenssch*, Viorne. *Zweedsch*, Vioerna.

Daar is maar eene Europeische soort van dit Gewas, welke van de Botanisten genoemd word:

Viburnum. Matthioli C. B. Pin. 217. Tournesf. Inst. 607. Boerb. J. A. 2. 224.
Lantana vulgo, aliis Viburnum. J. Baub. 1. 557.
Lantana. Dodon.
Viorna, vulgi Gallorum. Lob.

Viburnum. Linn. H. Cliff. 109.

Viburnum foliis cordatis, acute crenatis venosis, subtus tomentosus. Linn. Virid. Cliff. 25.
Hort. Ups. 68. Roj. Prodr. 242.

- §. 2. Dit Gewas, welk een kleine Boom worden kan, groeit natuurlijk in het wild in vele Gewesten van Hoogduitschland, Boemen, Ongaryen, Oostenryk, Zwitserland, Frankryk, Italië, Engeland, en elders meer, in de Heggen, Kreupel-, inzonderheid Doorn-boschen, en op andere ruwe, dorre plaatsen.

Daar is ook een Verandering van met bonte Bladen, welke van de Liefhebbers van bonte Gewassen gecultiveert word; maar is niet zeer fraai bont.

§. 3. Bemint een gemene, losse, heeft zand-agtige, drooge grond, en kan alle ongemakken des Winters gemakelyk verdragen; loopt met zyn Wortel wyt onder de grond voort.

§. 4. Deszelfs Vermeerdering geschied door Uitlopers, Inlegging der jonge Takken, welke binnen een Jaar genoegzame Wortels maken, en daar na verplant worden in de Entree, om 'er jonge Stam-boomjes van te kweken, of elders daar men begeert.

Men kan ze ook wel door het Zaad aankweken, het welk geschied door middel van de in de Herfst ryp geworden zynde Besien in Zand te meuken te zetten, en vervolgens in het Voor-jaar in een goede, losse grond te zaaijen, en de opgekome de jonge Planten, 1 à 2 Jaren oud geworden zynde, te verplanten: Maar dit word zelden gedaan, dewyl het wat langzamer en met meer moeite geschied als het Inleggen.

§. 5. Het gebruik dat men van deze Heester in de Tuinen maakt, is weinig; men plant ze zomtyds in de Bosquets, aan de Sloots en andere Gragts-kanten, en elders, alleen om de verandering van Gewassen; makende ook geen onaangenaam gezigt tuschen ander Gewas, inzonderheid in de Bloei-tydt, in de May, wegens de mooie, witte, en grote Bloem-troschen die dezelve voortbrengt, en de Vruchten die daar op volgen, welke eerst groen zyn, maar in het Na-jaar rood, en ten laatste zwart worden.

In die Gewesten daar ze van zelfs in het wild groeijen, doet men zo veel moeite niet om ze te kweken, maar men haalt de nodige jonge Boomtjes tot de planting, van daar men ze in het wild vind.

§. 6. De jonge Takken van deze Heester zyn zeer taai en buigzaam, en kunnen derhalven gebruikt worden op die wyze als de wilge Teenen, tot binding van allerlei dingen.

§. 7. Men zegt, dat de Schors van de Wortel dezer Heester gestampt, en daar na een tydt lang onder de Aarde, of in broeiende Mest begraven wordende om te rotten, vervolgens met Water gekookt, een Lym uitlevert, bekwaam voor de Liefhebbers, om daar mede Vogels te vangen.

§. 8. Daar zyn nog eenige zoorten van vreemde *Viburnum's*, deze behoren tot de Bloem-tuin, om dat ze meest om de Bloemen gecultiveert worden.

V A N

§. 1. **D**E VLIER-BOOM. Deze Heester-agtige Boom heet in het *Nederduitsch*, Vlier-boom. Vlier. Vlaar-boom. Vleer-boom. Holder-boom. *Latynsch*, Sambucus. *Hoogduitsch*, Holder-baum. Holder. *Hollunder*. *Fransch*, Sureau. Seseau. *Engelsch*, Elder-Tree. *Deensh*, Hylde-Tree. *Zweedsch*, Fläder-Traed. Fläder.

§. 2. Verscheide Zoorten van Vlier worden 'er gevonden, als:

1. GEMENE VLIER.

Sambucus fructu in umbello nigro. C. B. Pin. 456. Tournef. Inst. 606. Boerb. J. A. 2. 223.

Sambucus vulgaris. J. Baub. 1. 544.

Sambucus. Dodon. Lob.

Sambucus caule perenni ramoso. Linn. H. Cliff. 109.

Sambucus caule arboreo ramoso, floribus umbellatis. Linn. Flor. suec. 69. Mat. med. 148. Roj. Prodr. 243.

2. VLIER, met groenagtige of witte Besien.

Sambucus fructu in umbella viridi. C. B. Pin. 456. Tournef. Inst. 606. Boerb. J. A. 2. 223.

Sambucus fructu albo. Lob.

3. BERG-VLIER, met roode Besien.

Sambucus racemosa rubra. C. B. Pin. 456. Tournef. Inst. 606. Boerb. J. A. 2. 223.

Sambucus racemosa acinis rubris. J. Baub. 1. 551.

Sambucus sylvestris. Dodon.

Sambucus montana racemosa. Lob.

Sambucus caule arboreo ramoso, floribus racemosis. Roj. Prodr. 243.

4. LAAGE VLIER, of Hadig.

Sambucus humilis, five Ebulus. C. B. Pin. 456. Tournef. Inst. 606. Boerb. J. A. 2. 223.

Ebulus five Sambucus herbacea. J. Baub. 1. 456.

Ebulus. Dodon. Lob.

Sambucus caule herbaceo simplicissimo. Linn. H. Cliff. 110. Virid. Cliff. 25. Flor. suec. 251. Mat. med. 149. Roj. Prodr. 243.

§. 3. De eerste soort is de gemeenste en bekendste; dezelve groeit zo wel in *Neder- als Hoogduitschland*, *Frankryk*, *Italien*, *Engeland*, enz., veel in de Heggen: omtrent de Huizen, op schaduagtige vogte plaatsen.

Daar zyn twee Veranderingen van, als de eerste met geel-bonte Bladen, en de tweede met gesnippeelde Bladen, doorgaans *Vlier met Bladen als Peterselie* genoemd; maar deze zyn zeldzaam, en worden niet anders gevonden als by de Liefhebbers van verandering van Gewassen.

De tweede gemelde soort (§. 2. No. 2.) is ook maar een verandering van de eerste en daar van niet onderscheiden, dan dat ze witte of groen-agtige Besien voortbrengt, maar men ziet ze zeldzaam.

De derde soort (§. 2. No. 3.) groeit in *Hoogduitschland*, *Zwitserland*, *Lottbaringen*, *Frankryk*, en elders, in de Berg- en Bosch-agtige plaatsen, dog zeldzaam.

De vierde soort (§. 2. No. 4.) word groeiende gevonden in *Hoog- en Neder-duitschland*, *Frankryk*, en elders, in vogte, onbebouwde gronden, naast de Weegen: Het is een Kruid-agtig Heester-gewas, dat maar 2 à 3 Voeten hoog groeit. Daar is een Mede-soort van, die bonte Bladen heeft, welke van de Liefhebbers van bonte Gewassen gecultiveert word.

§. 4. Deze Gewassen willen alle in allerlei goede, losse gronden zeer wel tieren, en beminnen het vogt en de schaduwe, behalven de derde soort of *Berg-vlier*, die lieft in een drooge zand-agtige grond groeit.

§. 5. De Vermeerdering der drie eerste zoorten geschied door Uitlopers, of door Steeking van de

de jonge Takken, welke in het Voorjaar 6 à 8 Duimen diep gestookt wordende, gemakkelijk in een Jaar bewortelen, en daar na geplant kunnen worden, daar men begeert: Men kan ze ook wel door 't Zaad vermeerderen, 't welk men in het vroege Voorjaar in een goede, losse grond zaait, en gemakkelijk opkomt; maar dewyl zulks door Uitloopen of Stekken schielijker geschied, zoo word de Saaijing zelden gedaan.

De Hadig (§ 2. No. 4.) word ligtelyk vermeerdert door de kruipende Wortel-spruiten, die in meenigte voortkomen.

§. 6. Het gebruik dat men van de *gemeene Vlier* in de Tuinen maakt, is weinig, om dat ze genoeg by ons in het wild groeijen, te weeten de eerste soort, en voor een gemeen Gewas geagt word. Men plant ze egter zomtyds aan de kanten van Slooten, Gragten, in de Bosquets onder ander wild Gewas, of elders, om de verscheidenheid van Gewassen, en inzonderheid om de mooie witte Bloem troffen, die dezelve in de May tyd in menigte voortbrengen, als meede om het gebruik der Besien.

Zommige planten 'er Scheer-heggen van, dog welke van weinig cieraad zyn, dewyl ze wel haast van anderen naakt, en dus onaanzienlyk worden.

De derde en vierde soort, worden ook alleen om de verandering van Gewassen, hier of daar in de Tuinen, geplant, gelyk meede de bonte en gefnippelde soorten.

§. 7. Aangaande 't gebruik van de *Vlier* in de Huishouding: De Bloemen worden veel gebruikt om 'er *Edik* van te maaken, die men in plaats van gemeene *Edik* by de Spyzen gebruikt, welke niet onaangenaam van smaak, en zeer gezond is, verwekt, appetyt en helpt de Spyze verdouwen; van buiten is hy zeer dienstig voor de Roos, heete Gezwellen, Ontsteekingen en Hooft pyn, op doeken gedaan en dus lauw warm omgeslagen wordende; waar toe ook de versche of gedroogde Bloemen dienstig zyn, als 'er een omslag van gemaakt word.

Om dezen *Vlier-Edik* te maken, zulks geschied aldus: De geplukte en van haare groove, groene Steel en gezuivert zynde Bloemen worden langzaam in de schaduw iets gedroogt, daar na doet men die in een *Flesch* met beste *Wynazyn*, te weeten op ieder Mengelen ongeveer een handvol Bloemen; vervolgens laat men de *Flesch*, wel geslooten zynde, 2 à 3 Weeken in de Zon staan, dezelve altemets eens omschuddende, daar na giet men die *Edik* door een fyne Doek, en bewaart die tot het gebruik. Groen of versche moet men de Bloemen niet in de *Edik* doen, want dan verkrygt ze eene purgerende kragt, of ontfelt de Maag.

Zommige maaken ook een roode *Edik* van de rype gedroogde Besien, dog die word by veele zoo goed niet geagt.

§. 8. Van de versche Bloemen word ook een *Conserf* gemaakt, die zeer gezond en *Bloedzuiverende* is, en zagtyes doet laxeren.

§. 9. Tot dien einde bakt men ook *Panne-koeken* van deeze Bloemen in de Bloei-tyd, op deeze wyze, men breekt de Bloem Troffen af met lange steel en, daarna maakt men een *Beslag* van Meel en Melk, waarin de Eysers niet moeten gespaart zyn, hierby doet men behoorlyk Zout, en een weinig gepoeijert Caneel of Muscaat-bloem; vervolgens doet Boter in de Pan (Boter-smout is nog beeter) laat die heet worden, dan vat de Bloem-Troffen by de Steel en stipt dezelve in het beslag, zetze in de heete Boter, en laatze daarin zagtyes bakken tot dat ze mooie geel ros-achtig zyn, en dicht ze dan op. Maar 't staat aan te merken, dat men 'er niet te veel van eeten moet, anders ontfellen ze de maag en doen zomtyds braken of purgeren; zynde anders, als ze matig gegeten worden, zeer gezond.

§. 10. De gedroogde *Vlier-bloesem* in een Linne zakje gedaan en in de Wyn of nieuwe Most eenige tyd gehangen, geeft aan dezelve een Muscatelle smaak.

§. 11. De jonge tedere uitspruitzels worden gezondheidshalven in de Voorjaars tyd ook wel gegeten onder een zoogenaamde *Capucyners-Salaad* met andere Salaad kruiden. Of ze worden onder ander Groen-moes gestoof, en dus genoten; ook worden ze wel in *Edik* gelegd om ze dus het geheele Jaar door by de Salaad te kunnen hebben, als men ze begeert. Zynde deeze Spruiten in alle manieren zeer gezond, zy pugeeren zagtyes, zuiveren het Lighaam en het Bloed, en zyn inzonderheid dienstig voor Menschen die veel gallige slym en waterige vogtigheid by zig hebben, en na Waterzugt overhellen. Dog men moet ze met discretie, dat is, niet te veel te gelyk gebruiken, gelyk van de Bloemen gezegt is, want anders ontfellen ze 't Lighaam.

Men zegt, dat wanneer deze Spruiten na onderwaarts af gebroken worden, dat ze dan een purgerende, maar na bovenwaarts af gebroken wordende, dan een brakende eigenschap verkrygen; wat hier van zy, kan ik niet verzekeren, dewyl ik 'er geen ondervinding van heb, dog veele twyfel en met my zeer aan deeze tegenstrydige hoedanigheid.

§. 12. De binnenste Schors of de Bloemen in melk gekookt, en daar van altemets wat gedronken, waarby men wat zuiker om 't te verzoeten voegen kan, is zeer dienstig voor Menschen die Roos-achtig zyn. Dezelve in water of goede witte Wyn gekookt, en daar van 's daags 2 à 3 Romers vol gedronken, geneest de Waterzugt zekuur; wat Caneel en Anys-zaad 'er by gevoegt, dan is 't zoo veel te beeter, want anders veroorzaakt 't veeltyds walging.

§. 13. De binnenste Schors in Boom-olie gedaan en in de Zon of by een vuur laten trekken, is een der beste middels voor de Brand, als meede voor Jigt, Podagra en allerlei Inflammatie, Men kan in plaats van deze Olie, ook alleen maar de gemelde binnenste Schors, met een weinig Brandewyn of Campher-Spiritus bevogtigt zynde, in gemelde gebreeken opleggen, dezelve altemets verscheidende, dat is nieuwe Schors opleggende, op de voorige wyze. *Simon Pauli* meld in zyn *Quadrupartitum botanicum* dat hy een zekeren Heer van Spaar door middel van de versche Blaaden op te leggen, en zulks te herhaalen als de Blaaden droog geworden waren, van de Podagreuze Pynen verlost heeft, voor welken raad hem van gemelde Heer dertig Ducaten gefchonken wierden.

§. 14. Uit de rype Besien (*Grana aëtes. Offic.*) wort zo wel in de Apotheeken, als in zommige Huishoudingen een *Vlier-jap* (*Lat. Rob sambucinum*) gemaakt om zulks tot een Huis-middel te houden, als iemand een ligte onpasselykheid overkomt; zynde inzonderheid zeer dienstig voor de Roos, Verkouthed, Zinkingen, Poffigheid der Huit en beginnende Waterzugt, enz, want het doet

wel zweeten, en verdryft daar door de gemelde en andere ongemakken; is ook zeer dienftig voor de Buik- en Roode-loop. Daar is byna geen wel gestelt Huisman in veel Gewesten van Duitſchland, die dit Sap niet jaarlyks of om de twee Jaaren maakt. De wyze hoe zulks geprepareert word, is ligt, en geſchied als volgt; neemt rype *Vlier Beſien*, perft of wringt 'er het Sap uit, doet zulks door een doek of Hair-Teems, en vervolgens in een kopere Ketel, laat het daarna over het vuur allengskens koken tot de dikte van een dikke ſtyve Syroop, 't Sap dikwyls met een houte Lepel of Spatel roerende, inzonderheit op 't laaſte, op dat het niet aanbrande; gaar zynde, doet het in een of meer ſteene potten, en giet 'er, als het koud is, wat goede Brandewyn boven op, waar door het voor het ſchimmelen bewaart wort; bind dan de potten wel toe, en bewaart ze op een droge plaats; kunnende dit Sap, als 't behoorlyk dik gekookt is, wel 2 à 3 Jaaren goed blyven. Daar zyn een goede quantiteit Beſien hier toe nodig, dewyl 't Sap tot op weinig na verkookt. Men kan, zo men wil, Zuiker onder het uitgeperſte Sap mengen, om het Sap zoet te hebben, dog het geen zonder Zuiker bereid word, is even zo goed, zoo niet beter. De *Dofis*, hoe veel men daar van inneemt, is een brok als een groote Okernoot groot.

§. 15. De Vlier-beſien gedroogt, en vervolgens op goede Brandewyn of Jenever gezet, en eenige tyd laaten trekken, daarby voegende een weinig Caneel, Nagels en Zuiker na believen om het zoet te hebben, geeft een ſchoon rood Liquer, dat gezond, en in voorgegelde gebreeken (§. 14.) dienſtig is. 't Welk men ten laaſten door een Doek of Vloepapier laat loopen, om het klaar te hebben.

§. 16. Daar groeit zomtyds aan de Stam en Takken van de bejaarde *Vlier-boomen* een zoort van Swam of Camper noelje, *Judas-Ooren*, (*Auricula Judæ*) genaamt; dat meede zyne nuttigheid in de Medicyne heeft, want in gemeen of Roze water geweekt zynde, wort zeer geprezen voor zeere geïnſameerde Oogen. Daar is byna geen Gewas dat zoo nuttig in alle zyne deelen is als de *Vlier-boom*, want daar is niets aan dat niet van veel gebruik in de Medicyne zy, dog dit is hier de plaats niet, om zulks alles aan te wyzen, hebbe hier alleen maar bygebragt het geen in de Oeconomie te pas komt, en het nuttigſt is. Begeert iemandt volkomen van de grote nuttigheid dezes Booms, en van de Genees-middelen die daar van voor allerlei Ziekten kunnen toeberейd worden, onderrecht te zyn, die kan nazien MART. BLOCKWITII *Anatomia Sambuci*, Lipsiæ 1631 edita. Ik zal alleen nog maar aanmerken, dat het geen van het gebruik des Vlierbooms hier gezegt heb, te verſtaan is van de gemene *Vlier-boom* (§. 2. No. 1, 2), want de *Berg-vlier-boom* (§. 2. No. 3.) word gehouden voor een ſchadelyke hoedanigheid te bezitten, en moet derhalven niet in het Menſchen Ligchaam genomen worden. Dog de *laage Vlier* of *Hadig* heeft diergelyke kragten als de gemene.

§. 17. Het Hout van de gemene zoort van *Vlier* is geel-agtig van Kolor, en vry hard, te weten het oude, dikke, want de jonge Scheuten en Takken zyn week en hol: Het word veel gebruikt van de Draaijers om daar allerlei eierlyk Werk van te draaijen. Dat zulks zomtyds voor *Palm-bout* doorgaat, heb te vooren by de *Palm-boom* gezegt. De Plugſnyders zoeken zulks ook zeer, om er Pluggen voor de Schoenmakers van te ſnyden.

V A N D E

§. 1. **V**OGEL-KERS. Daar zyn twee zoorten van wilde *Vogel-kersen*. De eerſte heet in het *Nederduiſch*, Zwarte Vogel-kers. *Latynſch*, *Cerasus avium nigra*. *Cerasus racemosa*. *Hoogduiſch*, Zwartze Vogel-kirſchen. *Eltzen-baum*. *Eltzen*. *Frantiſch*, Bois de St. Lucie. *Engeliſch*, Wild Cluster-Cherry. *Deenſch*, Hüg. *Zweedſch*, Håg.

By de Botaniſten wordt hy genoemd:

1. *CERASUS racemosa sylvestris*, fructu non eduli. C. B. Pin. 451. *Tourneſ. Inſt.* 662. *Boerb. J. A.* 2. 244.

Cerasus racemosa quibusdam, aliis *Padus*. *J. Baub.* 1. 228.

Pseudo-Legustrum. *Dodon.*

Cerasus avium, *racemosa*. *Lob.*

Padus foliis annuis. *Linn. Flor. Lappun.* 198.

Padus glandulis duabus basi foliorum subjectis. *Linn. H. Cliff.* 185. *Flor. ſuec.* 144. *Roj. Prodr.* 269. *Hall. Helv.* 357.

De tweede zoort word genoemd in het *Nederduiſch*, Bittere wilde Kers. Rots-Vogel-Kers. *Mahaleb*. *Latynſch*, *Mahaleb*. *Machaleb*. *Hoogduiſch*, Bittere wilde Kirſchen. *Frantiſch*, *Mahaleb*. *Engeliſch*, Rock-Cherry. *Deenſch*, *Machaleb*. *Zweedſch*, *Machaleb*.

By de Botaniſten wordt die geheten:

2. *CERASO AFFINIS*. C. B. Pin. 451.

Cerasus filvestris amara, *Mahaleb putata*. *J. Baub.* 2. 227. *Tourneſ. Inſt.* 627.

Mahaleb Gefueri & Matthioli. *Lob.*

Cerasus foliis ovatis crenatis. *Linn. H. Cliff.* 487.

Cerasus foliis ovatis. *Linn. Virid. Cliff.* 43. *Hort. Upſ.* 135. *Roj. Prodr.* 268. *Hall. Helv.* 360.

§. 2. De eerſte zoort groeit natuurlyk in het wild in zommige Geweſten van *Hoogduiſchland*, *Brabant*, *Zwitſerland*, *Lottbaringen*, *Frankryk*, ook in het Noorden, als in *Zweden*, *Norwegen*, en elders meer, in de koude Berg- en Boſchagtige plaatzen, want ze bemind de koude. Daar is nog een Mede-zoort, van de gemelde niet verſchillende, dan dat ze roode Vruchten voortbrengt, zynde die van de ordinaire zoort zwart.

De tweede soort, die, volgens de nieuwste Botanici, een ware Mede-soort van de *Kerse-boom* is, daar in tegen ze de vorige eerste soort een Mede-soort van de *Kers-Laurier* stellen; wordende natuurlyk groeiende gevonden in sommige Gewesten van *Hoogduitschland*, *Zwitserland*, *Savoien*, *Frankryk*, *Italien*, en elders, in de Berg- en Rots-agtige plaatsen.

§. 3. Ze willen in allerlei goede, losse gronden zeer wel groeijen, en verdragen alle ongemakken des Winters.

§. 4. De Vermeerdering van de eerste soort (§. 1. No. 1.) geschied door Uitlopers, of dewyl ze die veeltyds niet of weinig voortbrengt, door Inlegging der jeugdige Takken welke binnen het Jaar doorgaans Wortels genoeg maken, om daar na verplant te kunnen worden in de Entery of elders daar men begeert.

De tweede soort wordt ligtelyk Vermeerdert door de Uitlopers, die ze doorgaans in overvloed voortbrengt, of anders ook door Inlegging gelyk de vorige. De Vermeerdering kan ook geschieden door de te meken gestaan hebbende Zaad-stenen, op die wyze als de Kerfen, als men rype Vruchten verkregen heeft.

§. 5. Aangaande het gebruik van deze Bomen in de Hoven: Men plant dezelve alleen hier of daar in de Tuinen, of in de Bosquets om de verscheidentheid van Gewassen, als mede de eerste, inzonderheid om haar mooie witte Bloemen, die in lange nederwaarts hangende Trosfen, in de Maytydt voortkomen, waar na zwarte of roode wat langwerpige Vruchten als Kerfen volgen, die zoet-agtig, dog niet zeer aangenaam zyn. De tweede soort brengt ook zwarte Kerfen voort, maar die zyn bitter; dog deze Vruchten worden by ons zelden ryp.

§. 6. Het Hout van de eerste soort is licht en buigzaam, en dienstig tot Wagenmakers-, Timmermans- en Draaijers-werk.

V A N

§. 1. **HET VUUR-KRUID.** Dit Kruid-agtig Gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Vuur-kruid. *Lynen.* Klim. Grootte Maagde-palm. *Latynsch*, Clematis. *Clematis.* *Hoogduitsch*, Wald-Rebe. *Engelsch*, Climber, or Bower. *Deenssch*, Klim. *Zweedisch*, Vuur-urt.

§. 2. Daar worden veele soorten van gevonden; ik zal hier alleen melding doen van eenige die voornamentlyk in de Tuinen gekweekt worden, tot bekleding van Prieëlen, enz., als:

1. **HET GEMENE KRUIPEND VUUR-KRUID**, met blauwe, purpere, en roode Bloemen.

Clematis caerulea & purpurea repens. C. B. Pin. 300. *Tournef. Inst.* 293. *Boerb. f. A.* 1. 46.

Clematis five Flammula, flore caeruleo & purpureo scandens. *f. Baub.* 2. 128.

Clematis. 2. *Dodon.*

Clematis peregrina caerulea & purpurea. *Lob.*

Clematis foliis compositis & decompositis, foliolis ovatis integerrimis. *Linn. H. Cliff.* 225. *Roj. Prodr.* 486.

2. **HET KRUIPEND EN BRANDEND VUUR-KRUID.**

Clematis five Flammula repens. C. B. Pin. 300. *Tournef. Inst.* 293. *Boerb. f. A.* 1. 46.

Clematis five Flammula scandens tenuifolia alba. *f. Baub.* 2. 127.

Flammula. *Dodon.*

Clematis altera urens. *Lob.*

Clematis foliis inferioribus prinnatis laciniatis, summis simplicibus lanceolatis integerrimis. *Linn. H. Cliff.* 225. *Roj. Prodr.* 486.

3. **HET WILDE BREED-BLAADIGE VUUR-KRUID**, of Witte Wyngaard.

Clematis sylvestris latifolia. C. B. Pin. 300. *Tournef. Inst.* 293. *Boerb. f. A.* 1. 46.

Clematis latifolia, five Atragene quibusdam. *f. Baub.* 2. 125.

Vitis alba, vel Vitalba. *Dodon.*

Viorna Vulgi. *Lob.*

Atragene Theophrasti. *Clus. H.* 1. 122.

Clematis foliis pinnatis, foliolis cordatis inæqualiter inciso-ferratis. *Linn. H. Cliff.* 225. *Roj. Prodr.* 486.

4. **HET BLAUWE BERG-VUUR-KRUID**, met gezaagde Bladen.

Clematis alpina Geranii-folio. C. B. Pin. 300. *Prodr.* 135. *Tournef. Inst.* 293. *Boerb. f. A.* 1. 47.

Clematis caerulea, ferrato folio. *f. Baub.* 2. 129.

Clematis foliis cordatis crenatis, indivisis, trilobis, ac ternatis. *Roj. Prodr.* 487.

5. **HET VREEMDE OF SPAANSCH ALTYDT-GROENE VUUR-**

KRUID, met gezaagde Peere-booms Bladen.

Clematis perigrina, foliis Pyri incis. C. B. Pin. 300. *Tournef. Inst.* 293. *Boerb. f. A.* 1. 46.

Clematis Boetica, Clusie. *Lob. f. Baub.* 2. 128.

Clematis cirrhifera scandens. *Linn. H. Cliff.* 226. *Roj. Prodr.* 487.

§. 3. De eerste soort groeit in *Oostenryk*, *Ongaryen*, *Frankryk*, *Engeland*, enz. Daar is een verandering van met dubbelde Bloemen, welke hoofzakelyk in de Tuinen gekweekt wordt, om hare Bloemen.

De tweede groeit in *Languedocq*, *Provence*, *Italien*, en elders.

De derde soort word gevonden in de Heggen en Boschen van *Hoogduitschland*, *Frankryk*, *Engeland*, enz. Hier van is een verandering die geen gezaagde of ingesneden Bladen heeft.

De vierde soort groeit in de Berg-agtige plaatsen van *Oostenryk*, *Zwitserland*, in de *Alpen*, en elders.

De vyfde soort groeit in *Spanjen*, *Portugal*, *Sicilien*, en elders in warme Landen.

§. 4. Dezelve beminnen een goede, losse, vette, liefst zandagtige Grond en een opene daarby warme plaats, inzonderheid de tweede en vyfde soort, welke by ons bezwaarlyk de Winter-koude doorstaan, ten zy men de Wortel met Stroo of Stroo-agtige Paardemest overdekt, als wanneer dezelve in het Voorjaar weer nieuwe Spruiten uitschiet.

§. 5. Haar vermeerdering geschied door Inlegging, of scheuring der Wortel-spruiten in de gewoonlyke Plant-tyd in het Voorjaar.

§. 6. Haar gebruik in de Tuinen aangaande, het zelve bestaat alleen daarin, dat men ze zomtyds aan kleine Priëlen, Berceaux en Muuren plant, om dezelve te bekleeden, of op andere plaatsen, om de verandering van Gewassen en om de Bloemen, inzonderheid de eerste en derde soort, om dat die onze Winter-koude 't best kunnen verdraagen en hooger opklimmen: Moetende men de Scheuten altemets eens aanbiaden, als men op de zindelykheid ziet.

V A N D E

§. 1. **W**ATER-VLIER. Dit Gewas word genoemd in het *Nederduitsch*, Water-vlier. Swelken-hout. Gelderse-Roos. Sneeuw-ballen. *Latynsch*, Sambucus aquatica Opulus. *Hoogduitsch*, Wasser-Holunder. Schwelkenbaum. Schneebällen-baum. *Franfch*, Obier. *Engelsch*, Water-Elder. Gelderland-Rose. *Deenscb*, Snae-båll. *Zweedsch*, Snö-båll.

§. 2. Daar zyn twee Soorten van, die by de Botanisten genoemd worden als volgt:

1. DE GEMEENE WATER-VLIER.

Sambucus aquatica flore simplici. C. B. Pin. 456.

Sambucus aquatica. J. Baub. 1. 552. Lob.

Opulus Ruelli. Tournef. Inst. 607. Boerb. J. A. 2. 224.

Sambucus palustris. Dodon.

Opulus Linn. H. Cliff. 109. Roy. Prodr. 243. Gron. Virg. 149. Hall. Helv. 463.

Viburnum foliis trilobis dentatis. Linn. H. Upsal. 69.

2. DE WATER-VLIER met bol-ronde Bloem-trossen, of eigentlyke

Sneeuw-bal, of *Gelderse Roos*.

Sambucus aquatica globoso flore plano. C. B. Pin. 456.

Opulus flore globoso. Tournef. Inst. 607. Boerb. J. A. 2. 224.

Sambucus rosea aquatica Lob.

§. 3. De eerste Soort groeit in veel Landschappen van Europa in 't wild, in de Bofsch en Heggen, op vogte waterige Plaatzen. Maar de tweede Soort wort alleen in de Tuinen geoeffent. Daar is nog een Meede soort van, met mooie bonte Bladen, dog deze ziet men weinig, en niet anders als by Liefhebbers van bont-bladige Gewassen.

§. 4. Ze willen alle in een gemeene goede grond zeer wel groeijen, dog beminnen liefst een vogtige, verdragen de strengste koude van onze Winters, en

§. 5. Worden door Uitlopers of door Inleggers gemakkelyk voortgeteelt.

§. 6. Het gebruik dat men 'er in de Tuinen van maakt, is, om ze hier of daar op bequame plaatsen of ook in de Bosquets, onder ander wild Gewas te plaatsen, te weten hoofdzakelyk de tweede soort, en zulks om haare schoone witte Bloem-trossen, die ze in de May voortbrengt, dewelke geheel kloot-rond als een Bal, en zoo wit als sneeuw zyn, waarvan ze de naam van *Sneeuw-ballen* verkreegen heeft. Welke Bloemen in der daat een heel fraai gezigt in haar Bloei-tyd maaken en vermaak geeven.

De Bloemen van de eerste soort maaken wel in allen geen zoo groot Figuur als die van de tweede, nogtans geven ze weinig minder aangenaam gezigt en vermaak. Deeze brengt daar en boven Befien voort die in de Herfst ryp worden en een schoone roode Kolor hebben, waar door ze een goed gezigt in dat Seizoen verwekken; zynde de tweede soort onvrugtbare.

V A N D E

§. 1. **W**ILLIGE-BOOM. Deze Boom word genoemd in 't *Nederduitsch*, Willige-boom. Willige. Wilge. *Latynsch*, Salix. *Hoog-duitsch*, Weiden-baum. Weide Wilgen-baum. Felber-baum. *Franfch*, Saule. Seaux. *Engelsch*, Willigwor. *Saliow-Tree* *Deenscb*, Pyl. Pile. Tra. *Zweedsch*, Pihl.

§. 2. Daar zyn een groote menigte Soorten van *Wilgen*, die waarlyk aan de Botanisten veel speels maken, om ze klaarlyk te onderscheiden; dog ik zal alleen melding doen van die Soorten, die tot gebruik en nuttigheid in de Velden en Tuinen gekweekt worden, welke zyn als volgt:

1. DE GROTE WITTE BOOM-WILLIGE.

Salix

- Salix vulgaris alba arborescens. C. B. Pin. 473. Tournef. Inst. 590. Boerb. J. A. 2. 210.
 Salix maxima fragilis, alba; hirsuta. J. Baub. 1. 212.
 Salix. Dodon.

Salix droscoridis. Lob.

- Salix foliis linearilanceolatis acuminatis ferratis, utrinque pubescentibus, ferraturis infimis glandulosis. Linn. H. Clif. 473. Flor. suec. 812. Mat. med. 449. Roy. Prodr. 85.
 Mas & Femina.

Salix foliis elliptico-lanceolatis ferratis subtus sericeis vimine fragili. Hall. Helv. 152. No. 6.
 2. DE GEELE WILLIGE.

Salix fativa lutea folio crenato. C. B. Pin. 473. Tournef. Inst. 590. Boerb. J. A. 2. 210.

Salix lutea, tenuior, fativa, viminea. J. Baub. 1. 214.

Salix foliis subintegerrimis lanceolato-linearibus longissimis acutis subtus sericeis, ramis virgatis. Linn. Flor. suec. 823.

Salix lauto vimine & squama florali flavis, foliis elliptico-lanceolatis, subtus sericeis. Hall. Helv. 152.

3. DE ROODE WILLIGE.

Salix vulgaris rubens. C. B. Pin. 473.

Salix minor, viminalis & gallica. Dodon.

Salix foliis firmis vix ferratis, longe ellipticis, subtus subhirsutis & canescentibus. Hall. Helv. 153.

4. DE BRUINE OF ZWARTE WILLIGE.

Salix vulgaris nigricans folio non ferrato. C. B. Pin. 473. Tournef. Inst. 590. Boerb. J. A. 2. 210.

Salix rubra minimè fragilis, folio longo angusto. J. Baub. 1. 215.

Salix minor. Dodon.

Varietas præced. videtur.

DE KORF-WILLIGE.

Salix folio amygdalino utrinque virente aurito. C. B. Pin. 473. Tournef. Inst. 591. Boerb. J. A. 2. 210.

Salix spontanea fragilis, amygdalino folio, auriculata. J. Baub. 1. 215.

Salix sylvestris latifol. Tabern.

Salix folio auriculato splendente, flexilis. Raj. Syn. 448.

Salix foliis glabris acutè ferratis lanceolatis petiolatis, stipulis trapezi-formibus. Roy. Prodr. 83. Linn. Flor. Suec. 793.

Salix foliis ferratis glabris lanceolatis acuminatis appendiculatis. Linn. Flor. Lapp. 349.

Salix Persicæ folio auriculato. Hall. Helv. 151. No. 2.

6. DE WATER-WILLIGE.

Salix folio ex rotunditate acuminato. C. B. Pin. 474. Tournef. Inst. 591. Boerb. J. A. 2. 211.

Salix aquatica. Lob.

Salix caprea, latifolia. Tabern.

Salix caprea, acuto longoque folio. Raj. fyn. 450.

Salix foliis integris, subtus viliosis, ovatis acutis. Linn. Flor. Lapp. 362.

Salix foliis ovato-lanceolatis, margine repandis, subtus tomentosis, supernè pubescentibus. Roy. Prodr. 83.

Salix foliis integerrimis ovatis acutis supra subviliosis, subtus tomentosis. Linn. Flor. suec. 806.

Salix foliis integris utrinque hirsutis lanceolatis. Hall. Helv. 155. t. 5. fig. 2.

7. WATER-WILGE met bonte Blaaden.

Salix folio ex rotunditate acuminato, variegato. Nobis.

8. DE WILLIGE met breede welruikende Laurier-blaaden, van sommige Americaan-
 sche Wilg genoemd.

Salix pentandra. Linn. Flor. Lapp. Tab. VIII. fig. 2.

Salix foliis ferratis ovatis cutis glabris, ferraturis cartilagineis, petiolis calloso-punctatis. Linn. H. Upf. 295.

Salix folio laureo, fuscato glabro odorato. Raj. Hist. 1420.

§. 3. De eerste en vyfde soort zyn hier te Lande zo wel als in Hoogduitschland en elders overvloedig bekend, groeiende veel van zelfs in het wild, naast Slooten, Gragten, Rivieren, en andere Wateren, en kunnen, als men ze niet behoefte, vry groote Boomen worden, inzonderheid de eerste soort.

De tweede, derde en vierde soorten, wassen hier te Lande nergens van zelfs, maar worden door de cultuur voortgezet, en groeijen niet zoo hoog als de vorige. De Teenen, dat is de jonge Looten, van de tweede soort, zyn geel of geel-agtig; die van de derde mooi rood of Oranje Ko-
 leur; de vierde purper-agtig-groen, of ook wel donker groen; zynde alle zeer taai en buigzaam, inzonderheid de derde en vierde soort.

De zesde soort groeit by ons en elders veel in het wild, naast de Slooten en andere Waateren; ze wast Heester-agtig en doorgaans maar 1 à 2 Mans lengte hoog, ten waare in een heel goede grond, waar in ze wat hooger worden kan. De kanten van haare Blaaden zyn doorgrans wat irregulier, dat is, in en uitgebogen.

De zeevende soort is een verandering van de voorgaande, en verschilt daar van nergens in, als dat ze mooi wit-bonte Blaaden heeft, en die daerom van de Liefhebbers van bondblaadige Gewassen gecultiveert word.

De agtste soort groeit hier en daar in Hoogduitschland, en in de Noordse Landen, op Bpsch-agtige wat vogte plaatsen.

§. 4. De Willige Boomen begeeren, gelyk uit hunne gemelde groei-plaatzten blykt, van natuur een

een vogtige Aarde, weshalven ze 't best tieren in laage waaterige plaatzen; en om die reeden by ons doorgaans naaft de Slooten, Gragten, Vaarten, enz., geplant worden, al koomen haare Wortels 't Waater te raaken, ze bederven daar door geenzins, maar groeijen te beeter, zoo zeer beminnen ze 't vogt. In drooge gronden maaken ze geen of weinig voortgang.

§. 5. Haare voortkweking geschied ligtelyk door middel van Takken van 1 a 2 Duimen dikte, die op 2, 3 a 4 Voeten lengte gekort, en beneden wat gescherpt zynde, een Voet of meer diep in de aarde gestookt of geslaagen wordende. Daar is geen Boom-gewas wiens Takken gewilliger Wortels spruiten als dit, waar van het ook schynt dat deze Boom de Naam van *Willige* verkregen heeft.

§. 6. Wat aangaat het gebruik der Willigen in de Tuinen, dezelve worden veel geplant, te weeten, de eerste en vyfde Zoort, dog de eerste meest, tot bemanteling rondom Tuinen, Hornlegers, Boere Plaatzen, &c., als waar toe ze boven andere Gewassen zeer bekwaam zyn, dewyl ze schielik aangroeijen, vry groot worden, en wel tegen de Winden, zonder breken, opgroeijen kunnen, nog ook niet lichtelyk om dat ze sterk bewortelen, door de Wind uit de grond gerukt worden. Weshalven dezelve met veel voordeel by 't aanleg van nieuwe Plantagien aanstonds rondom dezelve gepoot worden, om het andere Gewas met der haast te dekken, en dus voorspoediger te doen groeijen; tot dien einde worden ze ook wel in groote nieuwe Plantagien, hier of daar dwars door dezelve, in tusschen verdelingen, gepoot, om dus meer manteling en louwte te weeg te brengen, dog met die intentie om dezelve na verloop van eenige Jaaren, als 't Plantagie gewas wel aan de gang is, weg te doen.

De Wilgen worden in deze vogte Nederlanden ook veel van de Warmoefiers rondom en tusschen hunne Moeslanden aan de Slootskanten, gepoot, niet alleen om die zoo even gemelde reden, maar ook om het nodige Erte-en Boonen-Rys daar van te kunnen hebben, wordende tot dien einde alle 3 a 4 Jaaren gekapt.

§. 7. De tweede, derde en vierde Zoort zyn van zeer groot gebruik, en zeer noodzakelyk in de Tuinen, inzonderheid op welgestelde Buitenplaatzen, om daar van de Tenen tot aanbinding van Espaliers-Bomen en andere dingen, by der hand te hebben, en dus niet genoodzaakt te zyn, dezelve van elders met moeite of kosten te halen; wordende dezelve tot dien einde hier of daar op gevoegelyke plaatzen gepoot. De geele en roode Zoort zyn 't bekwaamst tot binding der Bomen, inzonderheid tot kleine Takken, dewyl ze kleine fyne Teenen of Ryfen voortspruiten, de zwarte Zoort maakt doorgaans groter en langer Teenen, weshalven die tot binting van dikke Takken, Takke-boschen en andere grof werk dienstiger zyn, waar toe ook dient de vyfde Zoort (§ 2 No. 5), die lange Loten schiet. De eerste Zoort is tot binding onbekwaam, om dat haar Tenen zeer brosen breekbaar zyn, ten waare de Tenen enige tyd in de Zon gelegen hebben, en wilk geworden zyn, waar door ze wat taaijer worden, en des noods zynde tot binding gebruikt kunnen worden.

§. 8. De zesde Zoort is van weinig gebruik in de Tuinen, dog word zomtyds gepoot tot laage Scheerheggen, op vogtige plaatzen, maar de heggen worden niet zeer dicht en aanzienlyk.

§. 9. De zevende of bonte Zoort word alleen om de Liefhebbery en verandering van Gewassen geplant; de Liefhebbers poeten 'er om die reden Scheerheggen van, die 5 a 6 Voeten hoog kunnen worden, en niet onbevallyk door haar bonte Koleur staan.

De agtste word alleen om de verandering van Gewassen hier of daar in de Tuinen, in de Bosquets en elders, geplant.

§. 10. Voorts zo worden de *Willige-Teen*en, ook veel gebruikt, gelyk bekend genoeg is, tot het maaken van allerley groote en kleine Korven, en ander gevlogte werk, waar toe de voorgemelde 1ste en 5de Soorten het dienstigt zyn, om datze mooy lange en taaye Teenen voortbrengen; en tot dien einde worden op zommige plaatzen geheele kleine Plantagien aangelegt, om de Teenen daar van jaarlyks aan de Korfmakers te verkopen; waar toe derhalven die gronden, of plaatzen van een Terrein, die heel vogt zyn, en daar anders niet groeijen kan, met voordeel geëmploijeert worden. De grove Takken van deze en andere zoorten worden ook veel gebezigt tot Hoepen om Vaatwerken, dog deze zyn zo goed of langdurend niet als de Berken-Hoepen.

§. 11. Het-Hout van deeze Boomen is zeer week, voos, en ras vergankelyk, en derhalven van geener waarde, nog tot Timmer-nog tot Brandhout, het geeft zeer weinig vlam en hitte. Dog de Wagenmakers, Schrynwerkers en inzonderheid de Beeldsnijders en Draaijers gebruiken het nog wel om dat 't ligt te bearbeiten is, en niet door de Zon barst, tot deeze of geene Werken. En de Kolen, inzonderheid die van de *Water-wilge* (§ 2 No. 6.) worden zeer dienstig geagt tot 't maaken van Bus-kruid. Ook agten de Schilders deeze zoort zeer goed tot branding van Kolen tot het tekenen.

§. 12. Daar groeijen zomtyds aan deeze Willige Boomen, inzonderheid aan de eerste en tweede zoort, aan de einden der jonge Looten groene Blaadjes dicht by malkander, in de gedaante van een groene Roos, die 'er niet onbevallyk uit ziet, en zommige hebben zig verbeeld, dat 't een byzondere zoort van Willigen was, die deeze Roozen voortbrengen, maar ik heb ze aan verscheide zoorten gevonden, en het is zeker, dat dezelve hunnen oorsprong nergens anders van hebben als door de Beet van een Insect op die plaats waar de Roos groeit, waar door de loop des Saps verward word, en meer Blaaden als na gewoonte op een zelfde plaats, in de gedaante van een Roos, doet voortkoomen.

§. 13. Voorts zoo heeft deeze Boom ook zyne nuttigheid in de Genees-kunde. Een Afkookzel van de Blaaden of jonge Takken gemaakt, is zeer dienstig voor de Buikloop en Bloedspuwing, als meede voor een verhit en gestend Bloed, en onmaatige geilheid. Een Voet-bad van de Blaaden gemaakt, is zeer nuttig voor Menschen die vermoeid zyn of anders niet slaapen kunnen, want 't verwekt slaap en zoete rust.

Groote Blad-ryke Takken van Wilge-boomen in de heete Zomerdagen in de Woon-vertrekken gezet, verwekken koelte en maaken de hitte verdraaglyker.

VAN DE WILDE WYNGAARD.

Van de *gemeene wilde Wyngaard*, en van de *Virginische vyf-blaadige wilde Wyngaard*, en van haar gebruik, hebben we te vooren over de *Tamme Wyngaard*, reeds gesproken, waar heen we den Leezer wyzen om na te zien.

Behalven deeze *Virginische wilde Wyngaard*, zyn 'er nog eenige andere *Meede-soorten*, die by ons minder bekend en in gebruik zyn, weshalven we daar van nu niets zullen zeggen.

E Y N D E.

R. E. G. I. S. T. E. R. V A N D E P L A N T A G I E - G E W A S S E N

Welke hier vooreen verhandelt zyn.

A.
Aal-Besic. Heester.
Abeel-boom, zie Populier.
Acacia van Robinus. Boom.
Acacia (Basterd-), zie Acacia.
Acacia (Virginische), zie ibidem.
Acer, zie Esch-doorn.
Adelsbeer-boom, zie Sorben-boom.
Aboorn-boom, zie Eschdoorn.
Alfs-ranke. Heester.
Amandel (Naantjes). Heester, zie in 't eerste Boek.
Anagyris, zie Ebbenhout.
Arbor Judæ, zie Judas-boom.
Arbor mortis, zie Taxis.
Arbor vitæ, zie Boom des Leevens.
Aria van Theophrastus, zie Sorben-boom.

B.
Barba Jovis, zie Jupiters-baard.
Basterd-Acacia, zie Acacia van Robinus.
Berberis. Heester.
Berg-Esche, zie Sorben-boom.
Berg-Peeper, zie Peeper-boom.
Berg-Sorben-boom, zie Sorben-boom.
Berken-boom kleine-boom.
Beuken-boom, zie Boeke-boom.
Bignonia, zie Trompet-bloem.
Birk, zie Berken-boom.
Bitter-zoet, zie Alfs Ranke.
Blaas-noot, zie Pimper noot.
Boeke-boom, groote boom.
Boonen-boom
Boog-bout, zie Esch-doorn.
Boom des Doods, zie Taxus.
Boom des Leevens. kleine boom of Heester.
Boom-furkel, zie Berberis.
Boom veel, zie Klim op.
Bosboom, zie Palm-boom.
Brambose. Heester.
Brem. Heester.
Bryonie. kruidagtige klimmende Heester.
Buxboom, zie Palm-boom.

C.
Carmesyn-beem, zie Eiken-boom.
Ceder-boom, zie Genever-boom.
Clematis, zie Vuur-kruid.
Colutea. kleine boom.
Cornoelje boom. Heester en kleine boom.
Cotinus, zie Verf-loof.
Cupresse-boom. Boom.
Cypresse-boom, zie Cupresse-boom.

D.
Dambesic-boom. zie Genever-boom.
Denne-boom. Groote boom.
Doorn-boom, zie Hagedoorn.
Druifjes-wilg, zie Spirea.
Druive-boom (Wilde), zie Wilde Wyngaard.
Duin-besic. Heester.
Duitsche Rhus, zie Oleaster.

E.
Ebben-hout. kleine boomen.
Ebik, zie Klim-op.
Egbelo, zie Ebben-hout.
Elfen-boom. Boom.
Elfen-boom (zwarte), zie Pyl-hout.
Eiken-boom. Groote boom.
Esch-doorn. Groote boom.
Eschdoorn (vreemde), zie Platanus.
Essche-boom. Groote boom.
Essche (kleine), zie Viorne.
Eyloof, zie Klim-op.

F.
Fluite-boom, zie Hoonig-bloem.
Fustet-bout, zie Verf-loof.

G.
Gagel. Heester.
Gaspel-doorn, zie Brem.
Geite-blad, zie Kaper-folie.
Gelderse Roos, zie Waater-Vlier.
Gelsmyn, zie Jasmyn.
Genever-boom. Heester en Boom.
Genesta, zie Brem.
Ginster, zie Brem.
Grein-boom, zie Eike-boom.
Gnajakum, zie pok-hout.

H.
Haag-boeke. kleine boom.
Haage-doorn. Heester en kleine boom.
Haag-Eike, zie Eiken-boom.
Haane-spoor, zie Haage-doorn.
Hadik, zie Vlier-boom.
Hars-boom, zie Pyn-boom.
Hafelaar. Heester en kleine boom.
Hafelnootboom, zie Hafelaar, en ook in het voorige Boek van de Vrughttuin.
Haver-Esche, zie Sorben-boom.
Hers-leer, zie Ipen-boom.
Hoe langer hoe liever, zie Alfs-Ranke.
Holder-boom, zie Vlier-boom.
Honds-boom, zie Pyl-hout.
Honds-kerse. Heester.
Honig-bloem. Heester.
Hulst. Heester en kleine boom.
Hypericum (Heesteragtig), zie Spiracæ.

I. J.
St. Jans-besic, zie Aal-besic.
St. Janskruid (Boomagtig), zie Spiracæ.
Jasmyn. Heester.
Jasmyn (Persiaansche), zie Syringa.
Jasmyn (Scharlaken), zie Trompet-bloem.
Jasmyn (Wilde), zie Honig-bloem.
Ipen-boom, zie Taxus.
Jesten-blaaden, zie Klim-op.
Jeeve, zie Klim-op.

R E G I S T E R

Imbeer-boom, zie Genever-boom.
Ipen-boom. Groote-boom.
Judas-boom. kleine boom.
Jujube (Witte), zie Oleaster.
Jupiters-baard. Heester.

K.

Kaperfolie. klimmende heester.
Kaperfolie (regt op groeiende), zie Hondkers.
Kardinaals-boed, zie Papen-hout.
Kastanje-boom. Boom.
Kastanje Equine. Groote-boom.
Kattesteert, zie Spiraea.
Keel-kruid, zie Liguster.
Kermes-boom, zie Eiken-boom.
Kers (Naantjes), zie in 't eerste Boek.
Kers Laurier. Heester en kleine boomen.
Kers (Vogel-), zie Vogel-Kers.
Klaver (Heesteragtige), zie Ebben-hout.
Klim, zie Klim-op en Vuur-kruid.
Klim-op klimmende heester.
Klim-op (Amerikaansche), zie Trompet-bloem.
Klim-op (Virginia'sch), zie Trompet-bloem.
Klyf, zie Klim-op.
Kork-Ipe, zie Ipen-boom.
Kornelje, zie Gornoelje-boom.
Krammets-besie-boom, zie Genever-boom.
Kruis-doorn, zie Ryn-besie.
Kurk-boom, zie Eiken-boom.

L.

Lantane, zie Viorne.
Laxis, zie Lorken-boom.
Laureora, zie Peeper-boom.
Laurier-kers, zie Kers-Lauries.
Liguster. Heester.
Linde-boom. Groote-boom.
Linde (Schotse), zie Esch-doorn.
Linde (Steen), zie Linde-boom.
Linsen-boom, zie Colutea.
Lombardsche Linse, zie Colutea.
Lorken-boom. Boom.
Luit-bout, zie Esch-doorn.
Lynen, zie Vuur-kruid.

M.

Maagde-Palm (Groote), zie Vuur-kruid.
Mabaleb, zie Vogel-kers.
Manna-boom, zie Esch-doorn.
Masbolder-boom, zie Esch-doorn.
Maft-boom, zie Denne-boom.
May-boeke, zie Boeke-boom.
Menispermum, zie Klim-op.
Mezereon, zie Peper-boom.
Mispel-boom. Kleine-boom.
Mond-bout, zie Liguster.
Myrtus (Hollandsche), zie Gagel.

N.

Nagel-boom, zie Syringe.
Noote muscaat (Wilde), zie Pimpernoot.

O.

Oker-Noote boom. Groote-boom.
Oleaster. Groote-boom.
Olm-boom, zie Ipen-boom.
Olyf-boom, zie Oleaster.
Olyf-boom (Wilde), zie Oleaster.

P.

Paarde-Kastanje, zie Kastanje Equine.
Palm-boom. Heester en Boom.
Pantoffel-bout, zie Eiken-boom.
Papen-hout. Heester en kleine Boom.
Papen-muts, zie Papen-hout.
Pavia-boom. Kleine-boom.
Peer-doorn. Kleine Boom en Heester.
Peeper-boom. Heester.
Pimper-noot. Kleine-boom.
Pisbamin, zie Pok-hout.
Pistacie-boom (Wilde), zie Pimper-noot.
Platanus. Groote-boom.
Pokhout. Kleine-boom.
Populier-boom. Groote-boom.
Purgeer-doorn, zie Ryn-besie.
Pyl-hout. Heester en kleine Boom.
Pyn-boom. Groote-boom.

Q.

Qualster-besie-boom, zie Sorben-boom.
Quartel-besie-boom, zie Bryonie.
Quitsen-boom, zie Sorpen-boom.

R.

Ratelaar, zie Populier.
Rubs, zie Sumak.
Rbus (Duitsche) zie Oleaster.
Ros-Kastanje, zie Kastanje Equine.
Rose-boom. Heester.
Rosenmaryn (Wilde), zie Cistus.
Ryn-besie. Heester.
Ryn-wilg, zie Liguster.

S.

Sause-boom, zie Berberisfe.
Savel-boom, zie Seven-boom.
Scharlake-besie-boom, zie Eiken-boom.
Schotse Linde, zie Esch-doorn.
Schyt-besie, zie Duin-besie.
Seven-boom. Heester.
Silver-doorn, zie Jupiters-baard.
Slee-doorn. Heester, zie in 't voorige Boek.
Sluiper-boom, zie Sorben-boom.
Smak, zie Sumak.
Sneeuw-bal, zie Water-vlier.
Sorben-boom. Boom.
Spaansche Aker, zie Eike-boom.
Sparre-boom, zie Denne-boom.
Sperwer-boom, zie Sorben-boom.
Spiraea. Heester.
Sporken-bout, zie Pyl-hout.
Steek-palm, zie Hulst.
Steen boeke, zie Haag-boeke.
Steen-Eike, zie Eike-boom.
Sumak-boom. Kleine Boom en Heester.
Savelken-bout, zie Water-vlier.
Syk-loof, zie Klim-op.
Syringe. kleine Boom en Heester.
Syringe (Witte), zie Honig-bloem.
Syringe (Italiaansche), zie Ibidem.

T.

Tamarisken-boom. kleine Boom en Heester.
Taxus-boom. Kleine boom en Heester.
Trompet-bloem. Heester.
Tros-kers, zie Vogel kers.

V.

Veil, zie Klim-op.
Verf-loof. *Kleine boom en Heester*.
Verwers-brem, zie Brem.
Vilt-kruid (*Wit*), zie Liguster.
Viorne. *Kleine boom*.
Vitalba, zie Vuur-kruid.
Vlaar-boom, zie Vlier-boom.
Vlier-boom. *Kleine boom*.
Vlier (*Italiaanfche*), zie Honig bloem.
Vlier (*Water*), zie Water-vlier.
Plot-bout, zie Eiken-boom.
Vogel-kers. *Kleine boom*.
Vogels-befie-boom, zie Sorben-boom.
Vuur-kruid, *Klimmende Heester*.
Vuuren boom, zie Denne- en Pyn-boom.

W.

Water-vlier. *Kleine-boom*.
Wee winde, zie Kaperfolie.
Weg-doorn, zie Rhyn-befie.
Wiel-boom, zie Haag-boeke.
Wilde Wyngaard. *Klimmend Heester*.
Wilge-boom. *Grote boom en Heester*.
Wilge (*Water*), zie Wilge-boom.
Wilge-doorn, zie Duin-befie.
Witte Doorn, zie Haage-doorn.
Witte Fuijbe, zie Oleaster.
Witte Wyngaard, zie Bryonie.
Wyngaard (*Wilde*), zie wilde Wyngaard, Bryonie, en Vuur-kruid.

Y.

Yden-boom, zie Taxus.
Yden-boom, zie Ipen-boom.
Yve, zie Klim-op.

Nota. Alle deeze Plantagie-gewaffen vind men gemakkeelyk in derzelver voorgaande Verhandelina de order van 't A B C, zonder de Paginaas aan te wyzen; dat derhalven overtollig is.

Men heeft hier bygevoegt, of de gemelde Gewaffen *kleine* of *grootte* Boomen zyn, of *Heesteragtig* groeijen, om zulks met een opslag van 't oog in deeze Lyft te kunnen zien.

N A A M-L Y S T

Van de wilde Boom-gewaffen, welke tot Allees of Lanen kunnen dienen.

- * Boeke-boom.
- Denne-boom. 1. 2.
- † Eiken-boom. 1.
- Elfen-boom. 1. 2.
- † Elfenboom. 1.
- * Esch-doorn. 1. 2. 5.
- * Ipen-boom. 1. 2. 3.
- Kastanje-boom.
- * Kastanje-equine.
- * Linde-boom. 1. 2.
- Lorken-boom.
- † Oker-note-boom.
- † Platanus. 1.
- † Populier. 1. 2. 3.
- Pyn-boom. 2.
- Sorben-boom. 1.
- † Berg-Sorben-boom. §. 12. No. 1.
- Taxus.
- Wilge-boom. 1. 2.

Nota. Die Boomen waar de kruisjes en sterretjes voorstaan, zyn by ons de bekwaamste tot 't gemelde gebruik, maar die met een sterretje gemerkt zyn, staan 't cierlykst voor fraaje Allees. De Nommers betekenen de soort in de voorgaande verhandeling.

Tot manteling ofwindbreking, rondom Tuinen, Velden, &c, zyn de volgende de bekwaamste.

- Abeel-boom.
- Elfen-boom.
- Elfchen-boom.
- Ipen-boom.
- Populier (zwarte).
- Ratelaar.
- Wilge boom.

N A A M-L Y S T

Van de Boom- en Heester-gewaffen, welke tot hooge en laage Scheer-heggen kunnen dienen.

- Aalbefien.
- Berberiffe.
- † Berke-boom.
- * Boeke-boom.
- Boom des Levens.
- Brem (Stekende).
- * Cornoelje-boom.
- Cornoelje ('t Wyfje).
- † Denne-boom.
- * Eike-boom.
- † Elfen-boom.
- Esch-doorn.
- Gagel.
- † Genever-boom.
- † Haag-boeke.
- Haage-doorn.
- Honds-kers.
- * Hulft.
- * Ipen-boom.
- Kastanje-boom.
- * Kers-Laurier.
- Kruis-befie.
- * Liguster.
- † Linde.
- Lorken-boom.
- Mispel-boom.
- * Palm-boom.
- Papen-hout.
- Peer-doorn.
- Pyl-hout.
- Ryn-befie.
- * Rofe-boom, *wegens de bloemen*.
- Seven-boom.
- Spiraea.
- * Taxus.
- Vlier-boom.
- † Walge-boom.
- Wilge (Water-).
- Water-vlier.

Nota. Waar een kruisje voorstaat, de zelve dienen, behalven voor laage, ook voor hoge Scheer-heggen, van 10 à 12 en meer Voeten hoog, de overige alleen voor lage Heggen; waar een Sterretje voortgezet is, die geeven de cierlykste Heggen op 't oog, en worden dus het meest daar toe gebruikt in Plaifler-Tuinen.

N A A M-L Y S T

Van de Klimmende Gewaffen, bekwaam tot bekleeding van Muuren, Prielen, Berceaux, &c. Alfstranke.

Bryonie.

R E G I S T E R.

Klim-op.
Menispermum.
Trompet-bloem.
Vuur-kruit.
Wyngaard of Druive-boom.
Wyngaard (Wilde virginische).
Nota. Deze moeten door middel van de jonge Takken dikwyls in den Zomer aan te binden in order gehouden worden, zonder veel met de Scheer 'er aan te knippen, als ze haar cierlyk op 't oog vertonen zullen.

N A A M - L Y S T.

Van de Boom en Heester gewassen die altyd groen blyven.

Boom des Levens.
Brem.
Cupressie-boom.
Denne-boom.
Gagel.
Genever-boom.
Hulst.
Jasmyen.
Jupiters-baard.
Kaper-folie.
Kers-laurier.
Klim-op.
Palm-boom.
Peer-doorn.
Peper-boom.
Pyn-boom.
Roos.
Seven-boom.
Tamariske.
Taxus.
Vogel-kers.
Vuur-kruid.

N A A M - L Y S T.

Van de Boom - en Heester-gewassen, die meest alleen om de cieraad der Bloemen of Vruchten geplant worden.

Acacia van Robinus.
Alfstranke.
Amandel (Naantjes-) met dubbelde en enkele Bloemen.
Appel-boom met dubbelde bloeifsel.
Brambose met dubbelde Bloemen.
Brem.
Cistus.
Colutea.
Cytisus.
† Duin-bessie.
Ebben-hout.
Hagedoorn, de dubbelde en enkele tweemaal bloeiende.
† Hondskers.
Honing-bloem.
Jasmyen.
Judas-boom.
Jupiters-baard.
Kaperfolie.
Kers-boom met dubbelde bloemen, of Roosjes-kers.
Kers (Naantjes-).
Menispermum.

† Papen-hout.
Peper-boom.
Persike - boom met dubbelde bloemen of Roosjes-Persik.
Pruim-boom met dubbelde bloemen.
Rose-boom.
† Sorben-boom.
Spiraea.
Sumak.
Syringe.
Trompet-bloem.
Verfloof.
Viorne.
† Vlier-boom.
Vogel-kers.
Vuur-kruid.
Water-vlier.

Nota. Daar een kruisje voorstaat, die worden meest om de bevalligheid der rype Vruchten in de Plaaisier - Tuinen hier of daar geplant, zo als by ieder in de voorgaande Verhandeling gemeld is.

L Y S T

Van de Boom - en Heester-gewassen met bonte Blaaden.

Alfstrank.
Amandel-boom.
Appel boom.
Berberis.
Boeken-boom.
Boom des Levens.
Cornoelje-boom.
Coernoelje (Vrouwelyke).
Ebbenhout.
Eiken-boom.
Eischen-boom.
Esch-doorn.
Haag-boek.
Haag-doorn.
Honing-bloem.
Hulst.
Jasmyen.
Ipen-boom.
Kaperfoelie.
Kastanje-equine.
Kers-Laurier.
Kermia.
Klim-op.
Liguster.
Linde-boom.
Maagde-palm.
Ooker-noot.
Palm-boom.
Papen-hout.
Peper-boom.
Persik-boom.
Populier (Zwarte).
Pruim-boom.
Seven-boom.
Sorben-boom.
Syringe.
Taxus.
Viorne.
Vlier.
Vogel-kers.
Water-vlier.
Wilge-boom.
Wyngaard (Tamme).
Wyngaard (Wilde)